

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Ročník 59 (2023)
Číslo 4

4—23

PETRA RAUDENSKÁ, RENÁTA TOPINKOVÁ: Fenomén #scicomm: využití big data a jejich analýzy při sledování komunikace vědy na internetových stránkách českých výzkumných organizací

PETR MEZIHORÁK: Výběr předsedy/předsedkyně Úřadu na ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti jako tvorba státem institucionalizované eticko-politické agence

TOMÁŠ LEDVINKA: Konceptualizace právní jinakosti v azylovém dokazování: Od formální k antropologické interpretaci neobvyklých právních autorit

Sociologický časopis / Czech Sociological Review je recenzovaný vědecký časopis zaměřený na sociologii a příbuzné obory, který publikuje příspěvky z oblasti teorie, empirického výzkumu a metodologie. Rozvíjí sociální vědy, včetně jejich výuky, a zapojuje se do řešení společenských problémů a tvorby politik. Časopis vydává Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., v Praze. Vychází šestkrát ročně (4 čísla v češtině a 2 v angličtině). Časopis uplatňuje politiku otevřeného přístupu a je impaktován v Journal Citation Reports – Social Science Edition, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, a v dalších scientometrických a bibliografických databázích včetně Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, CEEOL. Obsah časopisu (od roku 1993) a úplné znění statí (od roku 1995) jsou uveřejněny na sreview.soc.cas.cz.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review is a peer-reviewed open-access journal. It aims to serve as an international platform for advancing sociological theory and methodology in CEE and invites submissions from all branches of sociology and related disciplines. Manuscripts are selected with a view to their originality and theoretical and methodological robustness and how they bridge CEE, European, and world sociology. The journal is published 6 times a year (4 issues in Czech, 2 issues in English) by the Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences in Prague. The journal is listed in Journal Citation Reports – Social Science Edition, Web of Science, Social Sciences Citation Index (SSCI), Clarivate Analytics, and other scientometric and bibliographic databases such as Scopus, JSTOR, Proquest, EBSCO, and CEEOL. Contents of the journal (since 1993) and the full text of articles (since 1995) are published online at sreview.soc.cas.cz.

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: Ondřej Císař

Výkonná redaktorka: Kristýna Příbylová

Redakční rada: Kristýna Bašná (SOÚ AV ČR, Praha), Luděk Brož (EÚ AV ČR, Praha), Dušan Drbohlav (PřF UK, Praha), Radka Dudová (SOÚ AV ČR, Praha), Anna Pospěch Durnová (Universität Wien), Slavomíra Ferenčuhová (SOÚ AV ČR, Praha), Martin Hájek (FSV UK, Praha), Dana Hamplová (SOÚ AV ČR, Praha), Stanislav Holubec (HÚ AV ČR, Praha; PF JČU, České Budějovice), Tomáš Katrňák (FSS MU, Brno), Karel Kouba (UHK, Hradec Králové), Jindřich Krejčí (SOÚ AV ČR, Praha), Aleš Kudrnáč (SOÚ AV ČR, Praha), Lukáš Linek (SOÚ AV ČR, Praha), Jaroslava Hasmanová Marhánková (FSV UK, Praha), Martina Mysíková (SOÚ AV ČR, Praha), Miroslav Novák (FSV UK, CEVRO, Praha), Zuzana Podaná (FF UK, Praha), Marek Skovajsa (FF UK, Praha), Jan Spousta (soukromý sektor), Csaba Szaló (FSS MU, Brno), Jiří Vinopal (SOÚ AV ČR, Praha), Marta Vohlídalová (SOÚ AV ČR, Praha)

ENGLISH EDITION

Editor-in-Chief: Dana Hamplová

Editor: Michael L. Smith

Book Review Editor: Pieter Vanhuysse

Managing Editor: Kristýna Příbylová

Editorial Board: Miloslav Bahna (Slovak Academy of Sciences), Ondřej Císař (Czech Academy of Sciences/Charles University), Seán L. Hanley (University College London), Zdenka Mansfeldová (Czech Academy of Sciences), William Outhwaite (Newcastle University), Jiří Příbáň (Cardiff University), Isaac Reed (University of Virginia), Marek Skovajsa (Charles University), Tomáš Sobotka (Vienna Institute of Demography), Pieter Vanhuysse (University of Southern Denmark), Claire Wallace (University of Aberdeen)

REDAKCE / EDITORIAL OFFICE

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1
telefon: (+420) 210 310 217 | e-mail: casopis@soc.cas.cz | web: sreview.soc.cas.cz

sekretariát/secretary: Martina Hartmanová, sazba/typeset by: Martin Pokorný,
návrh obálky/cover design: Filip Blažek, Designiq, tisk/printed by: ERMAT Praha, s. r. o.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2023

ISSN 0038-0288 (print), 2336-128X (online)

STATI

- Petra Raudenská, Renáta Topinková: Fenomén #scicomm: využití big data a jejich analýzy při sledování komunikace vědy na internetových stránkách českých výzkumných organizací* 387
- Petr Mezihorák: Výběr předsedy/předsedkyně Úřadu na ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti jako tvorba státem institucionalizované eticko-politické agence* 417
- Tomáš Ledvinka: Konceptualizace právní jinakosti v azylovém dokazování: Od formální k antropologické interpretaci neobvyklých právních autorit* 441

RECENZE

- Daniel Gerbery: Podoby práce: Sociologický pohľad (Jan Meyer)* 467
- Paul Collier: Budoucnost kapitalismu: Tváří v tvář novým úzkostem (Karolína Hájková)* 469
- Ivan Leudar, Jiří Nekvapil: Dialogical Networks (Ondřej Klíma)* 472

ZPRÁVY

- „Umelá inteligencia: sociálne a etické problémy“. Správa o seminári Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV (Silvia Capíková, Miroslav Tížik)* 475
- 16. mezinárodní konference etnologů a folkloristů v Brně: SIEF – Žít v nejistotě (Living Uncertainty) (Olga Nešporová)* 479

GENDER AVÝZKUM

GENDER AND RESEARCH

transdisciplinární časopis genderových studií
a feministické teorie

ročník 24, číslo 1/2023

Gender Reflections on the (Post)Pandemic in Central and Eastern Europe / Genderové reflexe o (post)pandemii ve střední a východní Evropě

Z obsahu:

22

Scheele, Alexandra, Schiffbänker, Helene, Walker, David, Wienkamp, Greta: Double Fragility: The Care Crisis in the Time of the Pandemic

Pospíšilová, Marie: Zdravotní sestry a jejich prožívání dvojí péče v době pandemie covidu-19

Ciaputa, Ewelina, Warat, Marta, Krzaklewska, Ewa: It Takes Two to Be Equal? Middle-Class Men Managing Care and Work during the COVID-19 Pandemic in Poland

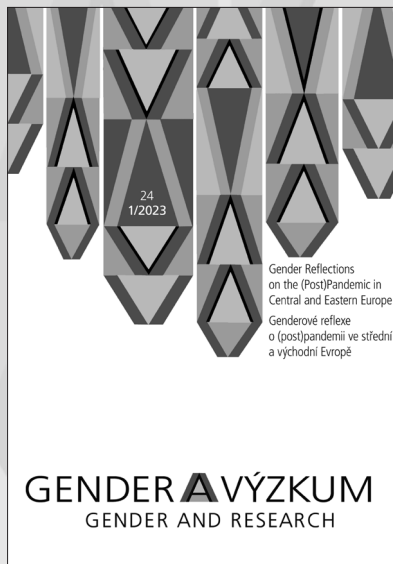
Bilinović Rajačić, Ana, Čikić, Jovana: What to Expect When Expecting? Experiences of Pregnant Women in Serbia during the COVID-19 Pandemic and State of Emergency

Černohorská, Vanda, Očenášová, Zuzana, Kende, Agnes: The COVID-19 Pandemic and Gender+ Inequalities in the Czech Republic, Hungary, and Slovakia: The Heteronormativity of Anti-Pandemic Measures and Their Impact on Vulnerable Groups

Stati mimo téma

Pandey, Madhumita: Interviews with Men Convicted of Rape: Reflections and Lessons of a Female Researcher in a Male Delhi Prison

Lorijn, Eleonore: Pills, Power and Performativity: Negotiating Masculinity in the Emergence of Male Contraceptive Technology

Časopis je dostupný online na: <https://www.genderonline.cz>

Časopis dvakrát ročně vydává oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i. Je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, CEJSH a dalších. Jako časopis zastávající politiku otevřeného přístupu je veden v databázi DOAJ.

Prodej a objednávky zajišťuje Tiskové a ediční oddělení Sociologického ústavu AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel.: 210 310 217, e-mail: prodej@soc.cas.cz.

Předplatné V ČR zajišťuje firma SEND (<http://send.cz/casopis/732>).

Fenomén #scicomm: využití big data a jejich analýzy při sledování komunikace vědy na internetových stránkách českých výzkumných organizací*

PETRA RAUDENSKÁ^{1**}, RENÁTA TOPINKOVÁ^{1,2}

¹Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

²Ludwig-Maximilians-Universität München

The #scicomm Phenomenon: Using and Analysing Big Data to Track Science Communication on Czech Research Institutional Websites

Abstract: This study focused on science communication on the websites of Czech research institutions. Particularly, we inquired to what extent Czech science is shared with the public on the Internet and what differences can be found between the websites of social and natural science institutions. Textual analysis revealed that on the scientific websites, terms like 'science' and 'popularization' occurred together with references to scientific institutions, study, and research. In the case of natural sciences, the term 'popularization' was more often linked to receiving science awards for science popularization and promotion. Structural web analysis showed that most scientific webs contained hyperlinks to social media such as Facebook, Twitter, YouTube, Instagram, and LinkedIn. Similarly, they often referred to online news outlets such as ceskatelevize.cz, novinky.cz, lidovky.cz, and rozhlas.cz. On the other side, they much less often referred to institutional and government websites. The results suggested that Czech science communication can be characterized as more interactive than canonical.

Keywords: science communication, public research institutions, big data analysis, text analysis, topic models, social network analysis

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 4: 387–415

<https://doi.org/10.13060/csr.2023.004>

* Tento článek vznikl za podpory Ministerstva kultury ČR v rámci projektu č. DG18P02O-VV016 „Vývoj centralizovaného rozhraní pro vytěžování velkých dat z webových archivů“. Autorky děkují recenzentům za podnětné připomínky, kolegovi Matouši Pilnáčkovi za pomoc při přípravě dat k analýze a Tomáši Diviákovi za konzultaci síťových analýz.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Petra Raudenská, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: petra.raudenska@soc.cas.cz.

Úvod

Ještě nedávno věda komunikovala s veřejností primárně prostřednictvím tiskových zpráv či profesionálních médií. Dnes je však pro většinu lidí první zastávkou za (nejen) vědeckými poznatky internet (Purcell et al., 2012). S nástupem internetu, a zejména sociálních médií, mohou jednotliví vědci i celé instituce sdílet výsledky své práce nejrozličnější formou, od článků, videí či podcastů po přímou komunikaci prostřednictvím Twitteru či Facebooku. Nová sociální média tak otevírají široké pole možností vědecké spolupráce a zvyšování zájmu veřejnosti o vědu (van Noorden, 2014). Zatímco tiskové zprávy přebírala média od odborníků a zprostředkovávala je veřejnosti, dnes si jejich formu a obsah může upravit kdokoli dalším sdílením či editováním.

Oproti tradičnímu (kanonickému) modelu předávání vědeckých informací, který klade důraz na komunikaci vědeckých zmocněnců s politickými činiteli a mediálními aktéry (Nisbet a Scheufele, 2009), jsou dnes vědci vyzýváni k aktivnímu předávání vědeckých znalostí a angažovanosti ve veřejném dialogu (Sis net n.d.). Důraz je kladen na obousměrnou, interaktivní, otevřenou a méně formální komunikaci vědců a veřejnosti prostřednictvím všech dostupných mediálních platforem (Lee a VanDyke, 2015). Rozdíl nemá být pouze v zapojení vědců, ale i v zapojení samotné veřejnosti; ta nemá být pouhým pasivním konzumentem obsahu, ale naopak má být vybízena k přímé účasti na rodící se vědě (Sis.net). I přes tento apel na větší zapojování veřejnosti se dosud vedou debaty, jakým způsobem tento veřejný dialog smysluplně utvářet, a mnozí vědci své výsledky prezentují spíše jednosměrně, například v komunikaci s vědeckými publicisty (Andrle, 2013; The Royal Society, 2006).

Přestože se již problematice vědecké žurnalistiky a obrazu vědy v českých médiích někteří autoři na poli české vědy věnovali, pozornost byla upřena především na obsahovou analýzu českého tisku (např. Čada et al., 2006; Hrabánková, 2018). Dosud však chybí kvantitativní studie, která by systematicky nebo i jen částečně mapovala komunikaci vědy na českém internetu po nástupu participativního webu. Tato explorační studie se na pozadí rozvoje nových online technologií zaměřuje na komunikaci vědy v prostředí českého internetu, což nám umožní sledovat mnohem širší spektrum možných způsobů její komunikace. Ve studii sledujeme nejen jednostrannou komunikaci vědy, ať už řízenou či neřízenou, ve směru od institucionálních vědeckých webů ke zpravodajským médiím, dostupným českým médiím, vědeckým online přílohám nebo speciálním webům zaměřeným na výklad vědeckých poznatků, ale i směr vědecké komunikace k médiím, která otevřenou diskusí s veřejností umožňují, například ve formě vystoupení vědeckých osobností v médiích nebo odkazů na blogy či sociální média.

Hlavní výzkumná otázka, kterou si v této explorační studii klademe, zní: *Jak je v současnosti komunikována věda na internetových stránkách českých výzkumných organizací?* Studie autorů Ke et al. (2017) naznačuje, že sociální vědy jsou oproti přírodním vědám v online prostředí aktivnější, i když značná část sdíleného obsahu

se netýká jen vědy. Toto zjištění nás dovedlo k sekundární výzkumné otázce, a to *jaký je tedy rozdíl v komunikaci přírodních/technických a společenských/humanitních věd na těchto internetových stránkách?*

K prozkoumání podoby komunikace vědy na *internetových stránkách českých výzkumných organizací* se nabízí využití velkých dat. Analýza velkých dat je značně specifická a vyžaduje značné množství výpočetních mezikroků a časově náročnou přípravu datového souboru. Na druhou stranu lze říci, že přináší zdánlivě jednoduché odpovědi na poměrně originální (a někdy i značně komplexní) výzkumné otázky, které bychom nedokázali analyzovat pomocí standardních dotazníkových šetření. Vedlejším (byť ne nutně druhotným) cílem této stati je proto osvětlit čtenáři, jaké přípravné a výpočetní mezikroky je nutné absolvovat při práci s takovými velkými daty a s jakými peripetiemi se výzkumník může setkat při obsahové a strukturální analýze dat z webových stránek. Zde jsme i značně sebekritické k vlastním výsledkům (sekce Diskuze a shrnutí). Z tohoto úhlu pohledu pokládáme tuto studii nejen za obsahově zajímavou, ale také metodologicky přínosnou a osvětovou.

Teoretické ukotvení: formy komunikace vědy

Věda je v dnešní době nejen důležitým aspektem blahobytu jednotlivců, organizací i národů, ale i klíčovým prvkem demokracie a soudobé kultury znalostní společnosti, neboť tvoří základ mnohých zásadních rozhodnutí a do určité míry ovlivňuje, co si jedinci myslí o aktuálních celospolečenských otázkách (Davies a Horst, 2006; Dijkstra et al., 2015). Samotná věda se neustále vyvíjí a objem nových poznatků kontinuálně narůstá – společně s určitou nejistotou vědě vlastní. Vzniká potřeba se v tomto množství informací zorientovat. Komunikace vědy tak plní zásadní úkol, kterým je učinit vědecké poznatky srozumitelnými a přístupnými pro laickou veřejnost.

Komunikaci vědy (tj. science communication) lze definovat jako organizované jednání za účelem sdělování vědeckých znalostí, metod, procesů a praktik (Borgman a Furner, 2002) nebo jako využití vhodných dovedností, médií, činností a dialogu k vyvolání individuální reakce na vědu (Burns et al., 2003), konkrétně obeznámenosti s novými vědeckými poznatky, emocionální reakce jako potěšení, zájmu, tříbení názorů a porozumění vědě jako takové, jejímu obsahu, procesům a sociálním faktorům. Definice autorů Burns et al. zahrnuje mezi aktéry komunikace vědy nejen samotné vědce, ale i zprostředkovatele, veřejnost nebo členy blízké sociální skupiny (např. vrstevníky).

Jako taková bývá komunikace vědy často synonymně označována nebo diskutována v souvislosti s „obecným povědomím o vědě“ (public awareness of science), „popularizací vědy“ (science popularization), „veřejným porozuměním vědě“ (public understanding of science), „komunikací mezi vědci“ (scholarly communication), „vědeckou kulturou“ (scientific culture), „vědeckou gramot-

ností“ (scientific literacy) či „vědeckou žurnalistikou“ (science journalism) (více k jejich definicím viz Burns et al., 2003); v moderním pojetí lze o ní najít informace pod hashtagy #scicomm, #Scicommunication, #ScienceCommunication.

Komunikace vědy má dva podstatné komunikační cíle: (a) předávání informací za účelem zvyšování obecného povědomí o vědě a vědecké gramotnosti, a (b) zapojení veřejnosti do vědecké debaty ke zvýšení její participace na vědě (Scheufele, 2014; obecná učebnice ke komunikaci vědy v praxi viz Stocklmayer et al., 2002). Probíhá na několika úrovních, od formálního publikování vědeckých studií na akademické půdě přes šíření poznatků na konferencích, vědeckých festivalech a popularizačních akcích až po méně formální komunikaci vědy prostřednictvím tiskových zpráv, popularizačních knih, televize, rádia, tisku a internetu (Bauer et al., 2007; Gu a Widén-Wulff, 2011).

Nielsen et al. (2007) prezentují dva relevantní modely komunikace vědy: kanonický model a model interaktivní, reflexivní. Historicky dříve se pro vysvětlení vztahu mezi vědci a veřejností začal používat tzv. *kanonický model komunikace vědy* (někdy také informačně-diseminační model; viz Hilgartner, 1990), kde vědci sami produkují vědecké poznatky a dále své závěry šíří za účelem vzdělávání nebo i pobavení širší veřejnosti, ale také sociální legitimizace svého vědeckého úsilí. Jde pak především o komunikaci vůči vládním představitelům, institucím a podnikům, vědecké či odborné konference, prezentaci tiskových zpráv a omezenou komunikaci s médii, většinou bez zpětné vazby publika. Navzdory všem konstruktivním námitkám (viz interaktivní model komunikace níže; souhrnně viz Broks, 2006) zůstává kanonický model jednosměrné komunikace vědy pro mnoho vědců příkladem té nejlepších komunikace vědy ve veřejném prostoru.

Dominanci kanonického modelu dokládají i výsledky reprezentativního šetření mezi britskými vědci a inženýry, v němž pouze 12 % považovalo komunikaci se širokou veřejností za skutečně relevantní (The Royal Society, 2006; předchozí výzkumy viz Treise a Weigold, 2002). Naopak komunikaci s veřejnými činiteli hodnotilo jako jednu z nejdůležitějších téměř 90 % vědců. Ačkoliv jako hlavní definici, jak komunikovat s veřejností, uváděli vědci-respondenti „informování, vysvětlování a usilování o správné pochopení faktů“, v otevřené otázce na význam termínu „pochopení vědy veřejností“ neuváděli žádná klíčová slova jako „veřejná diskuse“ nebo „interakce s veřejností“. Podobné výsledky dává i krátká anketa z roku 2013 mezi českými vědci a vědeckými redakcemi na téma popularizace vědy v České republice (Andrle, 2013). Šestnáct respondentů se shodlo, že vědecké poznatky se v dané době komunikovaly především za pomoci tištěných a internetových novin, rozhlasu a televize a že je potřeba si pěstovat kvalitní vztah s novináři a popularizovat dostatečně jednoduchým, ale stále odborně správným způsobem. Pouze tři z dotázaných explicitně zmínili sociální média či skutečný veřejný dialog.

Od roku 2000 je jako opoziční model ke kanonickému modelu komunikace vědy předkládán *interaktivní, reflexivní model*. Ten zdůrazňuje roli obousměrné komunikace (Nisbet a Scheufele, 2009), vybízí k větší participaci veřejnosti na

vědě a snaží se dostat vědce do ringu veřejného dialogu (Burns et al., 2003; Jünger a Fähnrich, 2020; MacNaghten et al., 2005; Trench a Miller, 2012). Přichází s ideou výměny znalostí a kompetencí vědců se společností a volá po interaktivní účasti všech složek vědecké komunikace (Sis.net, n.d.). Oproti kanonickému modelu, který apeluje na komunikaci vědeckých zástupců univerzit s politickými činiteli a médií, staví interaktivní model na komplexnějším chápání univerzit a vědeckých pracovišť jako znalostních a kulturních institucí a na vytváření vztahu s veřejností (Lee a VanDyke, 2015; Scheufele, 2014). V současnosti je proto v rámci komunikace vědy vedle dvou dominantních aktérů – *vědců*, kteří vědecká fakta vytvářejí a ve vědecké komunitě je komunikují, a *komunikátorů*, kteří fakta předávají – zdůrazňována především role třetí skupiny, *veřejnosti*, která není v komunikaci vědy považována za pouhého pasivního příjemce, ale za aktivního aktéra zapojujícího se do dialogu napříč různými mediálními platformami (Sis.net, n.d.)¹.

Jistě zajímavé jsou v tomto kontextu závěry internetového dotazníkového šetření mezi dánskými přírodovědci publikované v časopise *Journal of Science Communication* v roce 2007. Pokud měli vědci hodnotit důležitost médií podle jejich rozšíření a velikosti cílové skupiny, jako nejdůležitější se jim jevily právě sdělovací prostředky, populárně vědecké interdisciplinární časopisy a veřejné debaty. Vědci také pocítovali zodpovědnost za šíření znalostí, a to především nových poznatků a aktuálních výzkumných závěrů (Nielsen et al., 2007). Následný dánský průzkum mezi komunikátory vědy potvrdil, že vědci nemají zájem pouze pomáhat veřejnosti porozumět vědeckým poznatkům, ale chtějí také aktivně přispívat do demokratické debaty a usilovat o legitimizaci vědy a technologií jako takových (Nielsen, 2010).

Nástup nových sociálních médií spojených s Webem 2.0 změnil možnosti neformálního dialogu mezi vědci, otevřel tento prostor laikům a zájemcům a umožnil pozvednout veřejnou angažovanost ve vědě (Su et al., 2017; Uren a Dazdie, 2015). S nedávným rozvojem technologií, především online žurnalistiky, elektronických knih, e-konferencí, webinářů, e-workshopů, videokonferencí, audiovizuálních materiálů, blogů, diskusních fór a nových sociálních médií, se rozšířily i možnosti přenosu informací o vědě (Brossard a Scheufele, 2013; Noruzi, 2008). Komunikace vědy v médiích tak v současnosti čím dál častěji stojí před výzvou přímé konfrontace vědců s veřejností a jejími zájmovými podskupinami. Činí tak nejen prostřednictvím formy a obsahu, ale také rostoucí nabídky dostupných interaktivních prostředků (Gu a Widén-Wulff, 2011).

Přes bezprecedentní růst medializovaných vědeckých zpráv v posledních dekádách (Rödder et al., 2012) se vědci shodují, že komunikace vědy je stále spíše jednosměrným procesem předávajícím informace, který ještě plně nevyužívá všech možností nových technologií a sociálních médií. Trench a Miller (2012) po-

¹ K tomuto tématu doporučujeme k četbě speciální výroční číslo časopisu *Public Understanding of Science – Special Issue: Public Engagement in Science* (2014).

ukazují na skutečnost, že vědci, vědecké instituce i vědeckí žurnalisté mají sklon využívat internet spíše k profesionální než osobní komunikaci nebo k otevírání veřejného dialogu za podpory dostupných multimediálních nástrojů (Rybalko a Seltzer, 2010; ke kritice komunikace vědy v online prostředí viz Davies a Hara, 2017). Collins et al. (2016) potvrzují, že kupříkladu Twitter používají vědci převážně k výměně vědeckých informací. Na druhou stranu Côté a Darling (2018) ukazují, že většinu „nevědeckých“ followerů twitterových mikroblogů konkrétních vědců tvoří nejčastěji média, politici a zainteresovaná veřejnost. Tím se Twitter jako sociální médium stává hybridním nástrojem komunikace vědy oscilujícím mezi výměnou informací, propagací vědy a dialogem s jednotlivci či veřejností (Jünger a Fähnrich, 2020). Ačkoliv je Twitter využíván napříč akademickými disciplínami, sociální vědy jsou oproti přírodním vědám aktivnější, přičemž značná část sdíleného obsahu se netýká vědy, ale reaguje na relevantní politická či sociální témata (Ke et al., 2017).

Tato studie volně navazuje na snahy několika českých autorů zmapovat komunikaci vědy v českém tisku (Čada et al., 2006) anebo obraz české vědy ve veřejném mínění (Šamanová et al., 2006; srov. zajímavou studii o postojích britské veřejnosti k vědě Office of Science and Technology and the Wellcome Trust, O. O. S. A., 2001). V roce 2006, kdy byly tyto studie publikovány, mělo dle ČSÚ (2010) internet doma pouhých 27 % českých domácností, v roce 2019 používalo internet již 81 % Čechů starších 16 let, chytrý telefon pak 70 % z nich.

V posledních deseti letech tak ve vědecké komunitě spatřujeme zvyšující se tlak na komunikaci vědců s veřejností a přesun této komunikace do online prostředí. Například Grantová agentura ČR a univerzitní grantové agentury přidělily finanční podporu několika projektům věnovaným popularizaci vědy. AV ČR vydává časopisy (i v online prostředí) o vědě pro veřejnost (*Věda a výzkum, Živa*), pořádá největší popularizační akce v zemi jako *Veletrh vědy* a *Týden vědy a techniky* (mezi ně patří rovněž festival *AFO – Academia Film Olomouc* a *Noc vědců*) a organizuje stáže pro studenty a popularizační kurzy (*Otevřená věda*). Středisko společných činností AV ČR provozuje populární YouTube kanál *Zvěd*. Většina ústavů a univerzit má webové stránky, Facebook a Twitter, které aktivně využívají. Rozsáhlou popularizační činnost vyvíjejí i samotná média, když vytvářejí různé datové vizualizace (iRozhlas nebo Novinky), publikují vlastní rozsáhlé průzkumy (ČRo – průzkum *Česká společnost po 30 letech*) či mají vlastní vědeckou redakci (např. redakce vědy ČT integrovaná do celého zpravodajství). ČT zprávy vysílají pořad *Hyde Park Civilizace* a týdeník *Věda 24* a Seznam zprávy program *Výzva*, kde mj. vědci odpovídají na otázky, které pokládá veřejnost; časté jsou i online debaty s dotazy „z publika“.

Vzhledem k současnému rozvoji online technologií se tato kvantitativní studie zcela ojediněle soustřeďuje především na komunikaci vědy v prostředí českého internetu. Musíme již na tomto místě zdůraznit, že studie je plně explorativní a popisná a snaží se odpovědět na otázky, jak je v současnosti komunikována věda na internetových stránkách českých výzkumných organizací a jaký je

rozdíl v komunikaci přírodních/technických a společenských/humanitních věd na těchto internetových stránkách. Massoli (2007) podobně analyzovala webové stránky oficiálních evropských výzkumných institucí. Její práce se však kromě mezinárodního přesahu více soustředila na vizuální a materiální obsah webových stránek a posuzovala možnosti interakce s uživateli stránek, uživatelskou přívětivost či prezentaci institucionální identity, vědecké kredibility, dostupných služeb atp. Na rozdíl od ní se zaměřujeme především na obsahovou a strukturální analýzu textu vyskytujícího se na internetových stránkách českých výzkumných organizací a sledujeme tak charakter a formu komunikace české vědy.

Data

K odpovědím na položené výzkumné otázky bylo nutné identifikovat co nejširší spektrum tzv. institucionálních webů – tedy webů vědeckých institucí, přidružených vědeckých či výzkumných pracovišť, univerzit, grantových agentur, specifických úřadů/ústavů a vědeckých akcí. Celkem jsme takto identifikovali 105 institucionálních vědeckých webů na českém internetu (viz Tabulka 1A v online příloze²). Z těchto původních 105 webů se šest nepodařilo stáhnout a 10 se podařilo stáhnout pouze částečně. V případě částečně stažených webů se jednalo o rozsáhlé stránky, kde stahování obsahu trvalo více než den a selhalo před dokončením programu. Vzhledem k množství dat, které jsme z těchto webů vytěžili, jsme se rozhodly je přesto zahrnout do analýz, jelikož se domníváme, že většina podstatného (ne-li vše) byla z webů stažena. Celkem jsme tedy získaly data z 99 webů.

Data byla stažena pomocí programu Heritrix³, sloužícího k archivaci webových stránek a běžně používaného webovými archivy. Program procházel v rámci zadaných webů hypertextové odkazy od domovské stránky do hloubky čtyř kroků. Mimo domény původních cílových webů nebyl stahován žádný obsah. Ze stažených webových stránek byly extrahovány hypertextové odkazy, informace o přítomnosti videa a textový obsah stránky. Od zbývajících textových částí webu (například menu, patička, reklamy) byl obsah očištěn pomocí balíčku jusText (viz Pomikálek, 2011).

V následujících analýzách často hovoříme o rozdílu mezi přírodními a sociálními vědami. Vědy jsme dle běžných standardů (např. rozdělení na univerzitách) klasifikovaly na přírodní/technické a společenské/humanitní. Mezi přírodní a technické vědy tak řadíme např. fyziku, matematiku, chemii, biologii, vědy o vesmíru, technologii a jejich příbuzné podobory, zatímco mezi sociální či humanitní vědy je obvykle zařazena historie, kulturologie, sociologie, filozofie nebo demografie, ekonomie, politologie, psychologie, lingvistika, archeologie,

² Příloha je dostupná na <https://doi.org/10.13060/csr.2023.004>.

³ <https://github.com/internetarchive/heritrix3>

umění, právo a etika. Ve výsledku jsme tak určily 47 přírodovědných a 27 sociálněvědních webů, zatímco 25 jsme označily jako neutrální, jelikož nebylo možné je jednoznačně zařadit ani do jedné kategorie (např. web Univerzity Karlovy, který sdružuje obory z obou oblastí).

V této studii zodpovídáme výzkumné otázky dvěma způsoby, a to s ohledem na obsah (co je komunikováno) a strukturu (jakým způsobem, respektive kam je komunikováno).

Popis metod a výsledky analýzy

Obsahová analýza textu

Velká část obsahu internetu je zaznamenána pomocí textu. Tento text může mít různou formu, od digitalizovaných dokumentů přes zpravodajství až po blogy. Tradiční metodou analýzy textu v sociálních vědách je obsahová analýza. Typicky obsahovou analýzu provádějí kodéři manuálně: daný text čtou a následně jej kódují. S narůstajícím počtem textů ke kódování však přestává být manuální obsahová analýza proveditelná. Pokud je text strojově čitelný, nabízí se možnosti jeho automatického zpracování. Podobně jako u jiných typů kvantitativní analýzy se i kvantitativní analýza textu skládá ze dvou hlavních kroků – předzpracování dat („pre-processing“) a jejich samotné analýzy.

Soubor, který je základem pro naši analýzu obsahu, obsahuje vždy název domény, konkrétní URL odkaz, klíčové slovo, které se na daném URL vyskytovalo, a 10 slov (kontext) kolem daného klíčového slova. Výběru klíčových slov předcházela kvalitativní předvýzkum internetových stránek českých vědecko-výzkumných a vzdělávacích institucí a ostatních internetových stránek zpravodajských médií, kde se komunikuje věda, specifických webů spojených s vědou a blogů (jejich seznam poskytneme na vyžádání). Data (tj. textový obsah stránky, hypertextové odkazy a metadata) ke kvantitativnímu zpracování byla následně stažena pomocí programu Heritrix3, který prohledával zadané institucionální weby na přítomnost těchto klíčových slov. Obsah institucionálních webů jsme procházely z domovské stránky až do hloubky čtyř kroků hypertextových odkazů objevujících se na daných stránkách; u ostatních webů jsme se zaměřovaly na články či obsah jakkoli spojený s vědou. V kvalitativním předvýzkumu získaného textu jsme se zaměřily na nejčastěji se objevující výrazy spojené s komunikací vědy vůči širšímu publiku, a to jak na jejich specifické znění pro přírodní/technické a společenské/humanitní vědy, tak i na neutrální výrazy. Námi vybraná klíčová slova obsahují slova příbuzná pojmům *vědec*, *věda* a *výzkum* a jejich synonyma jako *odborník*, *expert*, případně oficiální označení pozice vědce v dané instituci (např. *doktor*, *docent*, *profesor* atp.), dále pak označení dané vědecké instituce či disciplíny, aktivity či vědeckého výsledku (kompletní seznam klíčových slov viz Tabulka 2A v online příloze). Nakonec jsme vzhledem k tématu článku zahrnuly i slovo *popularizace*.

V předzpracování textových dat, vygenerovaných již pomocí programu Heritrix3, jsme pak postupovaly následujícím způsobem. Nejdříve jsme identifikovaly duplicitní texty a vyřadily je z analýz. Dále jsme provedly lemmatizaci neboli převedly všechna slova do základního tvaru⁴. Tak například slovo „vědy“ bylo převedeno do základního tvaru „věda“. Pokud bychom tak neučinily, nejčastějšími výrazy v každém textu by byly různé varianty nejčastějších výrazů, například tedy „věda“, „vědy“, „vědě“ apod. Následně jsme odstranily tzv. „stopwords“, což je běžný postup při kvantitativním zpracování přirozeného jazyka⁵ (Silge a Robinson, 2017). Mezi stopwords se typicky řadí nejčastější slova v daném jazyce („všichni“), číslovky („deset“), předložky („bez“) a spojky („a“, „nebo“), které nepřidávají textu mnoho informací navíc. Podobně jako v případě slov před lemmatizací bychom i zde bez vyřazení stopwords získaly jako nejčastější výrazy právě stopwords. Jelikož některé texty byly částečně v angličtině (typicky názvy akademických publikací), rozhodly jsme se vyřadit také anglická stopwords. Nakonec jsme odstranily všechna čísla, interpunkci, slova o méně než třech znacích, slova delší než 25 znaků a slova obsahující speciální znaky⁶ či číslice.

Tento postup čištění dat používáme jak pro popisnou analýzu textových dat, tak i pro následující tematické modely („topic models“).⁷

Výsledky popisné analýzy textových dat

V rámci obsahové analýzy institucionálních webů jsme se nejprve zaměřily na kontext, v jakém se vyskytují vybraná klíčová slova obsahující příbuzná slova pojmů „věda“ a „popularizace“, a na specifika tohoto kontextu v komunikaci přírodních/technických a společenských/humanitních věd. Výraz „věda“ (a slova příbuzná⁸) se vyskytoval celkem ve 258 563 textech, zatímco výraz popularizace byl výrazně méně frekventovaný (n = 2 778). Na prvním místě je třeba poznamenat, že většina výrazů spoluvyskytujících se s klíčovými slovy „věda“ a „popularizace“ se v přírodních vědách a společenských vědách do značné míry překrý-

⁴ Lemmatizaci jsme provedly pomocí UDPipe (Straka a Straková, 2019), resp. balíčku uddpipe v R (Wijffels et al., 2021).

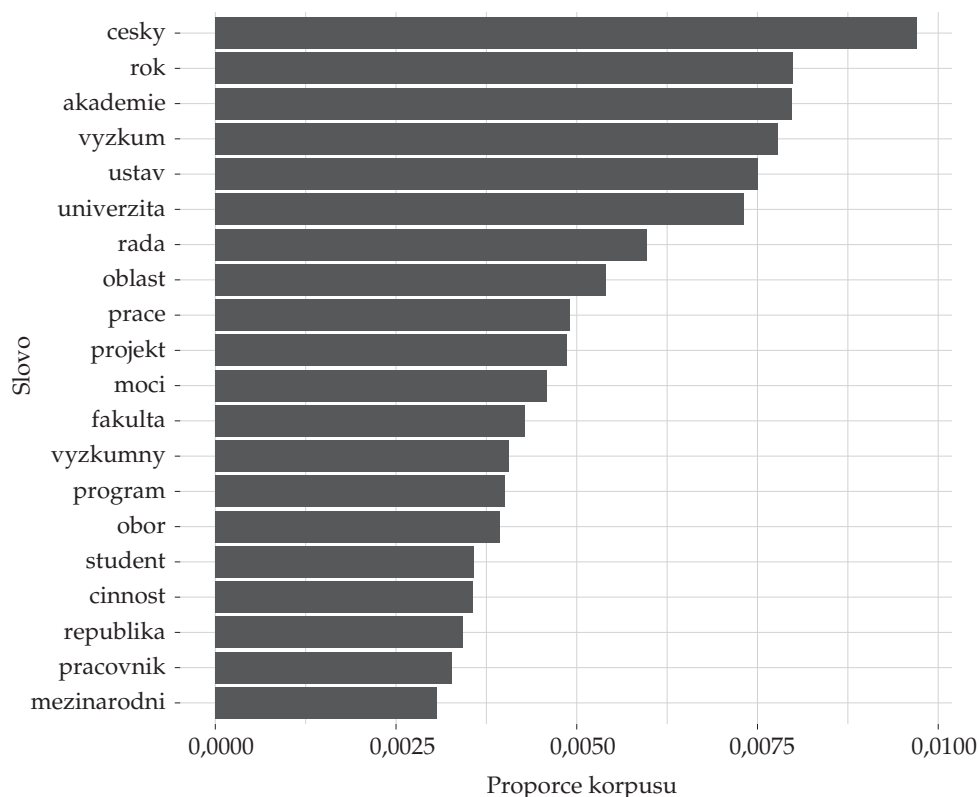
⁵ Pro úplnost uvedme, že se jedná o častý, nikoli však automatický postup. U složitějších výpočetních algoritmů, které zohledňují např. větnou stavbu, může být naopak vyřazení těchto výrazů nevhodné.

⁶ Před tímto krokem bylo nutné z veškerého textu odstranit diakritiku, jelikož písmena s diakritikou nejsou v regulárních výrazech („regular expressions“) považována za písmena, ale za speciální znaky.

⁷ Výpočetní skripty k analýze viz <https://github.com/renatatopinkova/popsci>.

⁸ Soubor příbuzných slov obsahuje všechna vybraná klíčová slova ze seznamu, viz Tabulka A2 v online příloze. Stejně tak obsahuje též všechny jejich slovní tvary (vědy, vědě, vědou, vědci, vědců, apod.), a to díky použití regulárních výrazů a lemmatizace. Pro jednodušší interpretaci a čitelnost textu mluvíme souhrnně o klíčovém slově „věda“, resp. ^věd.*.

Graf 1. Spoluvýskyt slov s klíčovým slovem ^věd.* (věda, vědecký, vědec, vědkyně ve všech tvarech) – všechny vědecké institucionální weby

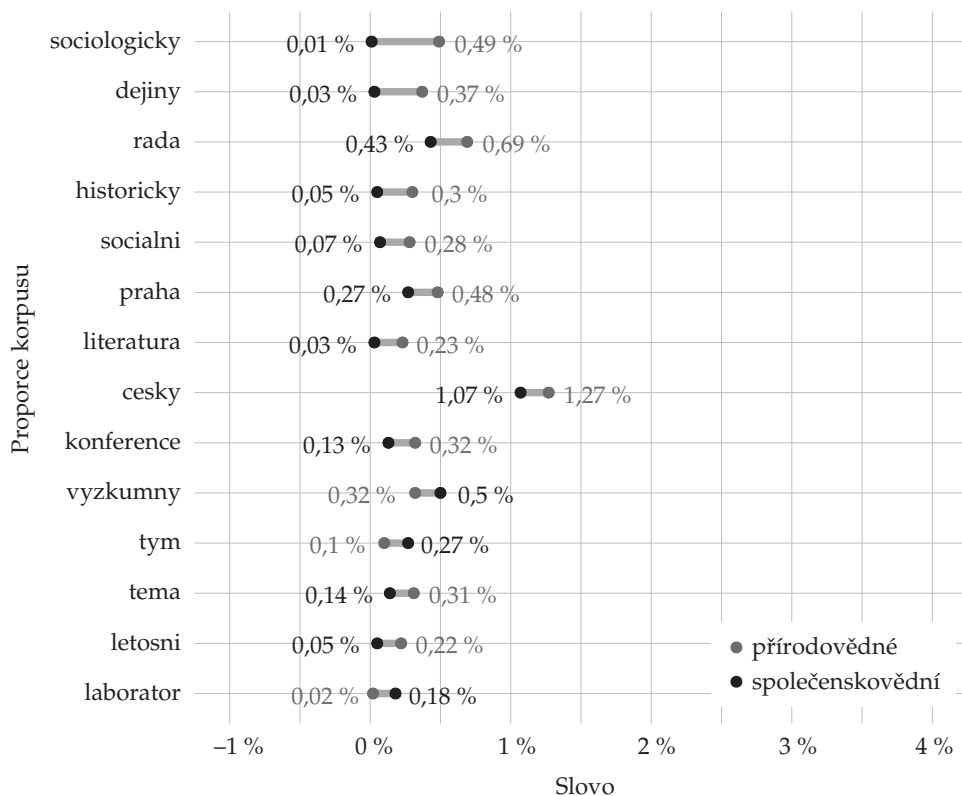

vá. V obou případech se „věda“ a „popularizace“ nejčastěji vyskytují v souvislosti s „českou vědou“, „akademií“, „ústavem“, „univerzitou“ a „výzkumem“ (viz grafy 1 a 3⁹). Není nijak překvapivé, že pojem věda se také nejčastěji objevuje v kontextu dalších institucí, jako je „fakulta“ a „škola“, a s nimi souvisejících činností a nositelů – „program“, „studie“, „student“, „obor“, „program“, „projekt“.

Detailnější pohled potom poskytuje Graf 2, zaměřený specificky na rozdíl mezi společenskovědními/humanitními a přírodovědními/technickými weby. Graf 2 ukazuje, že v online obsahu společenských a humanitních věd se často objevují pojmy „sociologický“ a „věda“ spolu. Ačkoliv se to může zdát jako za-

⁹ Barevná varianta grafů je k dispozici v online verzi článku.

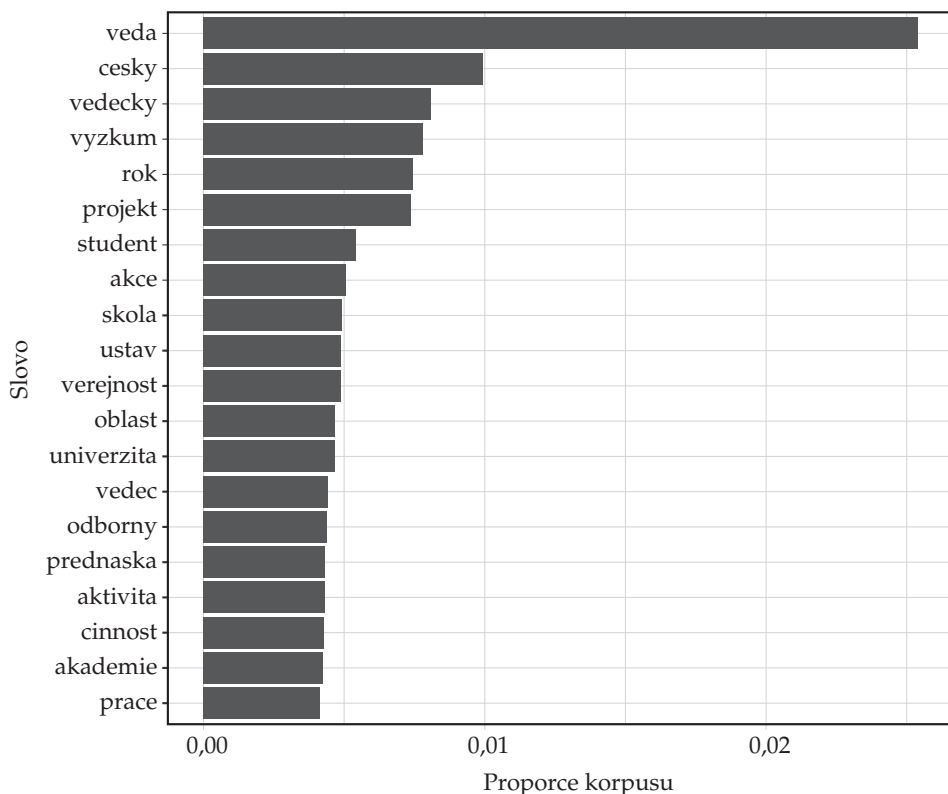
Graf 2. Spoluvýskyt slov s klíčovým slovem „věda.“ (věda, vědecký, vědec, vědkyně ve všech tvarech) – rozdíly mezi společenskovědními a přírodovědnými weby

jímavý poznatek, jde o artefakt dat. Web Sociologického ústavu AV ČR je totiž jedním z nejrozsáhlejších webů, které jsme stahovaly, a 78 % textů obsahujících slovo „sociologický“ pochází právě odtud. Pokud bychom web Sociologického ústavu z analýz vyřadili, výraz „sociologický“ by se nedostal ani do první stovky nejčastějších slov vyskytujících se se slovem „věda“. Naopak „dějiny“, „společnost“, „sociální“ nebo „historický“ jsou slova vyskytující se v souvislosti s vědou napříč sociálněvědními weby. Další časté výrazy zahrnují odkazy na pořádání či účastnění se akcí („konference“, „přednáška“), ale také „časopis“, „literatura“ nebo „umění“.

U přírodovědných/technických webů potom věda často souvisí se slovy „tým“, „získat“, „cena“ nebo „mladý“, což patrně reflektuje prezentaci vědeckých úspěchů. Dále také vidíme slova související s prováděním přírodovědného

Graf 3. Spoluvýskyt slov s výrazem „popularizace“ (popularizace, popularizovat, popularizační etc.) – všechny vědecké institucionální weby

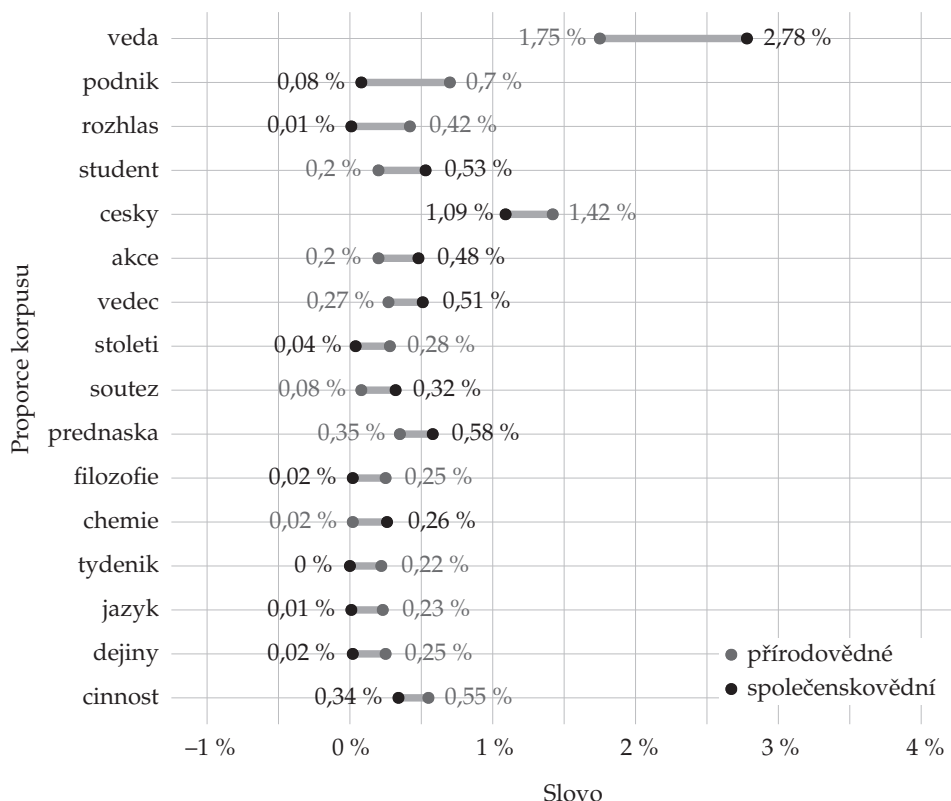

či technického výzkumu („metoda“, „laboratoř“, „technika“). Na rozdíl od sociálních věd, které „vědu“ častěji spojují se „společností“, hovoří přírodní vědy častěji o „člověku“.

U obou vědních odvětví byl zaznamenán silný spoluvýskyt slov s institucionálním obsahem, jako je akademie, ústav, konference, výzkum, projekt, univerzita a studium. Stejně tak se jak u sociálněvědních, tak přírodovědných webů objevují slova „spolupráce“, „mezinárodní“ a „evropský“.

Spoluvýskyt slov s výrazem „popularizace“ v online obsahu institucionálních webů se do značné míry kryje se slovy souvisejícími s výrazem „věda“ (student, věda, přednáška, výzkum, obor aj., více Graf 3). Pokud se ovšem podíváme na rozdíly mezi společenskými a přírodovědnými weby, je situace mnohem

Graf 4. Spoluvýskyt slov s výrazem „^populari.*“ (popularizace, popularizovat, popularizační etc.) – rozdíly mezi společenskovědními a přírodovědnými weby

rozmanitější (viz Graf 4). V případě společenskovědních/humanitních webů se s pojmem „popularizace“ objevují často výrazy odkazující k určitým výstupům (časopis, dokument, kniha, materiál), komunikaci s médii (rozhlas, týdeník) nebo obecnějším konceptům jako století, dějiny, filozofie, jazyk, kultura či literatura. Naopak v případě přírodovědných/technických webů se s pojmem „popularizace“ často objevují výrazy jako „věnovat“, „cena“, „ocenění“ a „propagace“, které většinou odkazují k ocenění konkrétního vědce za popularizaci a propagaci vědy. Ačkoliv tato slova nacházíme i na webech společenských věd, děje se tomu výrazně méně často. Výrazně častěji se také objevují slova „soutěž“, „podpořit“, „video“ nebo „film“. Dále se častěji objevují slova spojená s pořádáním veřejných akcí, jako například „akce“, „přednáška“, „aktivita“, „návštěvník“ nebo „vele-

trh“. Dalším častým a pro přírodní vědy specifickým slovem je „Petr“. Nejedná se však o chybu v datech, pod tímto jménem se totiž skrývají různí popularizátoři vědy, nejčastěji vulkanolog Petr Brož nebo biolog Jaroslav Petr.

Tematické modely

V klasické kvantitativní analýze je k dispozici celá řada testů a modelů, jichž lze v závislosti na kladené výzkumné otázce využít. Nejinak je tomu i v analýze textu – od popisných analýz využívajících počítání slov přes slovníkové metody (např. analýza sentimentu) a hledání skrytých témat v textu (např. tematické modely) až po složitější metody využívající strojové učení (např. deep learning). Vzhledem k tomu, že nás zde zajímají případné odlišnosti v obsahu komunikace přírodních a sociálních věd, jsme zvolily tematické modely (konkrétně pomocí výpočtu LDA – Latent Dirichlet Allocation). Tematické modely využívají tzv. „bag of words“ přístup. Ten nezohledňuje pořadí slov, ve kterém se v rámci daného textu vyskytují (Blei, 2012) – nejčastěji se ilustruje tak, že dáme všem na slova vyskytující se v určitém textu, například v tomto odstavci, do krabice a touto krabicí zatřeseme. Z klasických sociologických metod mají tematické modely nejbliže ke klastrové analýze. Jak však uvádí Bail (2014, 2015)¹⁰, oproti klastrové analýze nemusí být každé pozorování (dokument, text) přiřazeno jen k jednomu tématu (klastru), ale naopak je mu přiřazena pravděpodobnost, se kterou přísluší ke každému z témat. Dále se tematické modely liší ve způsobu výpočtu, kdy má na začátku každé pozorování přiřazenu náhodnou pravděpodobnost příslušnosti k jednotlivým tématům, přičemž tyto pravděpodobnosti se zpřesňují s přibývajícím množstvím zpracovaných dat. Jedná se tedy o iterativní bayesiánskou techniku. Výsledky tematických modelů potom ukazují dvě věci: slova, která jsou nejčastěji spojována s daným tématem, a pravděpodobnost, s jakou každý dokument obsahuje jednotlivá témata (např. Blei, 2012; Silge a Robinson, 2017).

V našem případě jsou jednotkou zkoumání kontextové úryvky kolem klíčových slov. Každý text (dokument) obsahuje klíčové slovo a kontext maximálně 10 slov před a za klíčovým slovem. Zároveň jsme stanovily vrchní a spodní limity výskytu slov v korpusu, kdy se každé slovo smělo vyskytovat maximálně v 60 % dokumentů a zároveň muselo být nejméně v 500 různých dokumentech. Výsledný korpus obsahuje celkem 1 676 629 dokumentů a 4 813 slov.

Stejně jako v případě některých algoritmů klastrové analýzy (např. k-means) je nutné předem stanovit počet témat, do kterých má algoritmus daná slova a texty rozřadit, což je rozhodnutí se zásadním vlivem na výsledky analýz. V ideálním případě by měl mít výzkumník konkrétní teoretická očekávání ohledně počtu témat (a priori), jež se v dokumentech vyskytují (Bail, 2014, 2015). Naše

¹⁰ https://cbail.github.io/textasdata/topic-modeling/rmarkdown/Topic_Modeling.html

práce je však explorativní, a tak žádné vhodné, teoreticky podložené očekávání o počtu témat nemáme k dispozici. V analýzách jsme tak vyzkoušely varianty s různými počty témat, konkrétně 10, 20, 30, 40 a 50. Model k interpretaci jsme zvolily na základě kvalitativní validizace, tj. pročtení výsledků modelů z hlediska 10–15 slov s nejvyšší pravděpodobností souvislosti s každým tématem a pročtení vzorku textů, které je reprezentují, a následně jsme porovnály modely z hlediska sémantické koherence a exkluzivity, což jsou metriky zaměřující se na kvalitu témat. Sémantická koherence je maximalizována, když se nejpravděpodobnější slova v daném tématu často vyskytují společně. Jedná se o metriku dobře korepondující s lidským úsudkem o kvalitě tématu (Mimno et al., 2011). Exkluzivita pak dosahuje vyšších hodnot, když je více slov výlučných pro odpovídající téma (Roberts et al., 2014). Tyto dvě metriky spolu negativně korelují, volba modelu na jejich základě je tak otázkou kompromisu.

Výsledky analýzy tematických modelů

Graf 5 ukazuje, že vhodný počet témat by se pohyboval kolem 20 až 30. Pro další interpretaci jsme se rozhodly využít model s 20 tématy, který byl lépe interpretovatelný než model se 30 tématy. Graf 6 znázorňuje prevalenci 20 témat, která algoritmus v textech našel, a jaká slova mají nejvyšší pravděpodobnost výskytu v daných tématech.

Výsledky ukazují, že nejčastěji zastoupeným tématem v našem korpusu je téma č. 6, které reprezentují výrazy „oblast“, „základní“, „znalost“, „obor“, „teoretický“, „absolvent“, „odborný“. V tématu č. 13 se objevují slova jako „materiál“, „proces“, „technologie“, „chemický“, „vývoj“, „metoda“ nebo „struktura“. Toto téma nalezneme nejčastěji na webech technicky či technologicky zaměřených webů – Středoevropského technologického institutu, Fyzikálního ústavu, Ústavu analytické chemie, Matematického ústavu, Ústavu struktury a mechaniky hornin, ale také popularizační akce Týden vědy a techniky nebo online magazínu iForum.

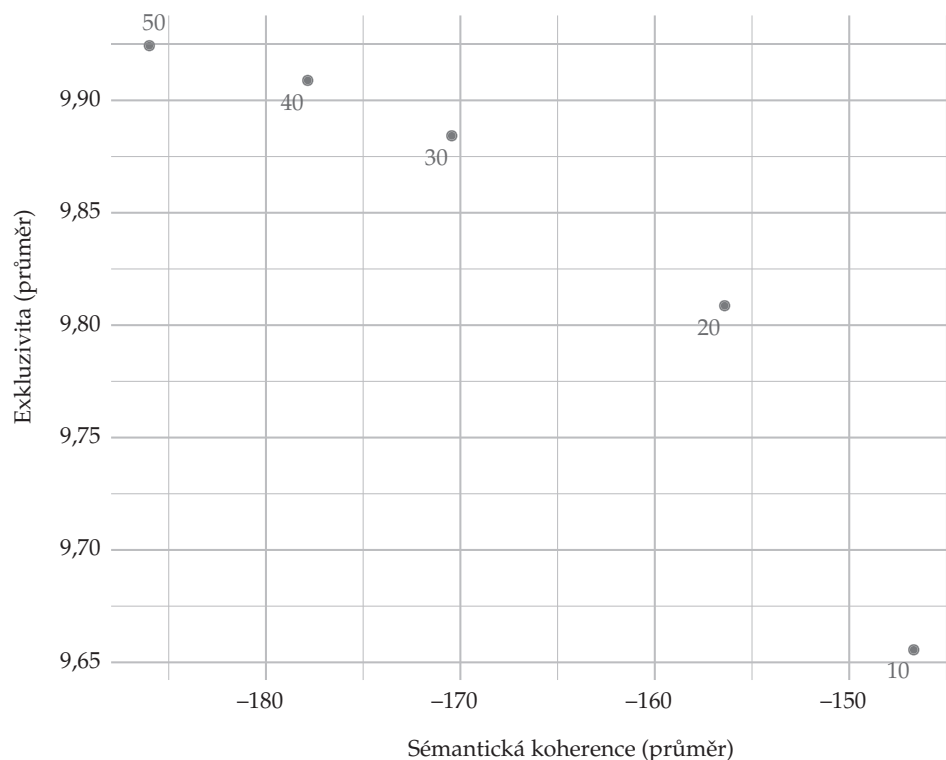
Dále jsou hojně zastoupena témata č. 16, 3 a 17, která se týkají studia na vysoké škole a která nalezneme na webech univerzit (Univerzita Karlova, Masarykova univerzita, Technická univerzita v Liberci). V tématu č. 5 se dohromady vyskytují pojmy pro oblast kultury: „literatura“, „dějiny“, „jazyk“, „umění“, „český“ a „historický“. Jeho zástupci jsou jak humanitní weby zaměřené na jazyky a literaturu, zejména Ústav pro jazyk český a literaturu AV ČR, Janáčkova akademie múzických umění, Filozofický ústav AV ČR nebo Historický ústav AV ČR. Podobně téma 14 obsahuje pojmy „věda“, „český“, „akademie“, „republika“, „Praha“, „společnost“ – a i je reprezentují spíše humanitní vědy. V tématu č. 19 se společně objevují pojmy spojené s veřejným míněním: „veřejný“, „otázka“, „prostředí“, „šetření“ a nalézáme je nepřekvapivě zejména na webu Centra pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR nebo Centra pro otázky životního prostředí.

Naopak specifické pro přírodovědné, respektive spíše technicky zaměřené instituce je téma č. 15 („systém“, „analýza“, „model“, „metoda“, „data“), spojující

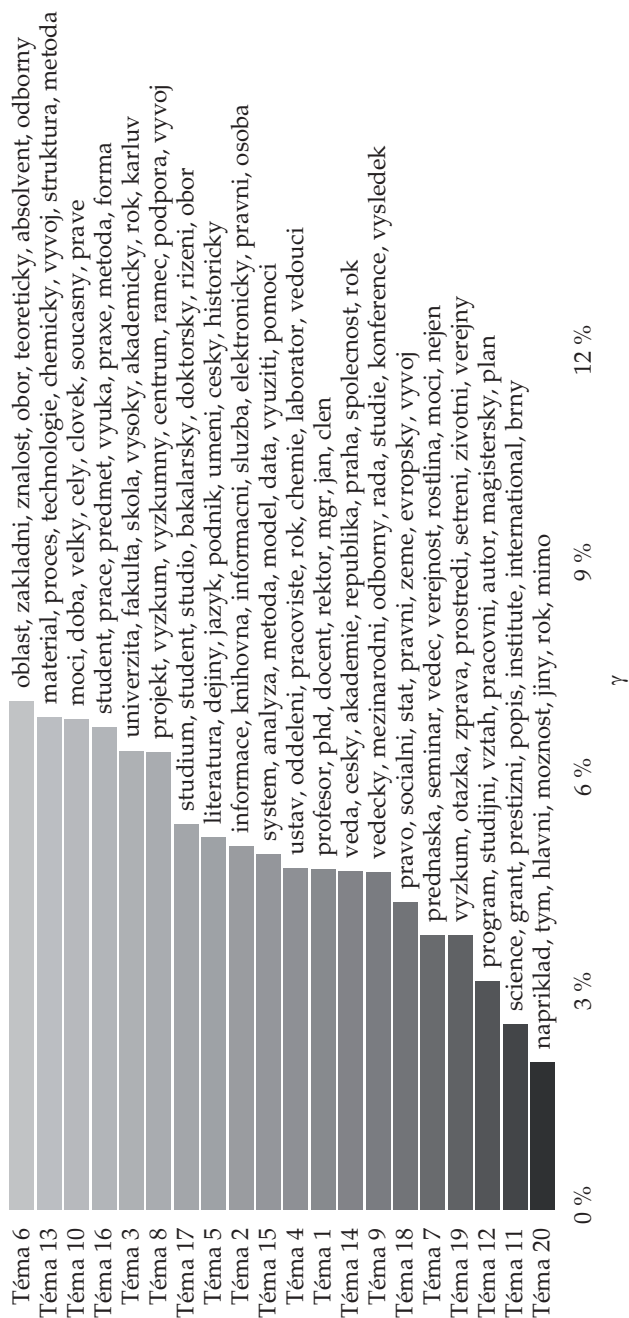
mj. instituce Ústav fyziky atmosféry AV ČR, Ústav teorie informace a automatizace nebo Matematický ústav AV ČR.

Téma č. 8 obsahuje výrazy „projekt“, „výzkum“, „centrum“, „rámeček“, „podpora“, „vývoj“. Objevuje se napříč různými disciplínami, včetně přírodovědně zaměřených institucí (např. Fyziologický ústav AV ČR,) i společenskovedních institucí (např. CERGE-EI, Centrum pro otázky životního prostředí), ale také na webech grantových agentur (GA ČR a TA ČR). Zvláště zajímavé je téma č. 7, které odkazuje na pořádání akcí pro veřejnost („přednáška“, „seminář“, „vědec“ a „veřejnost“) a objevuje se zejména na webech přírodovědných institucí (Institut (experimentální) botaniky AV ČR, Vysoká škola polytechnická Jihlava) nebo popularizačních akcí (Týden mozku, Otevřená věda), ale nikoliv na webech společenskovedních institucí.

Graf 5. Porovnání sémantické koherence a exkluzivity modelů

Graf 6. Tematické modely: Prevalence témat v korpusu

Analýza multimediálního obsahu

Dále nás zajímalo sdílení audio či video obsahu. Přítomnost takového obsahu na webech určujeme podle výskytu html tagů `iframe`, `amp-iframe`, `video` nebo `audio`, popřípadě již zastaralých tagů `object` a `embed` u webů se starší architekturou¹¹.

Jednoznačně nejvíce audio a video obsahu sdílely weby explicitně zaměřené na popularizaci vědy, jakými jsou stránky Týdne vědy a techniky nebo Akademie věd ČR. Porovnání průměrů proporcí sdílených videí či audií dále ukazuje, že přírodovědné či technické institucionální weby sdílejí mírně větší množství multimediálního obsahu (4 %) než vědy společenské či humanitní (2 %). Zde ale musíme uvést, že použitý způsob detekce audio či video obsahu je velice hrubý a nespolehlivý. Ačkoliv se nám postup založený na html tazích, v nichž by měla tato média být, jevil jako intuitivní, v praxi příliš nefungoval, byl náchylný na chyby a zároveň prakticky neumožňoval tyto chyby detekovat. Pro ilustraci: pokud má webová stránka video v postranním panelu, který se zobrazuje při každém prokliku uvnitř webu, náš program toto jedno video započítá tolikrát, kolik prokliků na webu provede. Podobně některé weby mohou být postavené na `iframe` či `object` tagu nezávisle na tom, zda se na nich nějaký multimediální obsah nachází.

Analýza odkazů

Klíčovou vlastností internetu jako média je jeho propojenost. Ta se projevuje mnoha způsoby, včetně toho, že jednotlivé stránky často obsahují odkazy na jiné. Tato propojenost je tak často zachycována jako síť, v níž uzly reprezentují určité weby (či uživatele, diskusní fóra apod.) a hrany reprezentují vazby mezi nimi (např. hyperlinky, interakce, lajky) (Ackland, 2013; Robins, 2015). Analýza sociálních sítí pak představuje možný způsob, jak popsat a modelovat strukturu a topologii takových sítí.

Prostřednictvím strukturní analýzy hyperlinků institucionálních webů jsme se snažily zodpovědět otázku, zda se současná česká věda stále popularizuje v uzavřeném módu (tj. převažuje kanonický model online komunikace), nebo již v otevřeném módu, vstříc veřejnosti a přístupně k diskusi, a zda existuje rozdíl v otevřenosti či interaktivnosti přírodních a sociálních věd. V uzavřeném módu komunikace bychom očekávaly, že budou institucionální weby odkazovat primárně na další weby vědeckých institucí, případně na weby státních úřadů

¹¹ Zde je nutné poznamenat, že se nejedná o stoprocentní přístup k identifikaci video a audio obsahu. Například tag `object` se ukázal být nepoužitelný u jednoho z webů, postaveného výhradně na javascriptových „objects“, které nemají s videí či audii nic společného. Rovněž `iframe` a `amp-iframe` jsou často využívány k jiným účelům, např. vkládání interaktivního odkazu na mapy.

či oficiálních databází vědeckých časopisů, knihoven a nakladatelství. Naopak v otevřeném, interaktivním módu by měly převažovat odkazy na sociální sítě, zpravodajská média, popularizační weby s vědeckou tematikou a blogy ve zpravodajských médiích. Jelikož náš primárně zajímal rozdíl mezi přírodními a sociálními vědami jako dvěma skupinami, nesledujeme konkrétní institucionální weby, ale spíše to, na jaké weby či typy webů odkazuje nejvíce institucionálních webů uvnitř těchto skupin. Z tohoto důvodu také pracujeme pouze s weby sociálněvědních/humanitních institucí ($n = 27$) a přírodovědných/technických institucí ($n = 47$).

Provedly jsme analýzu sociálních sítí, v níž uzly reprezentovaly weby a hrany odkazy (hyperlinky) mezi nimi. Přítomnost odkazu na jiný web jsme určily pomocí anchor tagu, tj. zachytily jsme odkazy z webu na web. Pro účely analýzy jsme všechna URL zkrátili na jejich doménu. To znamená, že pokud náš program navštívil URL „www.soc.cas.cz/projekty“, zkrátili jsme URL na „soc.cas.cz“, aby byly všechny prokliky v rámci jednoho webu reprezentovány jedním uzlem. Analyzovat celou síť by však bylo velice náročné, a to jak z hlediska interpretace, tak objemu dat. Proto jsme se zaměřily na weby jednotlivých institucí a weby, na které tyto přímo odkazují, čehož jsme docílily prostřednictvím analýzy egocentrických sítí. Ve středu každé sítě tak leží výchozí institucionální web (ego), dále jsou potom v síti odkazy na jiné weby ve vzdálenosti = 1 (ego–alter vazby), tj. weby, na které institucionální web přímo odkazuje. Každá egocentrická síť také obsahuje vazby alter–alter, tedy pokud institucionální web odkazuje na web A a na web B a zároveň web A odkazuje na web B, je do dané sítě zahrnuta i vazba mezi A a B.

Síť sociálněvědních a přírodovědných institucí se od sebe příliš strukturálně neliší. Nejmenší sociálněvědní síť má pouze dva odkazy na jiné weby než sebe sama, nejmenší přírodovědná síť má 38 odkazů na celkem osm externích webů. Naopak největší sociálněvědní síť odkazuje na 452 unikátních domén (počet vazeb 91 681) a největší přírodovědná síť na 451 unikátních domén (počet vazeb 91 981). Síť sociálněvědních webů měly v průměru menší počet uzlů a hran (171 oproti 198, resp. 18 028 oproti 20 374) a vyšší průměrný stupeň (276 oproti 220) než přírodovědné sítě.

Tabulka 1. Průměrné statistiky egocentrických sítí dle typu instituce

Typ webů	Počet	Průměrný počet uzlů	Průměrný počet hran	Průměrný stupeň
Přírodovědné	47	198	20 374	220
Sociálněvědní	27	171	18 028	276

Tabulka 2. Prvních 30 nejčastějších hyperlinků – výňatek z celkové analýzy (přírodovědné/technické weby n = 6 087, společenskovední/humanitní weby n = 3 381)

Společenskovední/humanitní weby				Přírodovědné/technické weby			
Název		n	prop	Název		n	prop
1	facebook.com	22	0,81	facebook.com	43	0,91	
2	youtube.com	21	0,78	youtube.com	43	0,91	
3	twitter.com	16	0,59	ceskatelevize.cz	39	0,83	
4	avcr.cz	15	0,56	avcr.cz	37	0,79	
5	ceskatelevize.cz	15	0,56	doi.org	35	0,74	
6	instagram.com	13	0,48	sciencedirect.com	35	0,74	
7	youtu.be	13	0,48	dx.doi.org	32	0,68	
8	doi.org	12	0,44	nature.com	31	0,66	
9	msmt.cz	12	0,44	link.springer.com	29	0,62	
10	cs.wikipedia.org	11	0,41	onlinelibrary.wiley.com	29	0,62	
11	docs.google.com	11	0,41	twitter.com	29	0,62	
12	lib.cas.cz	11	0,41	youtu.be	26	0,55	
13	novinky.cz	11	0,41	msmt.cz	25	0,53	
14	rozhlas.cz	11	0,41	tydenvedy.cz	24	0,51	
15	academia.cz	10	0,37	instagram.com	23	0,49	
16	ec.europa.eu	10	0,37	scopus.com	23	0,49	
17	vyzkum.cz	10	0,37	ncbi.nlm.nih.gov	22	0,47	
18	gacr.cz	9	0,33	mdpi.com	21	0,45	
19	mapy.cz	9	0,33	gacr.cz	20	0,43	
20	mzv.cz	9	0,33	linkedin.com	20	0,43	
21	scopus.com	9	0,33	pubs.acs.org	20	0,43	
22	archiv.ihned.cz	8	0,3	google.com	19	0,4	
23	bit.ly	8	0,3	rvvi.cz	19	0,4	
24	cas.cz	8	0,3	vesmir.cz	19	0,4	
25	cesnet.zoom.us	8	0,3	ec.europa.eu	18	0,38	
26	jstor.org	8	0,3	lidovky.cz	18	0,38	
27	rvvi.cz	8	0,3	natur.cuni.cz	18	0,38	
28	search.ebscohost.com	8	0,3	novinky.cz	18	0,38	
29	vltava.rozhlas.cz	8	0,3	ct24.ceskatelevize.cz	17	0,36	
30	aleph22.lib.cas.cz	7	0,26	lib.cas.cz	17	0,36	

Poznámky: Prop = % webů z kategorie, které odkazují na danou adresu. První řádek říká, že 81 % společenskovedních/humanitních webů a 91 % přírodovědných/technických webů odkazuje na stránky facebook.com. Celá tabulka k dispozici na vyžádání.

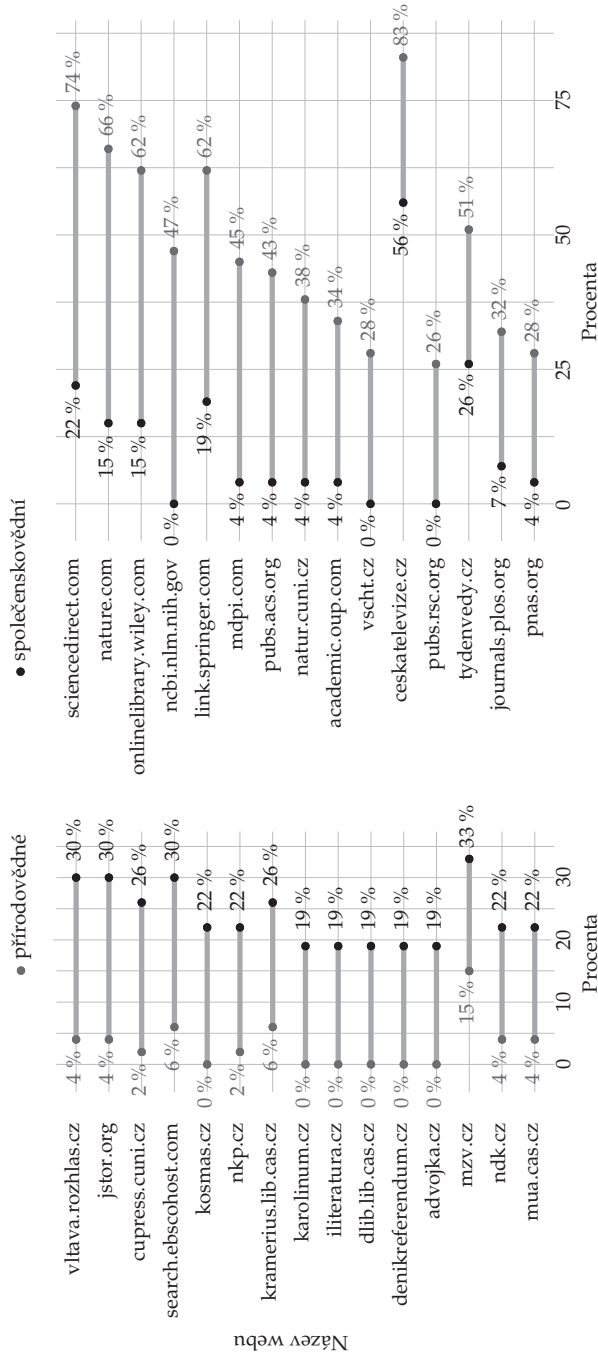
Výsledky analýzy odkazů

Celkově jsme identifikovaly 3 381 unikátních domén, na které odkazují sociálněvědní/humanitní weby a 6 087 unikátních domén odkazovaných přírodovědnými/technickými weby. V rámci našich výzkumných otázek nás zajímalo, na které weby odkazuje nejvíce institucionálních webů, což zachycuje Tabulka 2. První řádek tak podává informaci o tom, že 81 % společenskovědních/humanitních webů (v absolutním počtu 22) a 91 % přírodovědných/technických webů odkazuje na sociální médium facebook.com. Dále 78 % společenskovědních/humanitních webů a 91 % přírodovědných/technických webů odkazuje na link youtube.com. Třetí nejdokazovanější link je potom v rámci společenskovědních/humanitních webů twitter.com (59 %) a v rámci přírodovědných/technických webů ceskatelevize.cz (83 %). Nejdokazovanějším zdrojem mezi institucionálními vědeckými weby se tedy stávají sociální média, resp. komunitní fóra (např. Facebook, LinkedIn), podcastové/video platformy (např. YouTube, Spotify) a blogy/mikroblogy (např. Twitter). Téměř polovina společenskovědních/humanitních a přírodovědných/technických webů rovněž odkazuje na instagram.com, na kterém se sdílejí obrázky, fotografie a videa, a okolo 40 % na wikipedia.org. Nechybí ani četné hyperlinky na zpravodajská média typu ceskatelevize.cz, novinky.cz, rozhlas.cz, lidovky.cz, ihned.cz atp., na které odkazuje okolo 40 až 80 % vědeckých webů. Fakt, že na tyto weby odkazuje většina institucionálních webů, signalizuje využívání nových technologií a médií v rámci prezentace a popularizace české vědy, což by mohlo ukazovat na formy komunikace umožňující interaktivní diskusi, vstup veřejnosti do diskuse a přímou konfrontaci vědců či výzkumných institucí s veřejností.

Dále jsme se zaměřily na weby, které jsou nejvíce nadreprezentované v odkazech společenskovědních institucí oproti přírodovědným a naopak (viz Graf 7). Z Grafu 7 je patrné, že odkazy na některé zpravodajské weby jsou unikátní pro společenskovědní instituce. Zatímco na Deník Referendum, A2 a Český rozhlas Vltava odkazovalo mezi 19 a 30 % všech společenskovědních institucí, z přírodovědně zaměřených institucí na ně neodkazovaly žádné nebo pouhé jednotky. Specifická jsou také některá nakladatelství, konkrétně Kosmas a Nakladatelství Karolinum, a vědecké databáze jako EBSCO nebo JSTOR. Naopak většina přírodovědných institucí (62–74 %) sdílela odkazy na weby ScienceDirect, Nature, Wiley, Springer (oproti 15–22 % společenskovědních institucí). Takřka unikátní pro přírodovědné instituce byly potom odkazy na web VŠCHT, Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, nakladatelství MDPI a Royal Society of Chemistry nebo časopisy PNAS a PLoS. Zajímavostí jsou také odkazy na popularizační akci Týden vědy a techniky, nalezené u poloviny (51 %) přírodovědných webů, ale pouze u čtvrtiny (26 %) webů společenskovědních.

Celkově institucionální weby odkazovaly na více než 10 000 unikátních webů (resp. domén). Jelikož navštívit každý z webů a zakódovat jeho typ nebylo v rámci projektu možné, zaměřily jsme se na weby, na které bylo odkazováno nejčastěji (tj. nejvíce weby sociálněvědních a přírodovědných institucí). Konkrét-

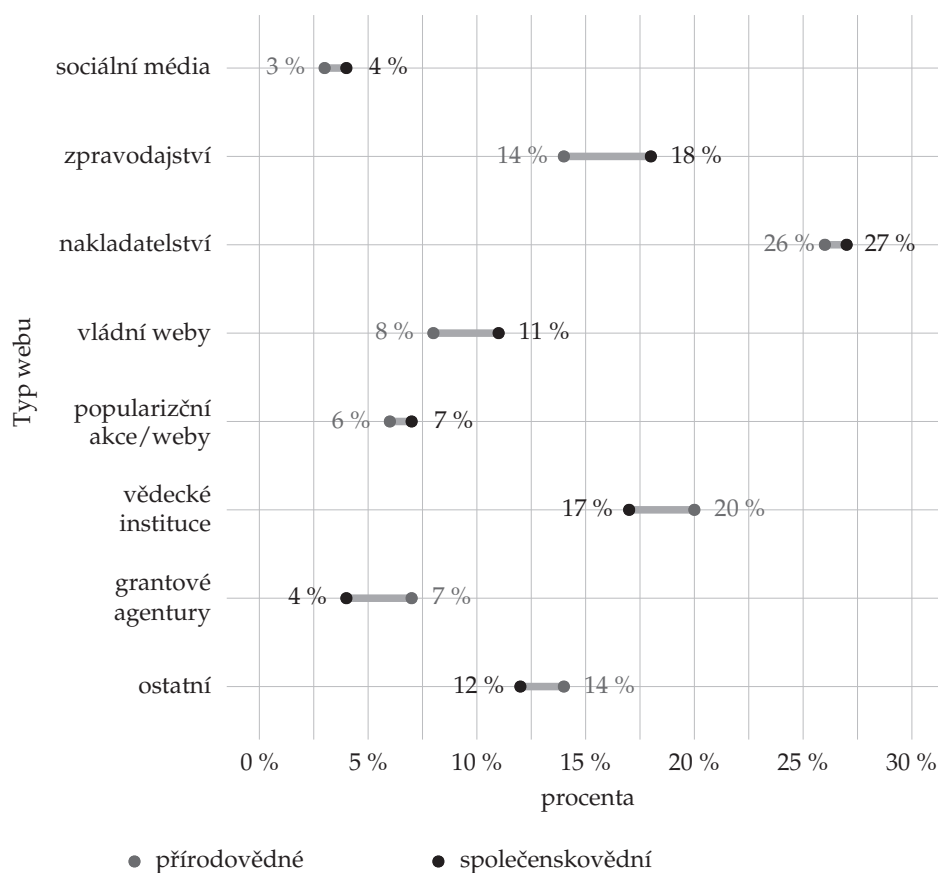
Graf 7. Nejvíce nadreprezentované weby dle typu instituce

Poznámka: Graf udává, kolik % institucionálních webů z dané kategorie na konkrétní web odkazuje. Vlevo odkazy nadreprezentované u společenskovedních institucí, vpravo odkazy nadreprezentované u přírodovědných institucí.

ně jsme okódovaly ty weby, na které odkazovalo alespoň 10 % institucionálních webů společenských věd (n = 242) nebo alespoň 10 % institucionálních webů přírodních věd (n = 239). Rozlišujeme následujících 8 kategorií webů: (1) sociální média, (2) zpravodajské weby, (3) knihkupectví, nakladatelství a knihovny, (4) vládní/ministerské weby, (5) popularizační weby/časopisy/akce, (6) jiné vědecké instituce/univerzity, (7) grantové agentury a (8) ostatní. Každá z autorek nezávisle navštívila každý z webů a okódovala jej. Při prvním kódování byla dosažena 77% shoda u webů, na které odkazovaly společenskovědní instituce a 71,3% shoda u webů, na které odkazovaly přírodovědné instituce. Následně byly probrány weby, u nichž se autorky při prvním kódování neshodly, a i u nich bylo dosaženo shody.

Graf 8. Struktura nejčastějších 250 hyperlinků na webech pro společenské/humanitní a přírodní/technické vědy

Ačkoliv se může na první pohled zdát, že jak sociálněvědní, tak přírodovědné institucionální weby málo odkazují na sociální média (3 %), je nutné si uvědomit, že velkých hráčů na poli sociálních médií je jen velmi omezený počet, a tudíž nemohou zastávat větší proporce. Druhou nejčastěji zastoupenou kategorií jsou odkazy na knihkupectví, nakladatelství a knihovny (25 % a 26 %), kam se řadí mj. odkazy na akademické publikace. Sociálněvědní weby potom odkazují na více zpravodajských (19 % oproti 14 %) a vládních webů (13 % oproti 9 %) než ty přírodovědné, zatímco přírodovědné weby odkazují na více webů jiných vědeckých institucí (20 % oproti 17 %), grantových agentur (6 % oproti 3 %) a v neposlední řadě také popularizačních webů (8 % oproti 6 %). Výsledky zachycuje Graf 8.

Diskuse a shrnutí

Tato studie se primárně zaměřila na téma komunikace vědy na internetových stránkách českých výzkumných organizací. Zajímalo nás, jaký charakter a formu tato komunikace české vědy v online prostředí má a do jaké míry je česká věda v online prostředí sdílena s veřejností – a jaký je v tomto ohledu rozdíl mezi společenskovědními/humanitními a přírodovědnými/technickými weby. Výsledky ukázaly, že online obsah vědeckých organizací se nijak nevymyká běžným standardům, kdy jsou pojmy „vědy“ a „popularizace“ komunikovány především v souvislosti s dalšími vzdělávacími institucemi, studiem a výzkumem. Oproti sociálním vědám je v případě přírodních věd častěji popularizace spojována s oceňováním vědců právě za propagaci a popularizaci vědy, což může na jedné straně ukazovat na větší incentivy k popularizaci v těchto oborech. Může to ale být i naopak – pokud popularizace do značné míry chybí, tak ji nelze ani oceňovat.

Strukturální analýza webů nám pak dala možnost nahlédnout komunikaci české vědy spojenou s novými sociálními médii. Rozbor hyperlinků naznačuje, že naprostá většina vědeckých webů odkazuje na sociální média typu Facebook, Twitter, YouTube, Instagram a LinkedIn. Podobně je v online obsahu vědeckých institucí odkazováno na zpravodajská média typu *ceskatelevize.cz*, *novinky.cz*, *lidovky.cz* nebo *rozhlas.cz* – tedy na online noviny, televizi i rozhlas. To potvrzuje i pohled na strukturu hyperlinků sdílených největším počtem sociálněvědních nebo přírodovědných institucionálních webů – zpravodajská média se objevují nejčastěji po hyperlincích týkajících se akademických publikací. Výsledky tedy naznačují, že komunikace české vědy v online prostředí směřuje k otevřenému, interaktivnímu sdílení vědy s veřejností.

Přestože mají výše shrnuté výsledky svou výpovědní hodnotu, je nutné také upozornit na jejich úskalí. Již k prvnímu zkreslení může dojít při hledání institucionálních vědeckých webů, respektive k jejich nedostatečnému pokrytí při výběru výzkumníkem. Totéž platí pro (subjektivní) volbu klíčových slov, na základě

nichž se potom stahuje množství online obsahu k další analýze. Nutno říci, že naším původním záměrem bylo provést obsahovou a strukturální analýzu všech internetových zdrojů, kde se komunikuje věda (těch jsme identifikovaly přibližně 166). V nich jsme potom měly v úmyslu analyzovat na základě klíčových slov počty příspěvků věnovaných společenským či přírodním vědám (tj. tiskové zprávy, aktuality, krátké zprávy, popularizační články, vědecké zpravodajství v médiích, blogy o vědeckých tématech, rozhovory s vědci a vystoupení vědců v televizním či rozhlasovém pořadu). To ale nebylo z důvodu velikosti dat, technické náročnosti (dostupné techniky či zpracování dat jako takových) ani časových možností v rámci našeho projektu možné.

Naše studie má řadu limitů. Prvním z nich je, že k webovým stránkám přistupujeme, jako by byly statické, což nemusí nutně platit u každého z webů. Následkem tohoto přístupu tak potenciálně přicházíme o část informací z dynamických stránek, které generují obsah na základě chování uživatele, např. tedy načítají další informace po kliknutí na určité tlačítko, aniž by uživatel opustil dané URL.

Druhé omezení vyvstává ze zpracování textových dat. Ačkoliv jsme věnovaly čištění dat značnou pozornost, nachází se v datech nadále částečné duplicity. Některé texty obsahovaly více než jedno klíčové slovo, například ve spojení „popularizace vědy v prostředí biologie“ jsou klíčová slova tři („popularizace“, „věda“ a „biologie“), přičemž ke každému z nich stahujeme kontext 10 slov okolo. Výsledkem jsou tři texty, které se do značné míry překrývají, ale nejsou zcela totožné. Vyřadit ovšem tyto částečné duplicity by bylo výpočetně (a tím pádem i časově) náročné – obnáší to porovnat všechny texty mezi sebou, spočítat pravděpodobnost, se kterou se jedná o částečné duplicity, a následně tyto duplicity sloučit. Vzhledem k tomu, že náš datový soubor obsahuje více než milion takových textů, zabral by tento krok sám o sobě několik dnů či týdnů. Dalším vylepšením by také bylo zahrnutí sousloví (např. „Česká republika“), která nám v modelu pracujícím pouze s unigramy, tj. jednoslovnými výrazy, unikají. Dále se ve zpracování textových dat objevily specifické komplikace – kupříkladu problémy s termínem „sociologický“, uvedené v popisné analýze textových dat, poukazují na to, že pro srovnávací účely by bylo vhodné počty vážit velikostí webových stránek.¹²

Třetím omezením je, že nedokážeme určit stáří stahovaných URL, protože většina webů tuto informaci buď neobsahuje, nebo je generována dynamicky při otevření webu. Pokud by bylo naším cílem kompletně zmapovat proměny komunikace české vědy na institucionálních webech nebo na českém internetu obecně v delším časovém horizontu, vyžadovalo by to longitudinální studii internetového obsahu. K tomu bychom do budoucna mohly využít nově vznikající softwarový nástroj webového archivu Národní knihovny, umožňující procházet obsah licencovaného českého internetu zpětně až do roku 2000.

¹² Za tyto přínosné poznámky děkujeme recenzentovi.

Další bariérou byla nemožnost sledovat vědeckou komunikaci přímo na sociálních médiích, neboť kupříkladu Twitter umožňuje sbírat text mikroblogů, ale Facebook či Instagram nikoliv. V tomto ohledu by bylo zajímavé analyzovat sledovanost jednotlivých vědeckých příspěvků, počet lajků, velikost diskuse a rozsah dalšího sdílení. Někteří autoři tak uvádějí, že i když vědecké instituce již akceptovaly sociální média jako primární nástroj komunikace s veřejností, stále je ještě využívají spíše jako jednosměrný komunikační kanál, informují o vědeckých poznatcích a pokroku, avšak podceňují jejich potenciál pro vedení dialogu a navazování diskuse s veřejností (Dudo a Besley, 2016; Lovejoy a Saxton, 2012).

Závěrem lze podotknout, že i přes zmíněné nedostatky prezentovaného textu se jedná o první kvantitativní explorační studii, která ke zmapování charakteru online komunikace české vědy využila analýzu velkých dat. Doufáme, že detailně pojatý metodologický oddíl a kritické zhodnocení limitů a nastínění dalších možností analýzy online obsahu webových stránek vědeckých organizací poslouží dalším výzkumníkům i jako úvodní představení práce s velkými daty v sociologii, včetně jejich kladů i záporů.

PETRA RAUDENSKÁ *pracuje jako vědecká pracovnice Sociologického ústavu AV ČR. K jejím výzkumným zájmům patří metodologie sociálních výzkumů, vzdělanostní nerovnosti, lidský kapitál a problematika hodnotových orientací. Je autorkou monografie Srovnatelnost postojových škál v komparativním výzkumu (UP v Olomouci, 2015). Publikovala v časopisech Social Science Research, Poetics, International Sociology a Innovation: The European Journal of Social Science Research.*

ORCID: 0000-0002-0330-139X

Research ID: Q-2330-2016

RENÁTA TOPINKOVÁ *je doktorandkou na Katedře sociologie Filozofické fakulty UK, pracovala v oddělení Sociální stratifikace Sociologického ústavu AV ČR a v současnosti působí na LMU v Mnichově v oddělení Computational Social Sciences. Ve své dizertaci se zabývá homofilii v online seznamování. Výzkumně se zajímá o sociologii rodiny a computational social science. Publikovala v časopisech Journal of Family Issues, Journal of Family Research a Sociological Research Online.*

ORCID: 0000-0003-0362-7290

Literatura

- Ackland, R. (2013). *Web Social Science: Concepts, Data and Tools for Social Scientists in the Digital Age*. Sage.
- Andrle, M. (2013). Současné přístupy k popularizaci vědy v České republice. *Teorie vědy/Theory of Science*, 35(1), 113–125.
- Bail, C. A. (2014). The Cultural Environment: Measuring Culture with Big Data. *Theory and Society*, 43(3), 465–482. <https://doi.org/10.1007/s11186-014-9216-5>
- Bail, C. A. (2015). Lost in a Random Forest: Using Big Data to Study Rare Events. *Big Data & Society*, 2(2), 2053951715604333. <https://doi.org/10.1177/2053951715604333>
- Bauer, M. W., Allum, N. a Miller, S. (2007). What Can We Learn from 25 Years of PUS Survey Research? Liberating and Expanding the Agenda. *Public Understanding of Science*, 16(1), 79–95. <https://doi.org/10.1177/0963662506071287>
- Blei, D. M. (2012). Probabilistic Topic Models. *Communications of the ACM*, 55(4), 77–84.
- Borgman, C. L. a Furner, J. (2002). Scholarly Communication and Bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36(1), 2–72. <https://doi.org/10.1002/aris.1440360102>
- Broks, P. (2006). *Understanding Popular Science*. Open University Press.
- Brossard, D., Dietram, E. a Scheufele, A. (2013). Science, New Media, and the Public. *Science*, 339(40), 40–41. <https://doi.org/10.1126/science.1232329>
- Brossard, D. a Scheufele, D. A. (2013). Science, New Media, and the Public. *Science*, 339(6115), 40–41. <https://doi.org/10.1126/science.1232329>
- Burns, T. W., O'Connor, D. J. a Stocklmayer, S. M. (2003). Science Communication: a Contemporary Definition. *Public Understanding of Science*, 12(2), 183–202.
- Collins, K., Shiffman, D. a Rock, J. (2016). How Are Scientists Using Social Media in the Workplace? *PLoS ONE*, 11(10), e0162680. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0162680>
- Côté, I. M. a Darling, E. S. (2018). Scientists on Twitter: Preaching to the Choir or Singing from the Rooftops? *FACETS*, 3(1), 682–694. <https://doi.org/10.1139/facets-2018-0002>
- Čada, K., Červinková, A., Linková, M., Řeháčková, D. a Stöckelová, T. (2006). *Věda jako věc veřejná: vědní politiky a média*. Sociologický ústav AV ČR.
- ČSÚ. (2010). *Kolik domácností v ČR má počítač a internet?* Český statistický úřad. https://www.czso.cz/csu/czso/kolik_domacnosti_v_cr_ma_pocitac_a_internet
- Davies, S. R. a Hara, N. (2017). Public Science in a Wired World: How Online Media are Shaping Science Communication. *Science Communication*, 39(5), 563–568. <https://doi.org/10.1177/1075547017736892>
- Davies, S. R. a Horst, M. (2016). *Science Communication: Culture, Identity and Citizenship*. Springer.
- Dijkstra, A. M., Roefs, M. M. a Drossaert, C. H. (2015). The Science-media Interaction in Biomedical Research in the Netherlands. Opinions of Scientists and Journalists on the Science-media Relationship. *Journal of Science Communication*, 14(2), 1–21. <https://doi.org/10.22323/2.14020203>
- Dudo, A. a Besley, J. C. (2016). Scientists' Prioritization of Communication Objectives for Public Engagement. *PLoS ONE*, 11(2), e0148867. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0148867>
- Gu, F. a Widén-Wulff, G. (2011). Scholarly Communication and Possible Changes in the Context of Social Media: A Finnish Case Study. *The Electronic Library*, 29(6), 762–776. <https://doi.org/10.1108/02640471111187999>
- Hilgartner, S. (1990). The Dominant View of Popularization: Conceptual Problems, Political Uses. *Social Studies of Science*, 20(3), 519–539. <https://doi.org/10.1177/030631290020003006>

- Hrabánková, M. (2018). Způsob prezentace přírodních věd ve vybraných českých médiích v roce 2013. *Mediální studia*, 12(01), 115–132.
- Jünger, J. a Fähnrich, B. (2020). Does Really No One Care? Analyzing the Public Engagement of Communication Scientists on Twitter. *New Media & Society*, 22(3), 387–408. <https://doi.org/10.1177/1461444819863413>
- Ke, Q., Ahn, Y. Y. a Sugimoto, C. R. (2017). A Systematic Identification and Analysis of Scientists on Twitter. *PLoS one*, 12(4), e0175368. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0175368>
- Lee, N. M. a VanDyke, M. S. (2015). Set It and Forget It: The One-way Use of Social Media by Government Agencies Communicating Science. *Science Communication*, 37(4), 533–541. <https://doi.org/10.1177/1075547015588600>
- Lovejoy, K. a Saxton, G. D. (2012). Information, Community, and Action: How Nonprofit Organizations Use Social Media. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17(3), 337–353. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01576.x>
- MacNaghten, P., Kearnes, M. B. a Wynne, B. (2005). Nanotechnology, Governance, and Public Deliberation: What Role for the Social Sciences? *Science Communication*, 27(2), 268–291. <https://doi.org/10.1177/1075547005281531>
- Massoli, L. (2007). Science on the Net: An Analysis of the Websites of the European Public Research Institutions. *Journal of Science Communication*, 6(3), A03.
- Mimno, D., Wallach, H. M., Talley, E., Leenders, M. a McCallum, A. 2011. Optimizing Semantic Coherence in Topic Models. In *Proceedings of the 2011 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing* (s. 262–272). <https://aclanthology.org/D11-1024.pdf>
- Nielsen, H. K. 2010. More than 'Mountain Guides' of Science: A Questionnaire Survey of Professional Science Communicators in Denmark. *Journal of Science Communication*, 9(2), p.A02. <https://doi.org/10.22323/2.09020202>
- Nielsen, K. H., Kjaer, C. R. a Dahlgaard, J. 2007. Scientist and Science Communication: A Danish Survey. *Journal of Science Communication*, 6(1), 1–12. <https://doi.org/10.22323/2.06010201>
- Nisbet, M. C. a Huge, M. (2006). Attention Cycles and Frames in the Plant Biotechnology Debate: Managing Power and Participation through the Press/Policy Connection. *Harvard International Journal of Press-Politics*, 11(2), 3–40. <https://doi.org/10.1177/1081180x06286701>
- Nisbet, M. C. a Scheufele, D. A. (2009). What's Next for Science Communication? Promising Directions and Lingerings Distractions. *American Journal of Botany*, 96(10), 1767–1778. <https://doi.org/10.3732/ajb.0900041>
- Noruzi, A. (2008). Editorial: Science Popularization through Open Access. *Webology*, 5(1), editorial 15.
- Office of Science and Technology and the Wellcome Trust, O. O. S. A. (2001). Science and the Public: A Review of Science Communication and Public Attitudes toward Science in Britain. *Public Understanding of Science*, 10(3), 315–330.
- Pomikálek, J. (2011). *JusText* [software]. Masaryk University, NLP Centre. <https://lindat.mff.cuni.cz/repository/xmlui/handle/11858/00-097C-0000-000D-F696-9>.
- Public Understanding of Science. (2014). Special Issue: Public Engagement in Science. <https://journals.sagepub.com/toc/pus/23/1>
- Purcell, K., Brennen, J. a Rainie, L. (2012). *Search Engine Use 2012*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/internet/2012/03/09/search-engine-use-2012/>
- The Royal Society. (2006). *Science Communication. Survey of Factors Affecting Science Communication by Scientists and Engineers*. The Royal Society, Research Councils UK, and Wellcome Trust.

- Robins, G. (2015). *Doing Social Network Research: Network-based Research Design for Social Scientists*. Sage.
- Roberts, M. E., Stewart, B. M., Tingley, D., Lucas, C., Leder-Luis, J., Gadarian, S. K., ... Rand, D. G. (2014). Structural Topic Models for Open-Ended Survey Responses. *American Journal of Political Science*, 58(4), 1064–1082. <https://doi.org/10.1111/ajps.12103>
- Rödder, S., Franzen, M. a Weingart, P. (eds.). 2012. *The Sciences' Media Connection—public Communication and Its Repercussions* (Vol. 28). London: Springer Science & Business Media.
- Rybalko, S. a Seltzer, T. (2010). Dialogic Communication in 140 Characters or Less: How Fortune 500 Companies Engage Stakeholders Using Twitter. *Public Relations Review*, 36(4), 336–341. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2010.08.004>
- Sis.net. (n.d.). *Science Communication Policy Brief*. <https://www.sisnetwork.eu/media/althjodasvid/Policy-Brief-SCIENCE-COMMUNICATION-FINAL.pdf>
- Scheufele, D. A. (2014). Science Communication as Political Communication. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(Supplement 4), 13585–13592. <https://doi.org/10.1073/pnas.1317516111>
- Silge, J. a Robinson, D. (2017). *Text Mining with R: A Tidy Approach* (First edition). O'Reilly.
- Stocklmayer, S., Bryant, Ch. a Gore, M. M. (2002). *Science Communication in Theory and Practice*. Kluwer Academic Publishers.
- Straka, M. a Straková, J. (2019). Universal Dependencies 2.5 Models for UDPipe (2019-12-06), LINDAT/CLARIAH-CZ digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics (UFAL), Faculty of Mathematics and Physics, Charles University. <http://hdl.handle.net/11234/1-3131>
- Su, L. Y. F., Scheufele, D. A., Bell, L., Brossard, D. a Xenos, M. A. (2017). Information-sharing and Community-building: Exploring the Use of Twitter in Science Public Relations. *Science Communication*, 39(5), 569–597. <https://doi.org/10.1177/1075547017734226>
- Šamanová, G., Škodová, M. a Vinopal, J. (2006). *Obraz vědy v českém veřejném mínění*. Sociologické studie 2006:8. Sociologický ústav AV ČR.
- Treise, D. a Weigold, M. (2002). Advancing Science Communication: A Survey of Science Communicators. *Science Communication*, 23(3), 310–322.
- Trench, B. a Miller, S. (2012). Policies and Practices in Supporting Scientists' Public Communication through Training. *Science and Public Policy*, 39(6), 722–731. <https://doi.org/10.1093/scipol/scs090>
- Uren, V. a Dadzie, A. S. (2015). Public Science Communication on Twitter: A Visual Analytic Approach. *Aslib Journal of Information Management*, 67(3), 337–355. <https://doi.org/10.1108/ajim-10-2014-0137>
- Van Noorden, R. (2014). Scientists and the Social Networks. *Nature news*, 512(7513), 126–130. <https://doi.org/10.1038/512126a>
- Wijffels, J., Straka, M. a Straková, J. (2021). *udpipe: Tokenization, Parts of Speech Tagging, Lemmatization and Dependency Parsing with the 'UDPipe' 'NLP' Toolkit* (R package version 0.8.6) [software]. <https://cran.r-project.org/web/packages/udpipe/index.html>

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,

vydal

Vybavenost venkovských obcí: vývoj, význam, využití

Josef Bernard, Miroslav Joukl, Lucie Vítková

Mizí z venkovských obcí obchody a další služby? Jaký význam mají ve vesnicích malotřídní školy? Co zvyšuje atraktivitu venkova? Podobné otázky si často kladou starostové obcí, novináři i sami obyvatelé venkova. Zajímají se o občanskou vybavenost a její význam. Často se objevují tvrzení, že vybavenost malých obcí je nedostatečná, popřípadě se zhoršuje. Je až s podivem, že důkladná analýza vybavenosti malých obcí až dosud v Česku nebyla k dispozici.

Tato kniha nabízí přehled vývoje vybavenosti venkovských obcí v posledních desetiletích, ukazuje, jaké faktory vybavenost ovlivňují, a popisuje, jaký význam mají pro obyvatele venkova různé služby a zařízení.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
200 s.
ISBN (print) 978-80-7330-394-5
ISBN (pdf) 978-80-7330-395-2

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení:

https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/vybavenost_venkovskych_obci.pdf

Výběr předsedy/předsedkyně Úřadu na ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti jako tvorba státem institucionalizované eticko-politické agence*

PETR MEZIHORÁK**

Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Bratislava

The Selection of the Chair of the Whistleblowers Protection Office in Slovakia as the Creation of State-Institutionalised Ethical-Political Agency

Abstract: This article analyses the public hearing of candidates for the position of Chair of the Whistleblowers Protection Office in Slovakia in order to examine the hitherto overlooked issue of ethical-political agency that seeks to create an institution for the common good. Ethical political agency is the type of agency that transcends both the conception of institutions as dominant, taken-for-granted structures whose rules individuals tacitly follow, whereby they are deprived of agency, and the understanding of agency as a strategic activity that uses institutions to promote the specific interests of individuals. An analysis of the interactions between the candidates and the committee members, based on publicly available audiovisual recordings, shows that the candidates differed in their perceptions of their agency and its limits, but it was the public and dialogical arrangement of the hearings that shaped the conditions for the emergence of the specific image of ethical-political agency. This study thus grasps the public hearing as a form of institutional work that disrupts the notion that the relationship between the individual and the structure is invariable. The study contributes to the theoretical debate on institutional work by highlighting the interactive dimension involved in the shaping of the conditions for the emergence of ethical-political agency.

Keywords: bureaucracy, ethical-political agency, institutional work, interactionism, responsibility, whistleblowing

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 4: 417–439

<https://doi.org/10.13060/csr.2022.035>

* Tato studie vznikla v rámci projektu VEGA 2/0152/19 „Práca kedysi a v súčasnosti: inštitucionálne, organizačné a interakčné podmienky uskutočňovania povolania“. Ďakujem šéfredaktorovi Ondřeji Císařovi, dvěma anonymním recenzentům a svým přátelům z řad akademických soupeřů, kteří mi pomohli tuto studii zásadně vylepšit. Rovněž děkuji svým kolegyním Janě Lindbloom a Janě Strusové za nápad využít veřejná slyšení jako jedinečný zdroj dat.

** Veškerou korespondenci pošlete na adresu: Ing. Petr Mezihorák, Ph.D., Sociologický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovensko, e-mail: petr.mezihorak@savba.sk.

Úvod

Ochrana osob před neoprávněným postihem v souvislosti s oznámením protispolečenské činnosti byla do slovenské legislativy zavedena v roce 2014. Za její správu byly do roku 2021 zodpovědné regionální inspektoráty práce (viz zákon č. 307/2014 Z. z.). V roce 2019 byl přijat nový zákon, jenž předjímal vznik specializovaného Úřadu na ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti (viz zákon č. 54/2019 Z. z.). Výběr kandidátů na pozici vedoucího tohoto úřadu, který proběhl ve dvou kolech v roce 2019, měl charakter veřejného slyšení – navíc vysílaného na facebookovém profilu Úřadu vlády Slovenské republiky – před komisí skládající se z pěti právních expertů a expertek ze státního i nestátního sektoru. Tento formát měl zajistit důvěryhodnost nové instituce v době výrazné krize důvěry v justici na Slovensku. Úřad začal fungovat v září 2021 v čele s předsedkyní, která vzešla z veřejných slyšení jako jedna z dvou doporučených kandidátů, a poté byla zvolena poslanci slovenského parlamentu. Tento článek prostřednictvím analýzy průběhu veřejných slyšení zkoumá, jací kandidáti a proč byli komisí hodnoceni jako vhodnější a jací jako méně vhodní pro výkon funkce, přičemž odpovídá na hlavní výzkumnou otázku: Jaká představa agence¹ vedoucího úřadu byla v průběhu slyšení vytvářena?

Agence je pro účely této studie pohybující se na poli institucionalismu chápána jako proces vztahování se jednotlivců k institucionálním pravidlům. Jeho základem je pojetí, jaké představují Emirbayer a Mische (1998). Tito autoři chápou agenci jako „zapojení jednotlivců do dočasných a vztahových kontextů jednání, které v souhře zvyku, představivosti a úsudku tyto kontexty reprodukuje a zároveň proměňuje v interakci s problémy, které přinášejí měnící se historické situace“ (Emirbayer a Mische, 1998, s. 970). Za klíčové místo, v němž se rozhoduje o výsledku souhry, považují autoři vnitřní konverzaci, kterou analyticky odlišují od mezilidské interakce, jež sice umožňuje (a omezuje) vnitřní dialogický proces, ale nemůže sama o sobě sloužit jako místo původu agence. Zároveň ale explicitně odmítají metafyzické koncepce „duše“ nebo „vůle“, nýbrž konceptualizují vnitřní dynamiku člověka samu o sobě jako důsledně vztahovou (Emirbayer a Mische, 1998, s. 974). Jejich rozčlenění dimenzí agence, které bude popsáno později, umožňuje zkoumat, jak se dominantní tón v „akordu“ zvyku, představivosti a úsudku může měnit v závislosti na tom, jak jednotlivci reagují na různorodé a měnící se prostředí kolem nich.

Tato studie vychází z toho, že veřejná slyšení usilovala nejen o zveřejnění dialogu mezi členy komise a kandidáty v zájmu transparentnosti hodnocení a výběru státního úředníka nebo úřednice, ale i o „zvnějšnění“ vnitřního dialogu, který vedli kandidáti a kandidátky na funkci, ale i členové a členky komise sami se sebou, respektive s pravidly, dle nichž jednají. Předpokladem studie je,

¹ Slovenský sociolog Ján Stena (2015) uvádí jako překlad anglického „agency“ termín „agentstvo“ (respektive česky „agentství“). Takové pojmenování ale vytváří nové problémy, proto tato studie zůstává u úpravy „agence“, nejbližší anglickému originálu.

že tímto způsobem veřejné slyšení pouze nereflektovalo předem dané představy agence, nýbrž že všichni účastníci slyšení určitou představu agence v přímé i nepřímé interakci spoluvytvářeli. Výsledná podoba agence byla tedy kolektivním výstupem slyšení a nelze ji jednoduše ztotožnit s agencemi, jaké reprezentovali jednotliví účastníci, byť lze předpokládat, že vystoupení kandidátek a kandidátů s nejvyšším počtem udělených bodů se výsledné představě nejvíce blížila i proto, že ji v interakci s komisí nejsilněji spoluvytvářela.

Tato studie odhlíží od toho, jak se tato agence následně promítla do fungování úřadu, byť, jak je zřejmé, události připisuje performativní charakter a tvorbu představy agence vedoucího úřadu bezprostředně spojuje s interpretací zákona o ochraně oznamovatelů. Předmětem studie je nicméně především tvorba určité představy agence v průběhu dvou kol veřejných slyšení. I přes toto omezení studie aspiruje přispět do literatury, která se zabývá doposud spíše přehlíženou formou agence, která se pokouší o tvorbu instituce pro obecný prospěch (Klemsdal a Wittusen, 2021; Maier a Simsa, 2021). Taková perspektiva na jedné straně doplňuje pojetí institucí a organizací jako dominantních samozřejmých struktur, jejichž pravidla jednotlivci mlčenlivě následují (Lawrence et al., 2011), a na druhé straně se vymezuje vůči chápání vztahu jednotlivce k instituci jako strategického jednání využívajícího instituci k prosazování dílčích zájmů jednotlivce (DiMaggio, 1988).

Konkrétně příspěvek rozvíjí koncept eticko-politické agence ve světle problému vztahu jedince k institucím, kterým se zabývali Derrida (1992) a Wittgenstein (1963) a který se týká toho, jak se v sociálních interakcích vztahujeme k pravidlům, zejména prostřednictvím řeči. Jak tito autoři ukázali, porozumění se neodvíjí od předem daného smyslu slov a vět a jakýkoli pokus o vysvětlení významu jazykových znaků z pozice předcházející aktivitě užívání znaků je neudržitelný. Jejich kritika objektivně pojatých záruk významu zároveň platí nejen pro předměty v doslovném smyslu, resp. jejich reprezentace, ale i pro vyjádření pravidel a vysvětlení všeho druhu. Derrida (1992) svou analýzou původu práva dospěl k závěru, že zodpovědným vztahováním se k pravidlům je jejich dekonstrukce, tedy znovuvynalézání. V souladu s tím nazývám v této studii eticko-politickou agencí specifický způsob vztahování se k pravidlům, který je dekonstruuje, přičemž jedinec tímto procesem přebírá zodpovědnost za jiné prostřednictvím pravidla. Zároveň tento proces jde za etický úsudek v přítomnosti a obsahuje i projektivní dimenzi, která usiluje o rozvoj instituce. Má tedy nejen etický, ale i politický charakter, když zkoumá pravidla způsobem, který mění institucionální zvyklosti. Jak upozorňují Klemsdal a Wittusen, tento způsob vztahování se k pravidlům však není ani sledováním úzkých politických cílů, ani chytrým využíváním pravidel k dosažení legitimacy, naopak „imanentní kritické využití pravidel spíše znamená pokus o změnu instituce tím, že se přetvoří topografie toho, co znamená dodržovat pravidla“ (2021, s. 12) v obecný prospěch. Domnívám se, že zkoumat podmínky vzniku tohoto momentu, a tedy i tvorbu institucí pro obecný prospěch je důležité, protože nejen z hlediska pragmatické politické filozofie (viz např. Dewey, 1940) jde o pramen demokracie.

Článek má tuto strukturu: V následující kapitole je představena ústřední debata o institucionální práci, do níž tato studie hodlá přispět. Z přehledu literatury vyplývá dosavadní přehlížení formy institucionální práce, která uvádí agenci v soulad s rozvojem instituce. To je vysvětlitelné postavením agentce a instituce do protikladu. Nedávné studie řeší toto dilema rozlišením několika dimenzí agentce, které jednotlivec vůči instituci může nabývat. V části, která následuje po tomto přehledu literatury, je zformulován teoretický rámec, který umožňuje tyto odlišné dimenze agentce zachytit, stejně jako popsat důsledky jejich specifických souher. Posléze jsou představeny metody, které vysvětlují, jakým způsobem bylo veřejné slyšení analyzováno. Následující empirická část identifikuje čtyři základní okruhy veřejného slyšení, uvnitř nichž byly kombinovány jednotlivé dimenze agentce. Po empirické části následuje diskuse poznatků a závěr, který shrnuje hlavní přínosy této studie do debaty o institucionální práci.

Mezi institucionálním podnikáním a interaktivní spoluprací pravidel

Odklon od strukturálně funkcionalistického pojetí institucí, v němž jednotlivci více či méně bezmyšlenkovitě následují pravidla v zájmu plynulé institucionální reprodukce (Lawrence et al., 2011), vystavil institucionalismus naplno dilematu agentce a struktury. I v důsledku tohoto vývoje začala institucionální a organizační teorie pracovat s konceptem „vsazené agentce“ („embedded agency“), který znamená, že nositelé agentce, nejčastěji pojmání jako organizace, se sice pouze nepřizpůsobují institucionálnímu prostředí, nicméně jejich možnosti odklonit se od jeho pravidel jsou omezené. Skutečnost, že vsazená agentce byla dominantně studována na příkladu organizací nebo jejich polí, nicméně znamenala, že tak byl obcházen paradox vsazené agentce na úrovni jednotlivce (Batillana, 2006), tedy otázka, jak mohou lidé s určitou institucionálně a organizačně danou rolí předepisující pravidla myšlení a jednání být schopni kriticky hodnotit a rekonstruovat tato pravidla.

V organizacích a institucích začalo být studium agentce jednotlivců spojováno se zkoumáním podmínek, které jednotlivcům umožňují buď uniknout institucionálním omezením, zpochybnit je či podkopat, nebo je využít k různým druhům partikulárních cílů, které byly již dříve označeny jako „politické“ (DiMaggio, 1988). Obecně řečeno, protože soulad s institucemi, včetně těch veřejných (Du Gay, 2000), a (vsazená) agentce byly postaveny proti sobě, bylo doposud v institucionální a organizační teorii spíše zanedbáno, jak mohou jednotlivci působit ve shodě s danou institucí a nebýt přitom považováni za bezmyšlenkovitě jednající. Tedy jak mohou vědomě následovat pravidla, tak aby instituce naplňovala obecně prospěšný účel, k němuž byla stvořena.

Odvětvím výzkumu, které takové porozumění v současnosti rozvíjí, je výzkum „institucionální práce“ (Lawrence et al., 2011). Snaží se pochopit, jak jsou

institute měněny nebo udržovány prostřednictvím záměrného úsilí jednotlivců, kteří se přitom nesnaží uniknout z pravidel. Jedním ze směrů je výzkum „institucionálního podnikání“ (Battilana, 2006), který se ovšem soustřeďuje především na institucionální změnu. Jednotlivec je zde chápán prostřednictvím sociální pozice a jeho zvýšená schopnost reflektovat pravidla je dána především mobilitou mezi poli, tedy střetáváním sociálních rolí a s nimi souvisejících institucionálních logik. Struktura tak nakonec vyvstává jako určující a proměna agence je vysvětlena pomocí pohybu v ní.

Jiným směrem se vydaly dvě nedávné studie autorů Klemsdala a Wittusena (2021) a autorek Florentine Maier a Ruth Simsy (2021), které dilemma agence a struktury řeší vícedimenzionálním konceptem agence inspirovaným prací Emirbayera a Mische (1998). Emirbayer a Mische zachycují variabilitu vztahu mezi jedincem a strukturou/institucí prostřednictvím tří dimenzí agence. Hned v úvodu zdůrazňují, že se jedná o analytické rozlišení, protože všechny tři konstitutivní dimenze lidské agence lze v různé míře nalézt v každém momentu lidské činnosti (Emirbayer a Mische, 1998, s. 971). Rozlišují za prvé iterativní dimenzi, která je selektivní reaktivací minulých vzorců myšlení a jednání. Za druhé projektivní dimenzi, která je imaginativním vytvářením možných budoucích trajektorií jednání, v nichž mohou být přijaté struktury myšlení a jednání tvořivě rekonfigurovány. Za třetí prakticko-hodnotící dimenzi tkvící ve schopnosti jednotlivců činit praktické a normativní soudy mezi alternativními možnými trajektoriemi jednání v reakci na nejednoznačnosti aktuálně se vyvíjejících situací.

Tyto tři dimenze agence neodpovídají jednoduchým a výlučným způsobem minulosti, přítomnosti a budoucnosti jako po sobě jdoucím fázím. Emirbayer a Mische nicméně tvrdí, že pro každou dimenzi je jedna časová orientace dominantním tónem, který utváří způsob, jakým se jednotlivci vztahují k ostatním dvěma časovým dimenzím (Emirbayer a Mische, 1998, s. 972). Rozčlenění dimenzí agence (a zkoumání toho, které orientace jsou v dané situaci dominantní) umožňuje zkoumat, za jakých podmínek se důraz na jednotlivé dimenze mění.

Zmínění Klemsdal a Wittusen (2021) ve svém konceptuálním rámci toto pojetí zúžili na silnou a slabou formu agence (Klemsdal a Wittusen, 2021, s. 3). Slabá forma je spojena s chápáním institucí jako výslednic dodržování pravidel, tedy souladu institucí a jednotlivců vyplývajících z jejich zvládnutí sdílených praktik při uplatňování institucionálních pravidel. Naopak silné pojetí agence zahrnuje záměrnou kolektivní reflexi ve snaze o dohodu v chápání instituce. Taková agence nastává u „těžkých případů“, kdy není zřejmé, jak konkrétně abstraktní pravidlo následovat. Autoři tvrdí, že v takové situaci dochází ke vzniku prakticko-hodnotící a projektivní agence, která je politická a etická. Odvolávají se přitom na Wittgensteina (1963) a jeho koncept forem života, který zároveň propojuje s kantovsky pojatým morálním imperativem vlastním určité profesi (v jejich empirickém případě jde o akademiky). Ačkoliv tedy politicko-etická agence je chápána jako kolektivní a vztahové úsilí směřující k dohodě na tom, co znamená vytvořit instituci pro nějaké společné dobro, tak jeho základy nachází autoři

v kantovsky chápaném imperativu (dalo by se hovořit i o identitě), který je vlastní určitému společenství, jež v „těžkých případech“ společně objasní pravidla.

Interakci jako mechanismu změny důrazu z jedné dimenze agence na jinou se explicitně věnují Maier a Simsa (2021). Dle výzkumu těchto autorek je to kolektivní sebeorganizování, které spouští agenci aktivně reflektující stávající instituce. V jejich pojetí, na rozdíl od Klemsdala a Wittusena (2021), lidé přitom nepřichází do interakce s ostatními s nějakou předem danou přesnou představou etiky nebo politiky. Komunikují svůj problém, který považují za svůj individuální, a postupně v nehierarchické, vysoce demokratické interakci pochopí, že má společné kořeny s problémy ostatních. Tak se kolektivně promění jejich agence od pouhé snahy následovat institucionální pravidla k tomu je změnit („institucionální agence“).

Fakticky ale autorky rámuji institucionální agenci jako odmítnutí stávajících institucí a tvorbu jejich alternativ. Jejich pojetí institucionální práce tedy nezachycuje reflexi pravidel, ale soustřeďuje se především na proměnu subjektivit jedinců v institucionální aktéry a tvorbu nových institucí. To je vhodné k analýze španělského sociálního hnutí 15M, ale není ideálním rámcem k zachycení toho, jak se v interakci mění způsob vztahování se k pravidlům, aniž by nutně docházelo k jejich odmítnutí. Tedy jak se mění význam toho, co znamená dodržovat pravidlo, a tím i samotné pravidlo, což je vhodnější rámec pro tuto případovou studii tvorby státní instituce.

Institucionální práce jako dialog o zodpovědnosti: interakce, interpretace a dekonstrukce

Wittgenstein (1963) a Derrida (2016) zdůraznili, že porozumění textu, respektive řeči jako textu, nelze opírat o něco mimo něj. Netvrdí, že neexistuje nic mimo psaní nebo mluvení, nýbrž že všechno, stejně jako text, může být interpretováno více způsoby a nikdy není pouhým označujícím označovaného, ale vždy je již řetězcem označujícího a označovaného. Wittgenstein tvrdí, že mluvčí se s touto „neurčitostí v pravidlech“ (Wittgenstein, 1963, s. 45) mohou vyrovnat prostřednictvím schopnosti, která není formalizovatelná, je vysvětlitelná jen částečně a nelze ji ostatním předat prostřednictvím vysvětlení a definic, ale především tréninkem, demonstrací a používáním v relevantních kontextech. Při popisu této schopnosti Wittgenstein hovoří o odlišném užívání pravidel v různých „formách života“ (Horgan, 2011). V kontextech odlišných forem života jsou hrány různé řečové hry, které se od sebe odlišují mírou explicitní významnosti, jakou zauímají pravidla při regulaci jejich „hraní“, přičemž se k sobě vztahují prostřednictvím překrývání podobných a odlišných vztahů analogicky k „rodinným podobnostem“ (Wittgenstein, 1963, s. 32). Řečové hry tak nejsou nesouměřitelnou izolovanou strukturou, ale „jsou provázány s ostatními jako tkaní složité sítě“ (Horgan, 2011, s. 32). Na oblast etiky tyto ideje aplikoval Habermas, když vytvořil rámec „řečové hry

zodpovědnosti“ (2007). V takovém dialogu, který spočívá na racionální komunikaci s cílem porozumět si, účastníci v tlaku na ospravedlnění svého jednání osvětlují souvislosti svého uvažování, a tak dochází k „racionální rekonstrukci“ (Huttunen, 2015) společných pravidel.

Oproti Wittgensteinovu a Habermasovu pohledu na komunikaci skrz jazykovou společnost a praxi Derridův přínos spočívá ve zdůraznění neustávající interpretace a přetrvávající rozdílnosti v užití jazyka, což do jazyka vnáší nepřetržitě etické a politické otázky. Derrida sice hovoří o „asambláži“, která má též strukturu sítě, ale pro Derridu je samotný pohyb odlišností jako základu vzniku významů ve skutečnosti umožněn „konfrontací s absolutní nesouměřitelností, absolutní jinakostí“ (Horgan, 2011, s. 32). V návaznosti na Lévinase (1997), který svobodu klade až za zodpovědnost, se Derrida „snaží dát této jinakosti za pravdu, protože rozhodnutí ‚hodné toho jména‘ musí znamenat roztržení sebe sama... Derrida jde tak daleko, že mluví o rozhodnutí druhého ve mně.“ (Raffoul, 2007, s. 84) Derrida tvrdí, že ve světle konkrétního výroku a konkrétního textu musí být zpochybněn vlastní horizont pravdy, ačkoli je zároveň jediným a nezbytným základem interpretačního porozumění. Nelze totiž předpokládat, že v mém vlastním horizontu pravdy existuje něco, jež odpovídá tomu, co říká nebo píše druhý člověk. Vždy je třeba počítat přinejmenším s možností, že tomu tak není. Interpret se tedy nemůže ve jménu pravdy jednoduše odvolávat na svá vlastní pravidla, ale musí se zároveň naučit pravidla druhého. Derrida se tak ve svém uvažování o zodpovědném rozhodování rozchází s horizontem subjektivity, který dominuje klasickému uvažování o zodpovědnosti jako zodpovědnosti svobodného subjektu. Z tohoto důvodu je agence, jejíž etika je bytostně dialogická (a předchází ontologii a politice), nazvána eticko-politickou ve vědomém obratu vůči práci Klemsdala a Wittusena (2021) opírající se o kantovskou etiku a sdílející (optimistickou) perspektivu i s Habermasem (2007), že racionální diskuse akademiků jaksí samozřejmě dospěje ke vhodnému užití jejich (implicitně) sdíleného morálního imperativu na „těžký případ“.

Naopak převedeme-li Derridův rámec na vztah jednotlivce a instituce, tak zodpovědným jednáním jednotlivce je dekonstrukce instituce s vědomím (nedosažitelného) etického horizontu (Raffoul, 2007). K vysvětlení tohoto procesu Derrida (1992) využil odkaz na povídku Franze Kafky „Vor dem Gesetz“ neboli „Před zákonem“, která byla pod tímto názvem publikována ještě za Kafkova života a později se stala součástí románu *Proces* (Kafka, 1965, s. 212–213). V povídce přichází muž hledající spravedlnost před zákon, u jehož brány stojí dveřník. Ten muži řekne, že ho pustí dovnitř, ale ne hned, nicméně pokud bude chtít vstoupit bez jeho svolení, může, brána je otevřená, ale ať si je vědom, že každý další dveřník u následujících bran je ještě mocnější než on. Muž nakoukne do brány, vstup ho láká, ale po chvilce přemýšlení se vrátí a oznámí dveřníkovi, že počká na povolení. Povídka končí takto: poté, co muž před zákonem zestárl a zároveň zdětinštěl, položí dveřníkovi, který se chystá zavřít bránu, poslední otázku: „Všichni přece dychtí po zákonu... jak je možné, že za všechna ta léta nikdo kromě

mne nežádal, aby byl vpuštěn?“ (Kafka, 1965, s. 213) A dveřník, aby ho umírající muž ještě slyšel, na něj zařval: „Tudy nemohl být nikdo jiný vpuštěn, neboť tento vchod byl určen jen pro tebe. Teď půjdu a zavřu ho.“ (Kafka, 1965, s. 213)

Derrida (1992) na tomto příběhu vysvětluje, že právo jako nástroj spravedlnosti předpokládá nutnost „vstoupit do zákona“, a tento proces nazývá dekonstrukcí. Derrida tvrdí, že zákony musí být přezkoumány a v důsledku znovu vynalezeny, když jsou interpretovány ve světle konkrétních případů a jedinečnosti zúčastněných osob, a že dokonce i existující právní procesní pravidla mohou být zpochybněna zvláštnostmi konkrétních případů (Sonderegger, 1997). A to proto, že například soudcovy rozhodnutí ve světle zvláštního případu „se musí nejen řídit právním pravidlem nebo obecným zákonem, ale musí ho také převzít, schválit, potvrdit jeho hodnotu, a to znovuustavujícím interpretačním aktem, jako by nakonec nic předtím z práva neexistovalo, jako by si soudce právo sám vymyslel“ (Derrida, 1992, s. 23). Právo se tak ukazuje jako „struktura“, která se ale v kombinaci s určitou agencí plasticky mění (nikoliv bez odporu), a z hlediska eticko-politické agence se dokonce musí neustále měnit ve světle zodpovědnosti vůči druhému ve jménu spravedlnosti, která je neustále pouze „na příchodu“ (Derrida, 1992, s. 23).

Konceptuálním rámcem této studie jsou tedy tři dimenze agence, jak je rozpracovali Emirbayer a Mische (1998), přičemž jejich souhra v rámci řečové hry zodpovědnosti bude vztahována k momentu znovuvynalézání pravidel eticko-politickým prizmatem, jak jej představuje Derrida (1992). Je to vhodný přístup právě v konkrétní souvislosti úřadu, jehož úkoly jsou historicky a politicky formulovány velmi abstraktně (slovy Klemsdala a Wittusena, 2021, jde o „těžký případ“), jak bude popsáno v následující sekci.

Výzkumný kontext: whistleblowing mezi bojem proti korupci a radikální demokracií

Teoretický důraz této studie na souvislosti agence vedoucího úřadu a interpretace, respektive dekonstrukce institucionálních pravidel, je dán i zkoumaným materiálem. O interpretaci whistleblowingu a jeho regulaci se vede zásadní spor, čímž nabývá veřejný výběr vedoucího Úřadu na ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti ještě větší význam.

Do roku 2000 všechny legislativní návrhy týkající se whistleblowingu formulovaly ochranu oznamovatelů jako zakotvení svobody slova. Teprve když však následné návrhy zákonů přeformulovaly whistleblowing jako protikorupční nástroj, bylo možné ochranu oznamovatelů uzákonit (Vandekerckhove, 2016). Vandekerckhove (2021) argumentuje, že v zemích, kde debaty začaly po roce 2000, návrhy zákonů přeskočily rámování lidskými právy a svobodou slova úplně a ihned přešly na protikorupční rétoriku ochrany veřejnoprávních financí.

Úzce protikorupční rámování whistleblowingu zneviditelňuje napětí mezi organizačním tajemstvím a veřejným zájmem, které je v problematice whistle-

blowingu přítomno od samého počátku. Klasické pojetí whistleblowingu Ralpa Nadera z počátku sedmdesátých let 20. století vycházelo z inherentního konfliktu mezi soukromými organizacemi a společností (Nader et al., 1972). Koncem devadesátých let 20. století byl ale whistleblowing stále více rámován jako nástroj managementu, který činí organizace efektivnější, což zneviditelnalo jeho politický a demokratizační potenciál (Du Plessis, 2020).

V opačném pojetí je whistleblower považován za radikálně loajálního k principům demokracie (Mansbach, 2009), což ho vede k radikální kritice organizačních praktik. Tímto způsobem whistleblowing umožňuje obecnou reflexi organizačních praktik a podobně jako parrhesia odráží jejich etický rozměr (Weiskopf a Tobias-Miersch, 2016). Parrhesia, specifický způsob vyjadřování pravdy, který analyzuje Foucault (2011), umožňuje přesněji rozlišit mezi morálním a etickým prohlášením. Zatímco morální prohlášení je postaveno na preskripci jednoznačných pravidel (individuální morálky), etické prohlášení, parrhesia, je riskantním ujetím se slova s cílem kritiky organizační praxe, čímž se stírá hranice mezi organizací a společností, narušuje mocenská hierarchie a politizuje organizační prostor. Jednoznačné pravidlo z takového aktu neplatí, ale otevírá se prostor k jeho vynalézání.

Na Slovensku se zákon o ochraně oznamovatelů z roku 2014 i jeho novelu z roku 2019 podařilo prosadit především díky úsilí nevládních organizací, jako jsou Transparency International Slovensko nebo nadace Zastavme korupci, které se zaměřují především na korupci a finanční podvody ve veřejném sektoru, a tímto způsobem rámovaly i whistleblowing (viz např. Dančíková et al., 2015). Protikorupční rámování, které vystavovalo zákonodárce velkému tlaku zákon přijmout, převažovalo i při projednávání novely zákona v roce 2019, která předurčila vznik specializovaného Úřadu pro ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti.

Na rozdíl od mnoha jiných zemí se ale Slovensko rozhodlo vytvořit vlastní úřad odpovědný za ochranu oznamovatelů. Jak tato studie předpokládá, zřízení tohoto úřadu přes převládající protikorupční rámování znovu otevřelo otázku povahy whistleblowingu, tj. povahy protispolečenské činnosti a veřejného zájmu, který má ochrana oznamovatelů pomoci hájit. Analýza průběhu veřejného slyšení kandidátů na pozici vedoucího tohoto úřadu tedy kromě etiky a zodpovědnosti důležitého veřejného činitele otevírá i širší otázky vztahu jednotlivců, (soukromých) organizací a státu v demokracii.

Akteři z občanského sektoru měli výrazný vliv i na bezprecedentní způsob výběru vedoucího Úřadu a složení komise. Veřejné slyšení kandidátů a kandidátek na pozici předsedy/předsedkyně Úřadu na ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti ovšem nakonec proběhlo ve dvou kolech, což nebylo záměrem. První kolo se konalo v červnu 2019 ve společenské místnosti bratislavského hotelu sloužícího potřebám Úřadu vlády Slovenské republiky. Během tohoto kola bylo 11 kandidátů a kandidátek posuzováno pětičlennou komisí právníků a právníček. Tři z členů komise byli zaměstnanci státu: předsedou komise byl zá-

stupce vlády působící jako generální ředitel sekce prevence korupce a krizového řízení na Ministerstvu vnitra SR; dalším členem byl zástupce veřejné ochránkyně práv působící jako vedoucí odboru ochrany základních práv a svobod v Kanceláři veřejné ochránkyně práv SR; a zástupkyní kanceláře prezidentky byla vedoucí odboru legislativy a milostí Kanceláře prezidentky SR. Tuto trojici doplňovali: zástupce Rady pro státní službu SR působící jako vedoucí oddělení pro hospodářskou soutěž v soukromé advokátní kanceláři (a zároveň bývalý ředitel odboru kartelů na Protimonopolním úřadu SR); poslední členkou byla zástupkyně Rady vlády SR pro mimovládní neziskové organizace, která působila jako soukromá advokátka a spolupracovnice nadace Zastavme korupci. Tato komise na základě nejvyššího počtu bodů navrhla dvě kandidátky ke zvolení slovenským parlamentem. Ten ale ani jednu kandidátku nadpoloviční většinou nezvolil. Proto se v říjnu 2019 konalo druhé kolo, z něhož vzešli z devíti kandidátek a kandidátů opět dva účastníci s nejvyšším počtem bodů udělených stejnou komisí. První kandidátka z předchozího kola zvítězila i v druhém kole, její předchozí protikandidátka se již druhého kola nezúčastnila, a tak se do vítězné dvojice dostal kandidát, který v prvním kole skončil třetí. Oba byli následně vyslyšeni ústavněprávním výborem poslanecké sněmovny, což vzešlo z iniciativy jednoho z poslanců, který se osobně účastnil obou kol a chtěl předejít opětovné obstrukci slovenským parlamentem. Z těchto dvou kandidátů zvolil parlament v únoru 2021 nakonec i první předsedkyni úřadu, kandidátku, která bodově zvítězila v obou kolech.

Metody

Prvního kola veřejného slyšení se zúčastnilo 11 kandidátů a kandidátek, čemuž odpovídala i délka trvání 11 hodin. Druhého kola se zúčastnilo devět kandidátek a kandidátů a trvalo devět hodin. Za účelem analýzy jsem obě kola přepsal z veřejně dostupného audiovizuálního záznamu (Úřad vlády Slovenskej republiky, 2019). Celková délka přepisu průběhu obou kol tak byla 474 normostran. Záznam jsem přepsal osobně, což mi umožnilo od samého počátku vnímat i emocionální rovinu komunikace mezi členy komise a kandidáty. Poté jsem ještě záznam obou kol dvakrát celý zhlédl. Přepis jsem analyzoval v programu Atlas.ti, což mi usnadnilo kódování rozhovorů mezi členy komise a jednotlivými kandidáty. Při analýze jsem se zaměřoval zejména na část slyšení v podobě otázek a odpovědí. Úvodních 15 minut výstupu jednotlivých kandidátů, v nichž představovali svou osobu, sloužilo především jako informativní kontext odpovědí kandidátů. Druhého kola se účastnilo i osm kandidátů a kandidátek z kola prvního, což umožnilo účastníkům slyšení jistě konkrétní záležitosti více rozvinout a místy (byť zřídka) explicitně reagovat na první kolo, ale z analýzy vyplynulo, že na obě kola lze aplikovat stejný rámec. Ani v následující empirické analýze tedy mezi koly nebude rozlišováno.

V průběhu kódování vyvstaly čtyři základní okruhy interakce, které odpovídaly čtyřem skupinám otázek: etická dilemata, praxe úřadu, smysl úřadu a inter-

pretace whistleblowingu. Každý z těchto okruhů zároveň obsahoval dva subtypy dle jejich časové orientace do minulosti nebo budoucnosti. Uvnitř těchto okruhů a jejich subtypů jsem pak identifikoval specifické prvky jako „důraz na minulou praxi“, „přijetí zodpovědnosti“, „odmítnutí projekce“, „apolitičnost“, „reinterpretace“, „rozvoj nových kompetencí“ a několik dalších. Postupoval jsem tedy induktivně, přičemž jsem později takto induktivně vytvořené kódy včetně jejich časové orientace mohl vztáhnout k dimenzím agence Emirbayera a Mische (1998). Posléze jsem hledal, v jakých konstelacích různých dimenzí agence se v jednotlivých rozhovorech tyto kódy vyskytly a v jakých vztazích se uvnitř jednotlivých slyšení i napříč nimi nacházely. Pokládal jsem si otázku, jaký průběh slyšení z těchto konstelací vyplýval, tedy zejména do jaké míry (a na co) se členové komise doptávali a jak vyjadřovali svou nespokojenost nebo spokojenost.

Vzhledem k rozsáhlosti materiálu a omezenému prostoru akademického článku je jasné, že do této studie pronikly jen drobné zlomky interakcí. V empirické části jsou postaveny do kontrastu dva typy interakcí. Ty, v nichž jednotlivé časové dimenze splývaly do jednoho procesu dekonstrukce, během něhož docházelo ke znovuvynalézání pravidel, a ty, které kopírovaly časové orientace otázek a zůstávaly do značné míry uzavřené v odkazech na garanty pravidel mimo samotná prohlášení (ať už to bylo „svědomí“, „profesionalita“ nebo „zákon“).

Kromě audiovizuálního záznamu byly veřejně dostupné i koncepce kandidátů a hodnotící lístky členů a členek komise (Úřad vlády Slovenskej republiky, 2019). Hodnotící lístky obsahovaly jak bodové, tak krátké slovní hodnocení a staly se podpůrným pramenem interpretace toho, jací kandidáti a proč byli komisí hodnoceni jako vhodnější a jací jako méně vhodní pro výkon funkce, tedy jaká představa agence vedoucího úřadu byla v průběhu slyšení vytvářena.

Všechny prameny předkládané analýzy jsou veřejně dostupné. Přesto jsem se rozhodl jednotlivé kandidáty očíslovat chronologicky dle pořadí, v jakém vystoupili v prvním kole, a pracovat s číselným označením i přes riziko nižšího komfortu čtenářek a čtenářů. V následující, empirické části jsou tedy kandidáti označeni číslem, a to proto, že nechci přímým pojmenováváním přitahovat pozornost ke konkrétním kandidátům, nýbrž se chci soustředit na jejich interakce s členy komise a její kolektivní výstup. Empirická analýza slyšení je interpretací na základě představeného teoretického rámce, nikoliv hodnocením kandidátů. V zájmu konzistence textu jsem vybrané citace ze slyšení přeložil ze slovenštiny do češtiny.

Tvorba eticko-politické agence

Tematické okruhy slyšení nebyly dány předem a členové komise je tedy neměli rozděleny jako svá pole působnosti, byť u některých členů postupně krystalizovaly určité oblíbené otázky. Tato kategorizace zároveň neznamená, že otázky ze všech kategorií byly položeny všem kandidátům nebo že byly pokládány ve stej-

ném pořadí. Jak bude popsáno později, veřejné slyšení jednotlivých kandidátek a kandidátů bylo především výzvou ke specifickému dialogu, který ne vždy nastal, což ovlivnilo strukturu konkrétního slyšení.

Etická dilemata

Otázky z první kategorie se zabývaly etickými dilematy kandidátů a kandidátek. První subtyp z této kategorie se doptával na dilema, kterému kandidát či kandidátka čelili v minulosti. Otázka zněla například takto: „Jaké největší morální dilema, s kterým jste se museli vypořádat, jste zažili během vašeho působení ve slovenské informační službě, a jak jste se s ním vypořádali?“ Druhý subtyp první kategorie otázek budoval modelovou situaci etického dilematu, kterému kandidáti mohou čelit v budoucnosti v případě, že se stanou vedoucími úřadu. Otázka zněla například takto:

Může se stát, že v některém roce vám bude řečeno, že pokud neprovedete nějakou kontrolu u určitého subjektu, tak se vám zvýší rozpočet, pokud to odmítnete, tak se vám naopak velmi drasticky sníží, zajímá mě, jak byste reagoval, nebo spíše postup, co byste zvážil, jaké kroky byste podnikl?

Odpovědi kandidátů a kandidátek na otázky prvního subtypu, tedy kategorie minulých etických dilemat, se lišily mírou otevřenosti k reflexi svého jednání. Kandidát č. 1 odpověděl: „Několik takových morálních dilemat jsem zažil (...). Vždy jsem k nim přistupoval s ohledem na své svědomí. Takže mým hlavním principem bylo svědomí (...). Myslím, že to je asi jednoznačná odpověď na vaši otázku.“ Žádost člena komise, aby dilemata vysvětlil blíže, kandidát odmítl s tím, že nechce hovořit o svém bývalém zaměstnavateli.

Hned následující kandidátka č. 2 k odpovědi přistoupila velmi odlišně a připustila, že se možná v minulosti měla rozhodnout jinak, ale snažila se komisi přesvědčit, že i tak zacházela s nastalou situací velmi pozorně, takže nedošlo k narušení spravedlivého procesu.

Stalo se, že si mě po jednání zavolal soudce na schůzku. Nepamatuji si, jak se to stalo. Vzpomínám si, že jsem se jako advokátka setkala se soudcem v místnosti, kde jsme o případu hovořili. Nemyslím si, že jsem to byla já, kdo vyvíjel nějakou aktivitu. Spíše to bylo ze strany soudce, který chtěl objasnit svůj názor.

Po této konkrétní odpovědi pak kandidátka ještě rozvinula svou úvahu i na obecnou rovinu týkající se i budoucího rozhodování.

Doplním, pokud ještě dovolíte, poznámku, protože nejde jenom o možnost etického vysvětlování nebo teoretizování, jaká jsou pravidla v zákonech anebo v etických ko-

dexech soudců, prokurátorů nebo advokátů, ale možná i v trénování postojů hodnot a myšlení lidí, kteří tyto zákony nebo tato pravidla žijí a realizují. Já sama jsem experimentálně zařadila na své hodiny některé lekce, kdy trénujeme hraní rolí. A kdy to není možná o tom, že všechno je teoreticky jasné, ale co bychom udělali, jaká slova bychom použili, jak bychom se zachovali, a to je něco, co vyžaduje mnohem větší trénink, nejsou to jednoduché a přímočaré situace. Zároveň se nechci stavět do role, kdy mohu odsoudit lidi na dobré a zlé.

Komise po vyslyšení popisu konkrétní situace a zároveň po této delší úvaze už nekladla další otázky prvního subtypu a přešla k další kategorii.

Většinová reakce na otázku minulého dilematu ale spočívala v jeho popření. Například kandidát č. 9 řekl:

Neustále jsem se choval zásadově. A pravděpodobně je to také tím, že jsem velmi jasně komunikoval svůj zásadní postoj, který víceméně téměř nepřipouští lhaní v jakékoli formě. Takže to je asi důvod, proč jsem se do takových situací nedostával, protože si myslím, že lidé, když mě poznali, tak věděli, že by nepochodili.

Taková odpověď vedla komisi k dalšímu upřesňování otázky. Například takto: „Ok, rozumím, děkuji, ale otázka je, když se dostanete do takové situace, jaká bude vaše reakce, zajímá mě ten proces uvažování.“ Kandidát ale proces uvažování komisi nedokázal předvést: „No, když se dostanu do nějakého tlaku, tak to budu muset zvládnout.“ Posléze člen komise, neuspokojen, přešel k tvorbě jiné situace, aby zachytil proces uvažování kandidáta.

Odpovědi na otázku druhého typu kategorie dilemat, tedy hypotetickou situaci v budoucnosti, se lišily mírou popisu zvažování mezi různými alternativami toho, jak se zachovat. Kandidátka č. 2, která reagovala na hypotetickou situaci dlouhodobé známosti osoby obviněné z nekalých praktik, odpověděla právě opět důrazem na dialog:

To, co se uvádí v médiích, nemusí být všechno k věci a nemusí to být přesné. Nemusí to být lež, ale nemusí to vypovídat o všech aspektech konkrétního případu. Vedla bych s ním velmi otevřený dialog a na základě toho, co bych se dozvěděla, bych přehodnotila svůj další postup. Ale takhle nevím, co bych udělala, nevím, co by mi ten člověk řekl.

I v tomto případě kandidátka propojila hypotetickou budoucnost se svou podobnou minulou zkušeností. Byly to především kandidátky č. 2 a 4, které v prvním kole zvítězily, kdo otázky komise po etických dilematech, jež byly orientovány relativně odděleně do minulosti a budoucnosti, neustále propojovaly. Tím vytvářely komplexnější popis pravidel svého jednání (včetně ponechání prostoru neurčitosti) než kandidáti, jichž se museli členové komise doptávat.

Například již zmíněný kandidát č. 9 rezolutně odmítl svou hypotetickou

účast na společenské akci, jíž by se jednak účastnila osoba schvalující rozpočet jeho úřadu a také zástupci firem, kterými se úřad zabývá. Jednou členkou komise bylo argumentováno, že by takovým postupem, udělal-li by z něj pravidlo, mohl v reálnějších kontextech upírat právo na společenský život svým zaměstnancům. Kandidát tedy nakonec připustil, že by se podobné události možná zúčastnil, ale neřešil by pracovní záležitosti.

V druhém kole tento kandidát otázku po dilematu opět odmítl a výtku, kterou si přečetl v hodnocení po prvním kole, týkající se slabších interpretačních schopností, vztáhl k absenci právnického vzdělání.

Praxe úřadu

Otázky z druhé kategorie mířily k praktické stránce budování a fungování úřadu. První subtyp této otázky se doptával na řídicí zkušenosti s tím, že kandidáti byli vyzváni, aby tyto zkušenosti promítli do svého potenciálního vedení úřadu. Otázka zněla například takto: „Ve svém životopise uvádíte, že jste byl ředitelem obchodní společnosti a také projektovým manažerem. Popište nám prosím své manažerské dovednosti nebo schopnosti s ohledem na to, jak by mohly být přínosné pro funkci předsedy tohoto úřadu.“ Druhý subtyp této otázky mířil ke koncepci úřadu, kterou kandidáti předložili jako součást přihlášky. Otázka mohla znít i konkrétně a kriticky jako zde: „Vidím tam jakoby nějaké vaše úvahy o tom, jak by měl systém fungovat a v čem je z vašeho pohledu problém současného stavu společnosti, ale vůbec není zřejmé, jak chcete jako předseda úřadu tuto instituci budovat.“

Odpovědi na první subtyp otázky oscilovaly mezi představou instituce spíše jako horizontální spolupráce anebo naopak vertikální hierarchické struktury. Kandidátka č. 4 zrekapitulovala svůj kariérní postup a popsala zkušenosti, které tak získala.

Byli to lidé ve věku mých rodičů a já jsem tam přišla po několika letech na ministerstvu vnitra a bylo velmi obtížné najít společnou řeč o tom, kdy do jejich práce mohu vstoupit, jak je kontroluji, ale časem to přišlo. Zkoušela jsem různé způsoby a pak jsem si uvědomila, že nejlepší způsob, jak otevřeně komunikovat, je vyslechnout je.

Na tento popis pak plynule navázala vysvětlením svého pojetí předsedkyně především jako garantky nesoucí zodpovědnost.

Řízení není o tom, že jdete a kontrolujete tečky a čárky, řízení je o tom, že máte skvělé lidi, které můžete vybrat, kteří projdou otevřeným výběrovým řízením, a máte tam profesionální zaměstnance, kterým stoprocentně důvěřujete. A víte, jak s nimi diskutovat. Nakonec rozhodujete vy, ale musíte být otevření těmto lidem.

Ve své odpovědi tak shrnula nejen své minulé zkušenosti, ale i to, jak o nich uvažuje vzhledem k budoucnosti. Komise se poté přesunula k další kategorii otázek.

Na druhém pomyslném pólu byla odpověď kandidáta č. 3, který kladl důraz na deklaraci svých zkušeností, kontrolu a jasně vymezené kompetence.

Myslím, že tyto zkušenosti určitě mám, protože celý život pracuji s lidmi. Lidem je třeba zajistit takové podmínky, aby byli spokojeni, samozřejmě s dodržováním určité pracovní kázně. Aby chodili do práce rádi, aby byli samozřejmě dobrými profesionály. Nevidím v tom problém, jsem člověk s praxí, takže mám s řízením spoustu zkušeností. Měl jsem také problém s problematickými pracovníky, samozřejmě, propustil jsem policistu za korupci.

Reakce komise pak směřovala k několikerému doptání se na to, co důraz na disciplínu a kontrolu bude znamenat pro jeho pojetí zodpovědnosti, přičemž tyto otázky kladla v kontextu konkrétního problematického policejního zákroku v jeho obvodě, který byl výrazně medializován. Kandidát se po prvním kole cítil těmito otázkami dotčen a v druhém kole jakoukoliv reflexi zodpovědnosti rezolutně odmítl: „Nebyl jsem tam, nemám s tím nic společného, v rámci zákona nesu úplně stejnou zodpovědnost jako všichni v této místnosti, nenesu za to žádnou zodpovědnost.“

Odpovědi na druhý subtyp otázek z kategorie praxe úřadu se lišily dle míry toho, jak kandidáti a kandidátky rozpracovali koncepci již ve své přihlášce. Kandidátka č. 4 postavila svou koncepci budování a fungování úřadu na personální politice, a tak plynule a konzistentně navázala na svou odpověď na předchozí otázku týkající se řídicích zkušeností.

Samozřejmě hned nenajdeme třicet lidí, kteří jsou profesionály v oblasti ochrany oznamovatelů, ale alespoň lidi, kteří by se chtěli učit. Dobré etické nastavení a vnitřní politika z hlediska řízení lidí, profesionální nastavení, aby ti lidé nejen plnili nějaké zákonné povinnosti, ale aby i rozuměli tématu a filozofii a věřili jí.

Takovou odpověď komise poté využila a pobídla k vysvětlení oné filozofie zákona a přesunula se tak do následující kategorie otázek.

Naopak kandidáti, s jejichž koncepcí komise nebyla tolik spokojená, se při odpovědích často odkazovali na zákonem dané limity a museli čelit dodatečným kritickým otázkám, jako například kandidát č. 11: „Samozřejmě jsem četl důvodovou zprávu, kde vlastně jsou uvedeny počty zaměstnanců, financování té instituce, tam máte rozpis, kolik zaměstnanců, myslím, že ta struktura je tam uvedena.“

Jeden z členů komise po následné výměně názorů konstatoval: „Mně nestačí v této chvíli vaše prohlášení, že garantujete, že byste věděli, jak ten proces [zřízení úřadu] spustit.“

Smysl úřadu

Třetí kategorie otázek objasňovala chápání smyslu úřadu kandidáty, přičemž první subtyp otázek mířil na to, jak kandidáti vnímali vztah občanů a státu a jakým způsobem může úřad zvýšit důvěru občanů. Tento subtyp se dotýkal i chápání politické nezávislosti kandidátů, potažmo úřadu. Otázka zněla například takto: „Jak může úřad přispět ke zvýšení důvěry lidí, že se mohou obrátit na státní orgány s oznámením protispolečenské činnosti?“ Druhý subtyp z kategorie otázek po smyslu úřadu se zaměřoval na nové kompetence, které by se kandidáti a kandidátky snažili pro úřad získat. Otázka zněla například takto: „Pokud byste měli možnost rozšířit působnost úřadu, v čem byste viděli prostor pro to, aby byl úřad v budoucnu ještě užitečnější nebo prospěšnější?“

Odpovědi na první subtyp se lišily ve svém přístupu k interpretaci zákona o ochraně oznamovatelů. Na jedné straně kandidáti v dialogu s členy komise hledali smysl zákona a kontextualizovali jeho konkrétní znění, jako v případě kandidátky č. 4, která reflektovala jeho dosavadní výklad: „Myslím, že to bylo uchopeno institucionálně, ale nikdy jsme neuchopili jakousi filozofii toho zákona. A myslím teď inspektoráty práce a další, že je potřeba přemýšlet o filozofii zákona, nejen vykládat plnění zákonných povinností.“

Spolu s touto kandidátkou o filozofii zákona mluvila explicitně už jen kandidátka č. 2, která řekla, že si pod ní představuje mimo jiné „přednost ochrany oznamovatele“ v situaci, kdy kvůli nedostatku informací nebo času není zřejmá oprávněnost oznámení. Reakce komise na tyto odpovědi spočívala v dalším rozvíjení problematiky, přičemž se postupně přesouvala k roli oznámení protispolečenské činnosti v systému spravedlnosti, tedy do následující kategorie otázek.

Co se týče související otázky po nezávislosti, tak kandidát č. 7, který byl v době veřejných slyšení sám chráněným oznamovatelem, odmítl interpretaci nezávislosti úřadu jako snahu o symetrický přístup a přednost ochrany oznamovatele, zmíněnou kandidátkami č. 2 i 4, zasadil do eticko-politické roviny smyslu celého úřadu.

Doufám, že k tomu přistoupíte tak, že zvolíte předsedu úřadu, který bude nakloněn zaměstnancům, protože se jedná o úřad na ochranu oznamovatelů. Neměl by to být předseda, který se bude tvářit jako nezávislý arbitr. Oznámení protispolečenské činnosti není nic jednoduchého, je to de facto porušení loajality vůči zaměstnavateli. Já si ale nemyslím, že bych porušil loajalitu ke svému zaměstnavateli jako značce, jako firmě. Porušil jsem ji vůči konkrétním manažerům, kteří porušují slovenské zákony.

Na druhé straně jiní kandidáti zdůrazňovali spíše symetrii, kterou by se snažili udržovat v přístupu k oznamovatelům a zaměstnavatelům. „Samozřejmě chci být aktivní, ale ne aktivistický, o to vždycky jde, protože přílišná aktivita by mohla znamenat, že překračuji své pravomoci, a to by nebylo v pořádku,“ zdůraznil kandidát č. 6. Následně byl tento přístup jedním z členů komise označen jako

„formalistický“. Snaha o vyjádření jisté rovnováhy se projevovala i v pojetí nezávislosti, která byla většinově interpretována jako pozice mimo kolektivní instituce jako politické strany nebo i odbory, jak popsal kandidát č. 3.

Nezávislost a nestrannost nelze získat ze dne na den, je to o člověku, který se osobně rozhodne žít takovým životním stylem a s odstupem k věcem kolem sebe a svou nezávislost si musí nadále střežit. Někteří lidé se drží různých politických stran jen proto, aby se mohli kariérně prosadit. Ať už oficiálně, nebo neoficiálně, znám takové lidi. I proto, že jsem nebyl a nejsem v žádné politické straně, jsem neměl vyšší kariérní růst. V tomto ohledu mám naprosto čisté svědomí. Ani já osobně jsem nebyl v žádných odborech.

Druhý subtyp otázek se odvíjel od odpovědí na první subtyp. Kandidáti se lišili v míře, s jakou byli ochotni před komisí projektovat nové kompetence úřadu nehledě na současné limity. Například kandidátka č. 2 využila prostor k rozvinutí úvahy o kompetenci úřadu spravovat kontrolu majetkových přiznání, přestože v zákoně nic takového nebylo předjímáno. Reakce jednoho z členů byla otázka po expertní právní interpretaci jedné specifické kompetence úřadu, přičemž tato velmi detailní otázka nebyla položena nikomu jinému.

Na druhém pomyslném pólu byl naopak kandidát č. 1, který odmítl otázku nových kompetencí s tím, že jde výhradně o pravomoc zákonodárců. Reakcí jednoho z členů komise byla snaha zdůraznit hypotetičnost této situace, tak aby kandidát mohl spekulovat o potřebných kompetencích. Ten ale dialog ukončil odmítnutím projekce: „Státní orgán obecně může jednat v mezích daného zákona, takže úvahy o nějakém rozšíření zákona jsou opravdu jen hypotetické.“

Interpretace whistleblowingu

Poslední, čtvrtá kategorie otázek mířila na znalost problematiky whistleblowingu. První subtyp mířil na setkání se s tímto tématem v minulosti, ať už osobně, nebo zprostředkovaně. Otázka zněla například takto: „Pak by mě zajímalo, zda jste se ve své praxi setkali s touto problematikou, kterou se bude úřad zabývat, pokud ano, trochu ji popište.“ Druhý subtyp mířil na znalost vývoje institutu ochrany oznamovatelů protispolečenské činnosti na Slovensku a na znění současného zákona. Otázka zněla například takto: „Mám poslední otázku, pokud jde o koncepci zákona, jak je nastavena. Můžete velmi stručně popsat rozdíl mezi vnitřním systémem vyřizování oznámení a ochranou oznamovatelů při poskytování ochrany kvůli řešení závažné protispolečenské činnosti?“

Odpovědi na první subtyp se lišily mírou, do jaké byla činnost oznamovatelů chápána jako dlouhodobá aktivita ve veřejném zájmu, jehož podstata navíc musí být eventuálním soudním procesem teprve vyjasněna. Na druhém pólu bylo chápání whistleblowingu spíše jako jednorázového informování o přestup-

ku nebo trestném činu analogickým standardnímu oznámení. Kandidátka č. 2 rámovala whistleblowing šířeji jako činnost ve veřejném zájmu.

Ve svých předcházejících letech své advokátské praxe jsem se věnovala otázkám ochrany právě lidí, kteří možná nebyli v striktním slova smyslu whistleblowery, ale byli to lidé, kteří chtěli projevit svůj kritický názor a neobhajovali své vlastní zájmy, ale obhajovali buď nějakou hodnotu, anebo ochranu veřejného zdraví.

Taková odpověď podnítila komisi k otázkám interpretace veřejného zájmu. Naopak kandidát č. 10, jako bývalý pracovník bezpečnostních složek, interpretoval whistleblowing především jako podání podnětu orgánům činným v trestním nebo správním řízení.

Po této a podobných odpovědích následovalo kladení otázek, které žádaly o podrobnější výklad toho, co je protispolečenská činnost, přičemž komise se nespokojila s paragrafovým zněním. S tím souvisí, že odpovědi na druhý subtyp této kategorie otázek byly u všech kandidátů velmi podobné, přičemž naprostá většina kandidátů ovládala samotné znění zákona i jeho vývoj, jak uznali i členové komise ve svém písemném hodnocení. To, v čem se lišili, byla schopnost toto znění zákona interpretovat a rozvíjet vlastní pojetí „protispolečenské činnosti“ a „veřejného zájmu“.

Kandidát č. 6 předem odmítl to, že by se úřad nějakým způsobem vyjadřoval k jiným státním orgánům.

Současný vývoj není otázkou špatně nastavené legislativy, ale selhání lidského faktoru. A lidský faktor, to je něco, co musí sami eliminovat. Že by do toho nějakým způsobem úřad zasahoval, na to nevidím žádný prostor, to není v jeho kompetenci, a předseda úřadu není nějaký politický mluvčí, že by měl zaujímat nějaké politické stanovisko.

Naopak kandidátka č. 4 popisovala mnohem aktivnější roli úřadu na základě svého současného přístupu ke své práci ve veřejné instituci: „Můžeme vše vysvětlovat takřkajíc v intencích zákona, ale často narazíme na takovou zeď, kdy si řekneme, no, tohle není v pořádku, tak s tím zkusme něco udělat,“ přičemž doplnila, že kromě zaměstnankyně ministerstva je i občankou státu.

Diskuse

Tento článek prostřednictvím analýzy průběhu veřejných slyšení kandidátů a kandidátek na vedoucího Úřadu pro ochranu oznamovatelů protispolečenské činnosti na Slovensku zkoumá, jací zájemci a jaké zájemkyně a proč byli komisí hodnoceni jako vhodnější a jací jako méně vhodní pro výkon funkce, přičemž

odpovídá na hlavní výzkumnou otázku: Jaká představa agence vedoucího úřadu byla v průběhu slyšení vytvářena?

Teoretickým kontextem této studie je problém vsazené agence na úrovni jednotlivce. Vícedimenzionální model (viz Emirbayer a Mische, 1998) umožnil vsazenou agenci vidět i mimo dichotomii reprodukce a strategického úniku a naopak zkoumat podobu institucionální práce v podobě reflektovaného dodržování pravidel, tedy otázku, jak mohou lidé s určitou organizačně danou rolí předepisující pravidla myšlení a jednání být schopni kriticky hodnotit a rekonstruovat tato pravidla (Klemsdal a Wittusen, 2021; Maier a Simsa, 2021). Předložená studie přispívá do této debaty analýzou tvorby eticko-politické státem institucionalizované agence, přičemž na rozdíl od dosavadních studií klade zvýšenou pozornost nejen na podmínky vzniku takové agence, ale její tvorbu bezprostředně spojuje i s dopadem na samotná pravidla. Činí tak perspektivou dekonstrukce, která se soustřeďuje na znovuvynalézání pravidla „zevnitř“ jeho samotného (Derrida, 1992, 2016). Eticko-politická agence pak není spojena se schopností následovat nebo prosazovat nějaký nově vzniklý soubor jasných pravidel, ale spíše jde o pohyb mezi důkladným zkoumáním užívaných pravidel (včetně jejich minulého užití) a jejich eticko-politickými reinterpretacemi. Výsledkem veřejných slyšení bylo zdůraznění schopnosti provádět tento pohyb.

Konkrétně řečeno, v otázkách komise hrála časová orientace poměrně výraznou roli. Členové a členky se kandidátek a kandidátů postupně doptávali na minulé zkušenosti a jejich reflexi spojenou s úsudkem v přítomnosti, stejně jako na hypotetickou budoucnost. Cílem komise tak bylo prověřit (a transparentně ukázat) osobnost kandidátů a kandidátek a jejich jednotlivé aspekty pak bodově ocenit v hodnoticích lístcích. Nejpozitivněji ale byly hodnoceny odpovědi kandidátek, které tyto tři dimenze ve svých odpovědích propojovaly, čímž interakce s členy a členkami komise získávaly novou kvalitu. Takové výpovědi totiž tolik neodkazovaly mimo samotná vystoupení ani ke kandidátkám samotným jako k osobnostem, spíše usilovaly o to pravidlo ve veřejné konverzaci znovu vytvořit, případně jeho tvorbu ponechat otevřenou k další konverzaci s členy a členkami komise nebo s kýmkoliv dalším ve specifické budoucí situaci.

Prvním příspěvkem této studie do teoretické debaty je tedy zdůraznění interaktivního a kolektivního rozměru utváření podmínek pro vznik eticko-politické agence. Klemsdal a Wittusen (2021) přiznali rozhodující roli profesní identity, která zafungovala jako morální imperativ v případě nejasností v interpretaci pravidel. Závěry této studie nejsou přímým opakem jejich závěrů, ale poukazují na důležitost dialogu (a „zvnějšnění“ vnitřní konverzace), jehož průběh nelze vysvětlit pravidly jistého společenství, jeho identity nebo specifickou situací „těžkého případu“. Tím tato studie přiznává dialogu o zodpovědnosti ve vztahu k pravidlům určitou autonomii vzhledem k jednotlivcům i různým podobám „struktury“ nebo profesních identit.

Větší roli interakci jako klíčovému faktoru přisoudily Maier a Simsa (2021). To vedlo ke zdůraznění dopadu interakce na proměnu agence jejích účastníků,

aniž by byla blíže zkoumána proměna instituce samotné, která je předmětem kolektivní reflexe (u studie Maier a Simsy, 2021, je výsledkem odmítnutí instituce a tvorba alternativ). Právě Derridova (1992, 2016) změna perspektivy, která se soustřeďuje na proměnu „textu“ za pomoci jeho samotného v průběhu dekonstrukce, umožnila zachytit toto znovuvynalézání pravidla, respektive instituce. Takový proces není viditelný z perspektivy Maier a Simsy (2021), která zkoumá vznik institucionální agence jako odmítnutí následování pravidel a jejich změnu. Zároveň je méně viditelný i z perspektivy „rekonstrukce pravidla“ (Habermas, 2007), která se soustřeďuje na nedorozumění, případně nejasnosti a jejich řešení. Naproti tomu proces dekonstrukce je postaven na velmi dobré znalosti institucionálních pravidel, tedy iterativní dimenzi vlastní agence. Tu ovšem podrobuje etickému zkoumání, které přesahuje pouhý úsudek v přítomnosti, protože obsahuje i projektivní dimenzi, která usiluje o rozvoj instituce. Dekonstrukce má tedy i politický charakter, když zkoumá pravidla způsobem, který je reinterpretuje.

Tímto způsobem v interakcích s nejlépe hodnocenými kandidátkami jednotlivé časové dimenze splývaly do jednoho procesu dekonstrukce, během něhož docházelo ke znovuvynalézání pravidel, což umožnilo plynule přecházet mezi jednotlivými okruhy otázek a kolektivně artikulovat představu eticko-politické agence. Naopak ty interakce, které kopírovaly časové orientace otázek, zůstávaly do značné míry uzavřené v odkazech na garanty pravidel mimo samotnou interakci. Do určité míry transparentně představovaly kandidáta nebo kandidátku (ať už zdůrazňovali iterativní nebo projektivní dimenzi agence), ale nebylo možné pozorovat proces vytváření pravidla, tedy ani přijetí eticko-politické zodpovědnosti za něj.

Shrnu-li tato zjištění, tak lze říct, že komise oceňovala, mohla-li s kandidátkami a kandidáty vést dialog, který plynule osvětloval pravidla jejich jednání jako jednotlivců, tak i hypoteticky úřadu do budoucna, stanou-li se jeho vedoucími. Spíše než o porovnávání kandidátů dle předem daných kritérií šlo nakonec o ocenění vzájemného porozumění na vznikající představě jisté eticko-politické agence státního úředníka a potažmo úřadu, přičemž členové a členky komise chtěli být do určité míry i překvapeni novým úhlem pohledu (plynoucím z dekonstrukce). Členové komise se nespokojili s vyjádřením iterativní dimenze agence, v jejímž rámci kandidáti spoléhali na minulé vzorce svého jednání. Takový způsob vztahování se k pravidlům byl komisí odmítán a slyšení, v nichž odpovědi vyjadřovaly především tuto iterativní dimenzi agence, se podobaly spíše výsledku nebo dvěma paralelním monologům, kdy členové komise svými otázkami na modelové a hypotetické situace naléhali na kandidáty a žádali jejich reflexi pravidel. Na druhou stranu pouhý důraz na projektivní agenci, jaký performovali kandidáti, kteří byli zároveň oznamovateli protispolečenské činnosti, byl komisí označen jako nerealistický nebo překračující jakékoliv zákonné pravomoci úřadu. Dá se tedy říci, že nejlépe hodnocen byl přístup, který pravidla v přítomném okamžiku znovu vynalézal, jak jej prezentovaly kandidátky č. 2 a 4.

Závěr

Tato studie se ve svém zkoumání institucionální práce zaměřila na prostředí státního aparátu, a to ve vztahu ke konkrétnímu zákonu (o whistleblowingu a ochraňování oznamovatelů). Jedná se o do značné míry laboratorní podmínky veřejného slyšení za specifické politické situace, přesto věřím, že analýza přináší určité nové zcitlivění aplikovatelné i širěji. Vztah mezi právem a spravedlností, která je vždy jen „na příchodu“, jak tvrdí Derrida (1992), je platný obecně, a proto může být přínosné analyzovat i státní instituce jako dynamické výstupy interakcí.

Výsledkem veřejného slyšení byl posun od hledání osobnosti vedoucího úřadu jako morálního garanta k tvorbě agence, která podněcuje kolektivní dekonstrukci pravidel v eticko-politické orientaci podobné parrhesii (Foucault, 2011). Taková eticko-politická agence odpovídá na dynamické pojetí institucí, přičemž zároveň zajišťuje jejich neustálou dekonstrukci dle konkrétní situace. Kandidátky č. 2 nebo č. 4 chápaly pojmy jako „veřejný zájem“ a „protispolečenská činnost“ jako vznikající a do určité míry opět zanikající v konfliktech mezi různými stranami. Odtud plynulo i jejich pojetí úřadu jako aktivního eticko-politického hráče uvnitř systému institucí. V interakci tedy vznikla představa whistleblowingu a práce úřadu, která nebyla tak radikální jako u kandidátů-oznamovatelů, ale zároveň se odklonila od protikorupčního rámce. Určité rozevření pojmu „veřejného zájmu“ a „protispolečenské činnosti“, které vyplynulo z veřejného slyšení, může být důležitým východiskem i pro budoucí fungování úřadu. Potvrzení tohoto předpokladu a interakce eticko-politické agence s institucionální realitou by mohlo být budoucím směrem výzkumu.

PETR MEZIHORÁK je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied, v. v. i. V súčasnosti sa zaoberá výzkumom nových forem sdružovania pracujúcich, vymaňovateľnosti pracovného práva a životnými podmienkami uprchlíkov pred rusko-ukrajinskou vojnou. Je autorem a spoluautorem článkov v časopisoch ako Work, Employment and Society, Human Relations, Economic and Industrial Democracy a Organization. ORCID: 0000-0002-8296-8167

Literatura

- Battilana, J. (2006). Agency and Institutions: The Enabling Role of Individuals' Social Position. *Organization*, 13(5), 653–676. <https://doi.org/10.1177/1350508406067008>
- Dančíková, Z., Nechala, P. a Skácal, E. (2015). *Oznamovateľov nekalých praktík chránime len na papieri. Plus tri prípadové štúdie zo zahraničia*. Transparency International Slovakia.
- Derrida, J. (1992). Force of Law: Thy Mystical Foundation of Authority. In D. Cornell, M. Rosenfeld a D. Carlson (eds.), *Deconstruction and the Possibility of Justice* (s. 3–67). Routledge.

- Derrida, J. (2016). *La voix et le phénomène: introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl*. PUF.
- Dewey, J. (1940). Creative Democracy: The Task before Us. In S. Ratner (ed.), *The Philosopher of the Common Man: Essays in Honor of John Dewey to Celebrate His Eightieth Birthday* (s. 220–228). Greenwood
- DiMaggio, P. (1988). Interest and Agency in Institutional Theory. In L. Zucker (ed.), *Institutional Patterns and Organizations: Culture and Environment* (s. 3–21). Ballinger Publishing.
- Du Gay, P. (2000). *In Praise of Bureaucracy: Weber, Organization, Ethics*. SAGE.
<https://doi.org/10.4135/9781446217580>
- Du Plessis, E. M. (2020). Speaking Truth through Power: Conceptualizing Internal Whistleblowing HOTlines with Foucault's Dispositive. *Organization*, online first.
<https://doi.org/10.1177/1350508420984019>
- Emirbayer, M. a Mische, A. (1998). What Is Agency? *American Journal of Sociology*, 103(4), 962–1023. <https://doi.org/10.1086/231294>
- Foucault, M. (2011). 1 February 1984: Second Hour. In F. Gros, F. Ewald a A. Fontana (eds.), *Michel Foucault. The Courage of the Truth (The Government of Self and Others II). Lectures at the College de France 1983–1984* (s. 23–32). Palgrave Macmillan UK.
https://doi.org/10.1057/9780230274730_1
- Habermas, J. (2007). The Language Game of Responsible Agency and the Problem of Free Will: How Can Epistemic Dualism Be Reconciled with Ontological Monism? *Philosophical Explorations*, 10(1), 13–50. <https://doi.org/10.1080/13869790601170128>
- Horgan, H. (2011). *Rule Following and Differance: Wittgenstein and Derrida* [nepublikovaná diplomová práce]. University College Dublin.
- Huttunen, R. (2015). Derrida's Deconstruction Contra Habermas's Communicative Reason. In M. Peters (ed.), *Encyclopedia of Educational Philosophy and Theory* (s. 455–465). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-287-588-4_305
- Kafka, F. (1965). *Proces*. Státní nakladatelství krásné literatury a umění.
- Klemsdal, L. a Wittusen, C. (2021). Agency in Compliance with Institutions: The Case of Professional Expert-organizations and Politico-ethical Agency. *Organization*, online first. <https://doi.org/10.1177/13505084211020461>
- Lawrence, T., Suddaby, R. a Leca, B. (2011). Institutional Work: Refocusing Institutional Studies of Organization. *Journal of Management Inquiry*, 20(1), 52–58.
<https://doi.org/10.1177/1056492610387222>
- Lévinas, E. (1997). *Totalita a nekonečno*. Oikoymenh.
- Maier, F. a Simsa, R. (2021). How Actors Move from Primary Agency to Institutional Agency: A Conceptual Framework and Empirical Application. *Organization*, 28(4), 555–576. <https://doi.org/10.1177/1350508420910574>
- Mansbach, A. (2009). Keeping Democracy Vibrant: Whistleblowing as Truth-Telling in the Workplace. *Constellations*, 16(3): 363–376.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2009.00547.x>
- Nader, R., Petkas, P. J. a Blackwell, K. (1972). *Whistle Blowing: The Report of the Conference on Professional Responsibility*. Grossman Publishers.
- Raffoul, F. (2007). Derrida et l'éthique de l'im-possible. *Revue de métaphysique et de morale* 53(1), 73–88. <https://doi.org/10.3917/rmm.071.0073>
- Sonderegger, R. (1997). A Critique of Pure Meaning: Wittgenstein and Derrida. *European Journal of Philosophy*, 5(2), 183–209. <https://doi.org/10.1111/1468-0378.00035>
- Stena, J. (2015). Morfogenetický prístup v sociológii-ambivalentné prijatie a jeho inovačný potenciál. *Sociológia-Slovak Sociological Review*, 47(4): 414–437.
- Úrad vlády Slovenskej republiky. (2019). *Úrad na ochranu oznamovateľov*.
<https://www.bojprotikorupcii.gov.sk/urad-na-ochranu-oznamovatelov/>

- Vandekerckhove, W. (2016). Freedom of Expression as the 'Broken promise' of Whistleblower Protection. *La Revue des droits de l'homme*, 10(1), 1–18.
<https://doi.org/10.4000/revdh.2680>
- Vandekerckhove, W. (2021). Is It Freedom? The Coming About of the EU Directive on Whistleblower Protection. *Journal of Business Ethics*, online first.
<https://doi.org/10.1007/s10551-021-04771-x>
- Weiskopf, R. a Tobias-Miersch, Y. (2016). Whistleblowing, Parrhesia and the Contestation of Truth in the Workplace. *Organization Studies*, 37(11), 1621–1640.
<https://doi.org/10.1177/0170840616655497>
- Wittgenstein, L. (1963). *Philosophical Investigations*. Blackwell.
- Zákon č. 307/2014 Z. z., o niektorých opatreniach súvisiacich s oznamovaním protispoločenskej činnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov. *Zákony pre ľudí*. Poradca podnikateľa, spol. s r. o. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-307>
- Zákon č. 54/2019 Z. z., o ochrane oznamovateľov protispoločenskej činnosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov. *Zákony pre ľudí*. Poradca podnikateľa, spol. s r. o. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2019-54>

Z obsahu 2. čísla:

Recenzované články

Redistribuční efekt zdravotního pojištění

Daniel Kolek – Alena Maaytová

Přenos výzkumu do praxe: tvorba a implementace metodiky měření kvality
paliativní a hospicové péče v ČR

Lucie Žáčková – Martin Loučka

Penzijní a stavební spoření

Jaroslav Vostatek

Činnosti a kompetence sociálních pracovníků v adiktologických službách

Miroslav Barták – Dita Štyvarová a kol.

Diskuse

Profesní zkušenost sociálního pracovníka s digitálním vyloučením

Filip Kruncel

Knihy, které nezestárly

Jan Keller připomíná knihu „De la justification, les économies de la grandeur“

Recenze

Recenze knihy „Stát v rozkladu“

Jan Mertl

Recenze publikace „Lidská práva starších lidí“

Vladimír Barák

FÓRUM

ODBORNÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

sociální politiky

Fórum sociální politiky (FSP) je odborným recenzovaným časopisem.
Jeho vydavatelem je Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

FSP vychází čtyřikrát ročně v minimálním rozsahu 32 stran.

Konceptualizace právní jinakosti v azylovém dokazování: Od formální k antropologické interpretaci neobvyklých právních autorit*

TOMÁŠ LEDVINKA**

Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova, Praha
Fakulta informatiky a managementu, Univerzita Hradec Králové

Conceptualisations of Legal Otherness in Asylum Evidentiary Practices: From Formal to Anthropological Interpretations of Unconventional Legal Authorities

Abstract: This article presents an analytical study of several asylum cases on which Czech courts issued rulings between 2007 and 2022. It focuses on exposing the ways in which asylum authorities/courts conceptually treat legal otherness on the basis of incomplete information in the practical context of asylum proceedings. It demonstrates how the judgments of Czech asylum courts deal with the legal differences of countries of origin in evidentiary interpretations of documents, such as transcripts of asylum interviews or country-of-origin information (COI), by reconstructing the conceptual frameworks in which the alterity of the origin countries' state legal systems and customary law is embedded. It identifies particular evidentiary concepts that do not easily fit into the standard ontology of formal asylum law. In particular, Czech court rulings tend to conceptually frame unconventional legal authorities (like elders, traditional councils) as cultural entities, non-state actors, or private persons, which paradoxically disqualifies them from the ontological possibility of posing (or preventing) a threat to refugees by operating an (in)effective legal system. The article discusses the possibility of applying an alternative of legal-anthropological conceptualisation of unconventional legal authorities, focusing specifically on Afghanistan, Jordan, and Yemen.

Keywords: asylum, evidence, refugee, legal anthropology, legal pluralism, non-state actors

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2023, Vol. 59, No. 4: 441–465
<https://doi.org/10.13060/csr.2023.005>

* Studie je výstupem z projektu GA 18-23993S „Kulturní podmíněnost moderního přístupu k právní jinakosti: etnologická perspektiva“ podpořeného Grantovou agenturou České republiky. Za mimořádně pozoruhodné postřehy a cenné připomínky autor velmi děkuje anonymním recenzentkám/recenzentům. Velký dík patří rovněž respondentkám a respondentům tohoto výzkumu zapojeným různými způsoby do azylové praxe.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Tomáš Ledvinka, Ph.D., Katedra managementu, Fakulta informatiky a managementu, Univerzita Hradec Králové, Rokitskáho 62, 500 03 Hradec Králové III, e-mail: anthropology.law@gmail.com.

Úvod¹

V České republice stojí praktické fungování azylového práva *samo o sobě* obvykle stranou sociálněvědních výzkumů. S výjimkou návrhu na výzkum azylové rozhodovací praxe, „jaká je“, jako „sociálního faktu“ (Molek, 2005, s. 63–64, pozn. 2) věnují i právníci autoři pozornost spíše interpretaci formální stránky azylového práva, případně aplikačním metodikám. Slepým místem ve stínu tohoto zájmu je zejména azylové dokazování. Teprve v posledních několika letech se realizovaly jeho výzkumy v některých jiných evropských zemích – věnovaly se zejména nekonzistentnosti rozhodování dle stejných podkladů (zejména Affolter, 2021; Affolter et al., 2019; Bodstrom, 2021; Kobelinsky, 2019), modifikacím faktů otázkami při azylových pohovorech (zejména Bodstrom, 2020; Ramezankhah, 2017; Schittenhelm a Schneider, 2017), „důkazním reprezentacím“ zemí původu (Aggarwal a Floridi, 2020; Van der Kist et al., 2019; Van der Kist a Rosset, 2020) či „střetům epistemologií“ soudního a expertního vědění (Bianchini, 2021).

V tomto článku se zaměřuji na jeden z dílčích aspektů azylového dokazování – na alteritu/jinakost právních systémů a autorit v zemích původu jako na objekt důkazní interpretace, což je téma dosud zcela neprobádané. Hlavním cílem prezentovaného rozboru konkrétních rozsudků azylových soudů je rekonstrukce konceptuálních schémat, do nichž jsou tyto systémy a autority zasazovány při skutečných důkazních a kognitivních postupech, včetně detekce předpokladů, které jsou do těchto schémat zabudovány. Soustředím se zejména na azylové rozsudky zahrnující Afghánistán, Jemen a Jordánsko, na něž rozsudky odkazují jako na země původu. Zahrnují totiž relativně komplexní výskyt právní alterity, ať už státního právního systému či zvykového práva², a jsou teoreticky významné, neboť ukazují na pokračování ontologické identity práva tam, kde se z hlediska obvyklého, formálního přístupu nacházíme již vně konceptu právního systému.

Zatímco alterita státních právních systémů je v rozsudcích zachycována poměrně pravidelně, její souběh se zvykovým právem je dosti vzácný. V širším vzorku (k němu viz metodologická část) jsem identifikoval pouze 10 rozsud-

¹ Některé teze tohoto článku byly prezentovány na interním doktorském semináři Department 'Law & Anthropology' Max Planck Institute for Social Anthropology v Halle, kde byl autor hostujícím výzkumníkem, dále pak na konferenci „Human Rights Work and Transnational Legal Activism: Limits and Potential“, Institut für Ethnologie, Ludwig-Maximilians-Universität, která se uskutečnila ve dnech 8.–9. 2. 2019, a rovněž na setkání sítě EASA Anthropology of Humanitarianism „Intersections of Humanitarianism“, které se uskutečnilo v Göttingenu pod záštitou Centre for Global Migration Studies Goettingen (CeMIG) ve dnech 1.–3. 11. 2019.

² Zvykové právo v tomto článku postupně nabývá různé významy od paštunské právní tradice v Afghánistánu po beduínské právo v Jordánsku a systém kmenového souzení v Jemenu. Obecně je výraz nicméně poněkud zastaralý. Vyznačuje se vlastní svěbytnou genealogií (Ledvinka, 2021a, s. 140). V současné právní antropologii má kromě povšechného označení pro mimostátní právo i jiný, analyticko-heuristický význam v kontextu etnografického zkoumání dynamiky práva (Pospíšil, 1997, s. 33).

ků v tomto ohledu explicitních a pouze čtyři případy (dva z nich zachytily dva rozsudky), v nichž lze hovořit o skutečných konceptualizacích zvykového práva, nikoliv o pouhých zmínkách. Jsem si vědom toho, že tento vzorek je spíše analytický ve smyslu případové studie, nikoliv reprezentativní ve statistickém smyslu (srov. Kosař, 2016, s. 24). Výzkumným cílem je však otázku právní alterity v azylovém dokazování analyticky teprve *otevřít*, a to zejména identifikací paradoxů, které setkání s ní v daném prostředí vytvářejí. Strategie výběru prezentovaných případů je dále ovlivněna dalším výzkumným cílem – vztáhnout zjištěnou pojmovou perspektivu k Pospíšilově antropologickému chápání práva (1997). V případě všech zemí původu se opírám též o své řešerše právních etnografií či paraakademických zpráv o právu v těchto zemích (jako jsou kmenové autority, rady, stařešinové apod.).

Určující výzkumnou otázkou bylo, jak azylové orgány/soudy zacházejí s právní jinakostí na základě neúplných informací v praktickém kontextu azylových řízení³. Právně-kulturní odlišnosti v těchto informacích obsažené jsou přitom v těchto řízeních v nezvyklé *ontologické* pozici zkoumaného faktu (nikoliv aplikované normy) (srov. Ledvinka, 2016), což může vytvářet nejistotu, paradoxy a absurdity, pokud není tato pozice dostatečně reflektována. Ontologii zde chápu v souladu s Holbraadovou rekurzivní antropologií jako „analytické nástroje, skrze něž se provádí zkoumání“, nikoliv jako „objektivní struktury“ (Holbraad, 2012, s. 254–255). Rozhodl jsem se pro tento termín na základě Kosaře, který hovoří o tom, že v azylovém kontextu se „české soudy ... zabývaly existencí de facto kvazi-státních subjektů v zemi původu, popřípadě ... stanovily *podmínky pro jejich existenci* jen vzácně“ (2013, s. 105, zdůrazněno autorem).

Text je rozdělen na čtyři části. Nejprve se věnuji metodologickým otázkám. Další část se zabývá reprezentacemi reálií země původu a azylovým rámcem. V následující, empirické části se věnuji podrobné analýze rozsudků nejprve s ohledem na stát a jeho právní systém, poté s ohledem na zvykové právo či jeho ekvivalenty. Identifikuji zde pojmová schémata užitá pro uchopení právní jinakosti zemí původu a kontextualizuji je v rámci celku daných azylových případů. V poslední části diskutuji, jak lze detekovaná pojmová schémata a jejich předpoklady uvést do dialogu s právně-antropologickou pojmovou perspektivou.

³ V tomto článku se držím nesespecializovaného významu termínu „azyl“, který v běžné řeči znamená zhruba totéž, co zvláštní právní termín „mezinárodní ochrana“. Na nesespecializovanou terminologii můžeme však narazit i ve formálním prostředí (např. § 2 odst. 1 písm. m) zákona o azylu). Ze striktně formálního hlediska však „azyl“ formou statusu uprchlíka představuje vedle „doplňkové ochrany“ a „dočasné ochrany“ pouze jeden ze tří druhů „mezinárodní ochrany“. V rámci azylu v tomto užším smyslu se dále rozlišuje několik poddruhů (azyl dle čl. 43 Listiny základních práv a svobod, azyl dle Ženevské úmluvy o uprchlících, humanitární azyl, azyl za účelem sloučení rodiny). Evropské právo však staví azyl a doplňkovou ochranu téměř na roveň (Honusková, 2016, s. 11) a problematika podmínek v zemi původu je jim společná. Dočasná ochrana je specifický hromadný institut ochrany, ke kterému se problematika individuálního azylového řízení nevztahuje.

Data a analýza

Prezentovaný výzkum se zaměřuje na konceptualizace cizí autority a řádu *v rámci skutečných důkazních praktik a strategií*. Využil jsem v něm konkrétní etnografická a právní řešení, která umožňují situovat tyto kognitivní operace do širšího kontextu azylových případů, právní normativity, praxe a globálních reprezentací podmínek v zemích původu. Za nejvhodnější jednotku analýzy jsem pokládal *azylový rozsudek* (Cheesman, 2018, s. 175), který představuje přesný a pečlivý záznam zacházení s právní jinakostí uvnitř sporné situace, která ze své povahy může generovat více facet (v rozsudku zpravidla rekapitulovaných). Azylové rozsudky vznikají vždy přezkoumáváním původních *negativních* rozhodnutí azylových rozhodců Ministerstva vnitra (MV), a to na základě žaloby k azylovým soudům první instance či kasační stížnosti proti jejich rozhodnutím k Nejvyššímu správnímu soudu (viz též Kosař et al., 2010, s. 91). Zpravidla podrobně zachycují obsah těchto *negativních* rozhodnutí i právní argumentaci uprchlíků či jejich právních zástupců. Poté obvykle následují vlastní skutková zjištění soudů a jejich právní posouzení. Jsou tak komplexním a věrohodným záznamem facet různých aktérů řízení, o čemž svědčí i přetrvávání faktů, které se do argumentací soudů výrazně nehodí. Je však třeba brát v úvahu, že soud všechny facety znovu kontextualizuje, a tak může dojít k jejich modifikaci.

V souladu s Kosařem vycházím z toho, že analýzy rozsudků mohou aspirovat pouze na určité „analytické“, nikoliv však „statistické zobecnění“ a jejich cílem je „osvětlit určitý teoretický koncept ... prostřednictvím podrobné empirické zkušenosti“ (Kosař, 2016, s. 24). Doplnuji však, že důkazní reprezentace reálií v zemích původu se shánějí na základě značně různorodých skutkových tvrzení žadatelek a žadatelů o azyl. Konceptualizace, na něž se zaměřuji, nemusí být proto nutně inspirativní v případech, v nichž je formální chápání právního systému dostačující.

Pro účely prezentovaného výzkumu byl vytvořen soubor rozsudků pomocí internetových soudních vyhledavačů a aplikace Beck-online. V souboru jsem ponechal pouze rozhodnutí s příznakem „Az“ ve spisové značce soudu, v odůvodněných případech „Azs“. Vybrané země původu jsou početně zastoupeny takto: Afghánistán 30, Sýrie 37, Jemen a Jordánsko po pěti rozsudcích. Pročítáním jsem stanovil další hledané výrazy, s jejichž pomocí (vždy ve spojení s výrazem „azyl“) byl vytvořen další soubor rozsudků, které obsahují výraz „klan“ (12), „kmen“ (13), „krevní msta“ (39), „kultura“ (10), „nestátní subjekt“ (53), „tradiční“ (11), „zvyk“ (22), „zvykové právo“ (5). Shromážděné rozsudky byly vydány v období 2007–2022. Tento postup sběru byl inspirován Bianchini (2021, s. 3–4). Následně jsem v rozsudcích identifikoval pasáže zahrnující tradiční či neobvyklé právní autority v roli aktérů pronásledování, vážné újmy, popř. ochrany před nimi v zemích původu.

Ve shodě s postulátem Conleyho a O'Barra, že při analýze právního diskurzu je vedle „paradigmatických artefaktů moderní praxe“ (Riles, 2006, s. 2) třeba

Tabulka 1. Citované rozsudky azylových soudů

V textu	Spisová značka – č. j.	Název soudu	Datum vydání	Země původu
R1	5 Azs 73/2019–61	NSS	16. 10. 2020	Ukrajina
R2	8 Azs 260/2020–28	NSS	18. 2. 2021	Jordánsko
R3	45 Az 23/2018–55	KS v Praze	30. 8. 2019	Afghánistán
R4	32 Az 16/2011–64	KS v Hradci Králové	7. 6. 2012	Afghánistán
R5	2 Azs 61/2021–26	NSS	17. 3. 2022	Afghánistán
R6	32 Az 3/2017–72	KS v Brně	29. 3. 2018	Afghánistán
R7	41 Az 8/2017–45	KS v Brně	15. 11. 2017	Afghánistán
R8	78 Az 2/2017–30	KS v Ústí nad Labem	21. 8. 2017	Afghánistán
R9	41 Az 7/2017–40	KS v Brně	20. 9. 2017	Kosovo
R10	18 Az 39/2020–59	KS v Ostravě	18. 2. 2021	Afghánistán
R11	32 Az 14/2011–100	KS v Hradci Králové	7. 6. 2012	Afghánistán
R12	29 Az 26/2014–78	KS v Hradci Králové	20. 4. 2015	Jemen
R13	28 Az 1/2012–63	KS v Hradci Králové	27. 9. 2012	Jemen
R14	2 Azs 81/2006–85	NSS	31. 1. 2007	Jordánsko

Poznámka: NSS – Nejvyšší správní soud, KS – Krajský soud.

brát v potaz i to, co dělají a říkají „aktéři právních institucí“ (Conley a O’Barr, 1990, s. 2), jsem u identifikovaných textových segmentů, které se přímo týkají právních systémů a autorit v zemích původu, zjišťoval (1) konceptuální schéma, do něhož byli zasazeni aktéři v zemích původu; (2) zda pochází (a) od MV, azylového soudu, právní zástupkyně/zástupce nebo žadatelky/žadatele o azyl; zda byl (b) převzat z informací o zemích původu či odjinud; a (c) je-li patrná jeho modifikace. Dále jsem (3) opětne situoval význam pojmového uchopení právní jinakosti do kontextu celého azylového rozsudku.

Rozbor dat i jejich sběr byly od samého počátku *zaměřené* na otázku právní jinakosti (viz empirická část). Z důvodu rozsahového omezení jsou rozsudky v textu označeny pouze písmenem R a číslem. Detaily všech 14 citovaných rozsudků lze identifikovat pomocí Tabulky 1.

Pro dokreslení vzhledu do procedurálního prostředí jsem provedl pět semi-strukturovaných rozhovorů s respondenty z azylového aparátu, kteří byli získáni přes osobní kontakt člena rodiny autora a jeho bývalé pracovní kontakty v justici. Dále šest semistrukturovaných rozhovorů s právníky a právníky, kteří poskytují právní poradenství cizincům v rámci Sdružení pro integraci a migraci, Organizace pro pomoc uprchlíkům a Arcidiecézní charity Praha. Respondenti byli získáni přes osobní kontakt autora v Integrovaném centru Praha. Ačkoliv pro-

fesně zasvěcení, respondenti netlumočili oficiální pohled svých zaměstnavatelů ani (s ohledem na § 19 odst. 2 zákona o azylu) nehovořili o konkrétních kauzách. Strukturálně byly rozhovory koncipovány jako pozvolný přechod od praktických zkušeností s právním prostředím k informacím o zemích původu.

Prostředí azylových řízení

Před vlastním zkoumáním azylových rozsudků nyní krátce charakterizují některé vlastnosti azylového procedurálního a legislativního prostředí. Právě v tomto rámci jsou totiž interpretovány podmínky v zemích původu, jejichž součástí jsou i (právní) autority a řády. Cílem důkazní interpretace těchto podmínek je určit, zda jsou konkrétní osoby ve své zemi vystaveny aktuálnímu či potenciálnímu riziku pronásledování z azylově relevantních důvodů⁴ (což směřuje k udělení azylu formou statusu uprchlíka) či vážné újmy (což směřuje k udělení doplňkové ochrany) a zároveň – v dalším samostatném kroku – zjistit, zda stát v zemi původu je schopen/ochoten tyto osoby před těmito hrozbami účinně ochránit alespoň v části svého teritoria. Azylové dokazování se přitom orientuje na určité zachytitelné body: v zemi původu je nutné detekovat *aktéry* hrozeb i ochránce před nimi a *způsob jejich jednání*, který může spočívat „zejména v zavedení účinného právního systému“, jenž tuto ochranu a případně i hrozbu představuje,⁵ či v jiných opatřeních, která jsou rovněž stálá, přístupná a účinná (zejména § 2 odst. 5 a 7 písm. b) zákona o azylu).

Současná česká azylová legislativa vychází z Úmluvy o právním postavení uprchlíků (tzv. Ženevská úmluva) z roku 1951 a z tzv. Newyorského protokolu k ní z roku 1967. Právo na azyl zakotvuje na ústavní úrovni zejména čl. 43 Listiny základních práv a svobod a zákon o azylu. Azylového dokazování se týkají zejména tento zákon, jakož i správní řád a soudní řád správní.⁶ Azylové postupy jsou strukturovány rovněž souborem předpisů tzv. Společného evropského azylového systému (SEAS). Pro prezentovaný výzkum je z nich podstatná především kvali-

⁴ Azylově relevantní důvody v rámci definice pronásledování či skutečné hrozby vážné újmy necháváme v tomto článku stranou. Právníká literatura se jim ostatně obšírně věnuje (např. Kosař et al., 2010, s. 79).

⁵ Se „zavedením právního systému“ v zemi původu legislativní úprava počítá výslovně u vnitrostátní ochrany (§ 2 odst. 5 zákona o azylu a čl. 7 odst. 2 kvalifikační směrnice, dále KS). Jak uvidíme v empirické části, právní systém však může představovat i zdroj pronásledování či vážné újmy. S touto variantou ostatně počítají i ustanovení KS, když hovoří například o specificky vymezeném jednání prostřednictvím právních, správních, policejních a soudních opatření, skrze trestní stíhání a trestání či odeprání soudní ochrany (může jít o pronásledování) (čl. 9 KS), případně skrze uložení nebo vykonání trestu smrti nebo nelidského či ponižujícího trestu (může jít o hrozbu vážné újmy) (čl. 15 KS).

⁶ Detailní názvy právních předpisů v platném znění z důvodu omezení rozsahu článku uvádím pouze v seznamu literatury (oddíl „Citované právní předpisy“).

fikační směrnice (KS), která vymezila mimo jiné právě „pronásledování a vážnou újmu“ či „vnitrostátní ochranu“ před nimi, jejich *aktéry* a další pojmy určené pro právní posouzení azylových žádostí. S určitými překladovými specifiky jsou tyto pojmy promítnuty do českého zákona o azylu (viz např. Honusková, 2016; Křížáková a Honusková, 2019). Vedle oficiálních „státních orgánů“, u nichž se výslovně počítá s možností, že zavedou účinný právní systém proti hrozbám pro uprchlíky, zdůrazňuje KS jako zvlášť azylově relevantní podmnožinu aktérů „strany a organizace, včetně mezinárodních organizací kontrolujících stát či podstatnou část jeho území“ (čl. 6. písm. b) a čl. 7 odst. 1 písm. b) KS). Ostatní mimostátní aktéři, kteří mohou být z azylového hlediska původci hrozeb pro uprchlíky, nikoliv však ochránci před nimi, byli v zákoně o azylu označeni za „soukromé osoby“, což, jak ukážu v empirické části, vede někdy ke značným paradoxům.

Významový posun oproti jiným oficiálním jazykovým zněním KS je poměrně výrazný. V pojmech „původci“ hrozeb, „poskytovatelé“ ochrany (čl. 6 a 7) či „soukromá osoba“ (§ 2 odst. 6 zákona o azylu) se především ztrácí výraz „aktér“, který jiná jazyková znění KS poměrně jednotně zdůrazňují, přičemž s jazykovým ekvivalentem soukromé osoby se v nich nesetkáme.⁷ Termín aktér však naznačuje určitou otevřenost azylové legislativy k expertnímu vědění. V tomto ohledu lze pravděpodobně hovořit o sociálněvědním původu dané terminologie. V akademické azylové literatuře se přesněji hovoří o „soukromých či nestátních subjektech“ (např. Kosař, 2005, s. 145; 2013, s. 49–50; Větrovský, 2007, s. 6). Např. dle Kosaře představuje toto rozlišení pouze *upřesnění* (a to učiněné ve prospěch žadatelů o azyl) ustáleného a mezinárodně převažujícího soudního výkladu (2013, s. 49–50). Tento výklad zdůrazňuje jednak samu faktickou existenci ohrožení uprchlíků, jednak absenci jejich vnitrostátní ochrany. Původně nicméně „*nerozlišoval* mezi státními a soukromými entitami“ (Kosař, 2005, s. 125, zdůrazněno autorem). Oproti tomu „nestátní poskytovatelé ochrany“ byli týměž autorem vnímáni jako „naprosté novum“, hrající „zatím pramalou roli“ (Kosař, 2005, s. 51, 107). Jak nicméně ukážu v empirické části, aktéři ochrany mohou někdy hrát významnou roli ve faktické rovině azylových příběhů.

Azylové dokazování je strukturováno svým legislativně definovaným účelem. Ačkoliv pochopení faktů a jejich právní posouzení není totéž, legislativní pojmy během dokazování bezpochyby pulzují na pozadí, neboť konečným cílem je vyhledaná fakta do nich zahrnovat. Proto zde ještě zmíním, jak jsou vymezeny *způsoby jednání* aktérů v zemích původu: „pronásledování“ je formálně vymezeno jako „závažné porušení lidských práv, jakož i opatření působící psychický nátlak nebo jiná obdobná jednání“. Oproti tomu „vážná újma“ je definována jako „trest smrti, mučení nebo nelidské či ponižující zacházení nebo trestání, vážné ohrožení života civilisty nebo jeho lidské důstojnosti z důvodu svévolného násilí za ozbro-

⁷ Například v anglickém znění „non-state actors“, „actors of persecution or serious harm“, „actors of protection“. Obdobně ve francouzském („acteurs non étatiques“ apod.), německém („nichtstaatlichen Akteuren“ apod.) či španělském znění („agentes no estatales“).

jeného konfliktu“. „Vnitrostátní ochrana“ je pak vymezena jako „přiměřené kroky ... směřující k zabránění pronásledování nebo způsobení vážné újmy zejména zavedením účinného právního systému“ (pro účely tohoto článku citace kráceny dle § 2 odst. 4 a 5 a § 14a zákona o azylu). Interpretační hloubka těchto kategorií je nicméně poměrně značná (Chmelíčková a Votočková, 2016; Kosař et al., 2010).

Reprezentace vzdálených faktů jako důkazní prostředky (IOZP)

Zodpovězení otázky, zda je konkrétní osoba takto ohrožena, vyžaduje uplatnění celé řady důkazních prostředků včetně prepisů pohovorů, při nichž žadatelky a žadatelé o azyl vysvětlují důvody svého útěku do ČR (tzv. azylový příběh), svědeckých výpovědí či informací o zemích původu (tzv. IOZP). Jednotlivé výroky o identitě uprchlíků a situaci v zemi původu jsou zpravidla prověřovány ve světle IOZP a jsou pokládány za věrohodné, pokud jsou konzistentní vzájemně i s těmito informacemi. Do interpretačních postupů mohou být zapojeni tlumočníci, překladatelé i znalci a svou roli hraje i jazyková a odborná průprava různých aktérů azylových řízení.

Azylový orgán i soudy musí spoléhat na informace, které se podařilo sehnat (viz dále), a na konceptuální nástroje, které nemusí být vždy zcela vhodné pro interpretaci daných faktů (viz empirická část). Se skutečností, že jsou vzdálená fakta mnohdy objektivně obtížně dostupná, koresponduje i důkazní standard přiměřené pravděpodobnosti (jev lze chápat jako obvyklý spíše než pouze výjimečný v obdobných situacích) (Kosař et al., 2010, s. 49–50; Molek, 2010, s. 102–103, odkazuje na rozsudek NSS ČR sp. zn. 2 Azs 71/2006 z 26. 3. 2008). Je to nicméně právě azylový aparát, který je povinen „zajistit k dané žádosti ... maximální možné množství důkazů, a to jak těch, které vyvracejí tvrzení žadatele, tak těch, co je podporují ...“, a který ve věcech azylu nese odpovědnost za náležité zjištění realit o zemi původu“, ačkoliv „[p]rokazovat jednotlivá fakta je povinen primárně žadatel“, který by měl unést důkazní břemeno přinejmenším ohledně své osoby a svého příběhu (Kosař et al., 2010, s. 49–50).

Zmíněné „realie“ či informace o zemích původu (IOZP) jsou nezdědka dosti detailní zprávy, jimiž lze ověřit jednotlivá tvrzení azylových příběhů. Jak to vyjádřila jedna má respondentka: „ten aparát ... disponuje nástroji, které mi nějakým způsobem můžou pomoci se dostat až do relativně velkého detailu tvrzení toho konkrétního žadatele“ (rozhovor, Praha, 16. 1. 2019). Nejvyšší správní soud zdůraznil, že musí jít o „přesné a aktuální informace“, které mají být získány „z příslušných zdrojů, jako je úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky a Evropský podpůrný úřad pro otázky azylu“ (R1)⁸. MV pak charakterizuje IOZP jako „zdroje veřejně přístupné, dostupné na internetu v databázi ECOINET Rakouského centra pro výzkum a dokumentaci v oblasti zemí původu a azylu (ACCORD)

⁸ K přesné identifikaci rozsudků lze využít Tabulku 1 v metodologické části.

a REFWORLD Úřadu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) [a] Evropský podpůrný úřad pro otázky azylu (EASO) IOZP zveřejňuje na svém portálu IOZP“ (MV, 2018).

Skutečná azylová rozhodnutí se běžně opírají o rozsáhlejší okruh zdrojů, zejména zprávy o stavu dodržování lidských práv v jednotlivých zemích, např. od Amnesty International, Human Rights Watch, Freedom House či U.S. Department of State, a tiskové zprávy o konkrétních událostech, např. od Associated Press či Rádía Svobodná Evropa nebo z lokálních novin. Mezi IOZP se obvykle nezahrnují transkripty azylových pohovorů, listiny, svědectví a znalecké posudky, i když rovněž vypovídají o zemích původu. IOZP „nejsou individualizovány“ a z toho důvodu musejí být nejprve vztaženy ke skutkovým okolnostem konkrétního případu (rozhovor, Praha, 16. 1. 2019).

Pojmové uchopování státních a mimostátních právních autorit a řádů

V této části se věnuji analýze pojmového uchopování právní jinakosti v rozsudcích azylových soudů. Právní jinakost jsem operacionalizoval jako informaci o právně-kulturních odlišnostech autority či systému v zemi původu, jež je přenesena do českých azylových řízení prostřednictvím nějaké reprezentace (např. IOZP, přepisu pohovoru či svědectví) a následně je osvojována pomocí analytických a též formálně právních kategorií (k tomu srov. „alterizovanou cizost“; Bachmann-Medick, 2017, s. 7). Právně-kulturní odlišnost může být pojmově uchopena již tvůrci dané reprezentace či teprve azylovým orgánem nebo soudem. Jak bylo již naznačeno v metodologické části, ve shromážděných rozsudcích byly nejprve identifikovány příslušné textové pasáže, následně byl analyzován jejich obsah z hlediska užitých pojmů a jejich původu v řízení. Nakonec jsem kontextualizoval jejich význam pro případ jako celek.

Ztotožnění právního systému se státem

Detekované případy právní alterity se vyznačovaly tím, že je nebylo možné jednoznačně zařadit do jediné ontologické zóny (např. „kultury“, „práva“ či „společnosti“). Část informace zůstala vně a ke svému kompletnímu uchopení vyžadovala doplňkový koncept (viz dále) či složený koncept (např. kmenové právo). Dalším obecným zjištěním je, že alterita právních autorit a systémů dosahuje různé *intenzity* v závislosti na tom, zda je v konkrétní zemi původu spojena se státem, či nikoliv. Pojmové chápání státních právních systémů bylo vždy ovlivněno předpokladem, že právní systém na úrovni státu existuje, přičemž případná odlišná konfigurace vztahu mezi právem a státem nebyla zkoumána. Informace o státním justičním aparátu a legislativě byly tak poměrně neproblematicky zařazovány pod pojem „právní systém“ a azylové orgány se podrobně nezabývaly tím, zda tomuto konceptu informace skutečně odpovídají. Je logické, že se azylo-

vě orgány „úporně upínají“ ke známým podobám „oficiality a veřejnosti“ (Jílek, 2005, s. 23), neboť to jsou poměrně snadno rozpoznatelné zachytivé body v cizí sociokulturní realitě.

Tato forma navigace je však možná jen díky tomu, že právní systém jakkoliv odlišného státu je ve skutečnosti uchopován dvěma koncepty. Informace narušující formální představu právního systému jsou totiž rámovány jako jeho odlišná „účinnost, stálost a přístupnost“ nebo jako „stav dodržování lidských práv“ či „bezpečnost“ v dané zemi původu. Výstižně to vykresluje např. azylový rozsudek zmiňující podmínky v Jordánsku:

Státní orgány ignorují procesní pojistné mechanismy proti svévolnému zatčení a věznění a drží jedince v samovazbě nad rámec zákonných lhůt. Osoby obviněné z trestného činu nemají přístup k advokátovi před soudním procesem, soudy akceptovaly doznání získaná mučením, přičemž mučení a jiná špatná zacházení ve vazbě jsou častým jevem. (R2)

Azylový soud se v daném případě zabýval otázkou, zda se žadatelka o azyl může v zemi původu domáhat ochrany ze strany státních orgánů, přičemž určující pro něj byla existence rozporu mezi faktem, že „zákon zaručuje právo na spravedlivý a veřejný soudní proces“, a skutečností, že soudy značně pokulhávají za legislativními požadavky (R2). Otázka, zda systém vykazující tak fatální nedostatky je ještě systémem právním, není v rozsudku naznačena, při interpretaci daného důkazního základu se však jeví jako zcela na místě. Ztotožnění právního systému s legislativou a justičním aparátem státu však prvotně nevyplývá z toho, že by azylové orgány za právo pokládaly výlučně právní řád státu, nýbrž ze skutečnosti, že za „stav dodržování lidských práv“ je dle užitých IOZP odpovědný právě stát v zemi původu, čímž přebírají hledisko mezinárodního práva. Je to však stále země (nikoliv stát) původu, která slouží jako referenční rámec pro posuzování hrozeb pro uprchlíky, a to včetně zemí, kde došlo k institucionálnímu zhroucení. To otevírá azylové dokazování i informacím o právních systémech a autoritách, které nejsou typicky pokládány za státní.

Pozoruhodné jsou v tomto ohledu zejména azylové rozsudky zmiňující Afghánistán před nahrazením oficiální vlády v Kábulu vládou Tálibánu (tj. před 15. srpnem 2021). Situace v zemi je v nich pravidelně charakterizována jako „konflikt mezi centrální vládou a Tálibánem, jenž má kontrolu nad některými částmi země, kde zavádí vlastní parastátní strukturu ... a de facto vykonává státní moc“ (R3). I když právní zástupce uprchlíka v daném řízení odkazoval na zprávu Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR, 2018), která pokládá Afghánistán za „nefunkční stát“, MV i soud se přesto přidržovaly implicitního kritéria oficiality a za „státní moc“ pokládaly přednostně ústřední vládu v Kábulu. MV posoudilo Tálibán jako „povstaleckou teroristickou skupinu“ ve sféře faktické, a „tedy“ jako „soukromé osoby“ při právním posouzení. Soud členy Tálibánu rámoval rovněž jako „soukromé osoby (tj. nikoli jen státní moc)“ (R3), avšak na rozdíl od

MV jim přiznal, že „mohou být původcem vážné újmy (resp. pronásledování)“ za podmínky, že jim v tom nebrání státní moc (R3). Uvedl přitom, že „v některých oblastech je to naopak Tálibán, kdo má nad územím kontrolu, buduje tam vlastní parastátní struktury a *de facto* vykonává státní moc“ (R3). Zdá se tedy, že pro soud je určující, zda Tálibán ovládá alespoň část teritoria státu, aby byl chápán jako „parastátní“ či „*de facto*“ státní aktér. Složený výraz „parastátní“ či doplňkový výraz „*de facto*“⁹ přitom zachycují neobvyklost, problematičnost či alteritu státu, který se tak vymyká formální kategorii státu, jež je v praxi i v právní nauce nicméně vnímána jako neproblematická (Honusková, 2011, s. 78).

V daném případě Tálibán „klade [uprchlíkovi] za vinu smrt jednoho ze svých bojovníků, který byl zabit v [jeho] vesnici“, a „proto [jej] chce popravit, přičemž tato pomsta se vztahuje i na jeho rodinné příslušníky“ (R3). Právě výraz „pomsta“, který se nejprve objevil pouze v tvrzeních uprchlíka, posléze převládl v závěrečné interpretaci soudu (jenž mu dal za pravdu), zatímco výrazům (rovněž zmiňovaným při pohovoru) jako „vina“, „podezřelý“, „poprava“ či „vražda“, které aplikoval Tálibán na uprchlíka, nebyla dopřána relevance. V kontextu jiných případů je nicméně zřejmé, že „Tálibán všechny obyvatele nutí k dodržování [svých] vlastních pravidel“ (R4), a zavádí tedy určitý právní systém (srov. „paralelní justiční systém Tálibánu“ dle Evropského podpůrného úřadu pro otázky azylu; EASO, 2020, s. 19).

Očekávání, že „zavedení účinného právního systému“ na ochranu obyvatel (čl. 7 odst. 2 KS) provede někdo jiný než stát, není zcela běžné. Někdy je dokonce pokládáno za nelogické, jak to vyjádřila jedna má respondentka z MV v odpovědi na otázku: „A co kdybych řekl, že zvykové právo chrání toho člověka místo státního?“:

V takové situaci, chápete, ten člověk neuteče, protože ... je jedno, že ten stát, který je daleko, po něm něco chce ... on v té svojí vesnici je pod ochranou toho zvykového práva a on nebude mít ten hnací motor toho ... se přesouvat, protože ... se cítí bezpečně. (rozhovor, Praha, 17. 11. 2018)

V kontextu dokazování podmínek v zemích původu a zejména ve skutečnostech, které vytvářejí azylový příběh uprchlíka, se však azylové soudy mohou setkat s tím, že právní systém, resp. systémy se v témže azylovém příběhu mohou ocitát v různých rolích, zejména v roli různě působícího bezpečnostního faktoru. Jak to poněkud nadsazeně vyjádřila má respondentka se zkušeností s právní pomocí: „Celý azylový řízení je o tom, že se prokazuje, že ten stát není tomu ... žadateli ... v jeho ... situaci schopný zajistit bezpečnost z hlediska právního systému.“ (rozhovor, Praha, 2. 12. 2019)

⁹ V právní literatuře se v tomto významu hovoří o tzv. „*de facto* režimech“ (např. Honusková, 2011, s. 78).

I „bezpečnost“, která bývá jedním z ekvivalentů účinné ochrany uprchlíka v důkazní sféře, lze tak chápat jako doplňkový pojem rámující *alteritu* právního systému. Referenčním bodem jeho účinnosti a fungování již totiž není celá afghánská společnost ani celé území státu, nýbrž oblasti, v nichž je sledována zejména četnost bezpečnostních incidentů a kontrola státu. To se projevuje především při zkoumání možnosti vnitřního přesídlení a oblastní intenzity vnitřního ozbrojeného konfliktu (např. R6, R7, R8).

Zarámování neobvyklých právních autorit do pojmů kultury a tradice

Azylově relevantní aktéři hrozeb (a v některých případech i ochrany) v zemích původu tvoří v jednotlivých azylových řízeních poměrně širokou škálu typů: vlastní či cizí rodina, její členové, hlava, klan, kmen, místní komunita, náboženské hnutí, politická strana či organizace, mezinárodní kriminální či teroristická organizace, státní orgány a soudy. V této části rozebírám azylové případy relativně vzácně zahrnující právní autority zvykového práva, které do této škály nepochybně rovněž patří. Tyto případy, jak jsem již naznačil, jsou teoreticky významné, neboť představují empirické podoby práva za obvyklými konceptuálními hranicemi jeho formální kategorie obvykle užívané v azylovém kontextu. Jak záhy ukážu, skutečně intenzivní *alterita* cizího řádu či autority *nevyplyvá* z toho, že je spojena s jiným aktérem než státem, nýbrž plyne z absence adekvátní pojmové výbavy, a právě z toho důvodu bývá obtížně rozpoznatelná.

V dále rozebíraných případech je azylově relevantním perzekučním ohrožením vždy krevní msta. Proto je nyní vhodné souhrnně upozornit na to, že výraz msta se užívá pro různorodé druhy jednání a situací, které krevní mstě, jak ji vymezuje UNHCR (2006), nemusí nutně odpovídat. Dále lze předem zdůraznit, že zvykové právo – navzdory obecné představě – v azylových příbězích obvykle *není* podřízeno právnímu systému státu. Je například „velmi silným pramenem práva“ zapříčiňujícím narušení „rodinných a sociálních vazeb“, avšak bez jakékoliv zřetelné vazby na justici či legislativu státu (R9). Rovněž obvykle *není* v zemi původu homogenní. Tento výraz spíše zastřešuje různorodé a vzájemně odlišné mimostátní právní řády a autority. Například v případě afghánského občana, Tádžika, je jeho manželství s Paštunkou v rozporu „s jejích zvykovým právem“, čímž je míněno zvykové právo, jemuž se podřizuje rodina snoubenky, nikoliv však rodina snoubence, ač jsou oba formálně občany téhož státu (R8, zdůrazněno autorem).

Případ patriarchální babičky

První azylový případ, který rozebírám podrobněji, se týká žádosti *otce* o udělení azylu motivované jeho obavou z „pomsty ze strany širší rodiny v Afghánistánu“ (R10). Jeho dvěma starším dcerám byl udělen azyl z důvodu hrozby kvůli od-

mítnutí nuceného sňatku. Jejich matka a mladší děti azyl rovněž získaly za účelem sloučení rodiny. V otci však azylový orgán (MV) spatřoval pronásledovatele na základě zprávy United Nations Children's Fund (2018), podle níž dovodil, že „sňatky dětí, které jsou dohodnuté, jsou vždy v režii otce, který má hlavní roli v rodině“ (R10).

Oproti tomuto závěru však žadatel tvrdil, že je to „jeho matka, [kdo] má právo rozhodovat o tom, za koho se [jeho] dcery provdají“ (R10), přičemž tento výběr provedla již v jejich dětství. Zbytek rodiny toto právo jeho matky respektuje, avšak dcery, které pobývaly dlouhou dobu v Česku, její rozhodnutí odmítly a on se postavil na jejich stranu. Jak soud zjistil z výpovědi dcer a manželky, původcem pronásledování v zemi původu byla skutečně širší rodina, respektující autoritu žadatelovy matky, „nikoliv přímo osobně žadatel“ (R10), který v těchto intencích argumentoval, že o nuceném sňatku rozhoduje „hlava rodiny, v jejich případě tuto hlavní roli hrála [jeho] matka“ (R10). V důsledku jejich útěku z Afghánistánu si však proti sobě popudili i druhou stranu domluveného sňatku, totiž rodinu ženichů, která se cítí být ponížena a mohla by přikročit ke krevní mstě (R10).

Azylový soud vycházel ze zprávy Landinfo – Country of Origin Information Centre (Landinfo, 2011), z níž zdůraznil, že v zemi původu je „vražda ... v určitých kontextech považována za přijatelný i nezbytný akt k obnovení statusu skupiny (rodiny)“, jakož i to, že krevní msta je „primárně paštunská (afghánská) tradice a že rozhodnutí ve vládním soudním systému nutně nevylučuje riziko násilné odplaty“ (R10). Rodinné konflikty, jak bylo soudem dále zdůrazněno, jsou přitom dle této zprávy druhou nejčastější motivací takového jednání (R10).

Z hlediska chápání aktérů je podstatné, že zatímco azylový soud autoritu rodiny (a tím i obě zúčastněné rodiny) při právním posouzení rámoval jako soukromé osoby, sám žadatel svou matku pojal spíše jako kulturního aktéra, když ve snaze přiblížit azylovým orgánům podmínky v zemi původu tvrdil, že v Afghánistánu „jsou tradice silné, [zatímco] jeho hlas není příliš silný“ (R10). K tomuto pojetí se soud svým výběrem azylově relevantních faktů nejspíše přiklonil i tehdy, když mezi IOZP vyzdvihl právě „zprávu týkající se krevní msty a nucených sňatků v tradičním afghánském právu“ (Landinfo, 2011) a do rozsudku z ní přenesl shora zmíněné segmenty týkající se „paštunské (afghánské) tradice“ a „krevní msty“. Aniž by se podrobněji zabýval právní povahou této tradice, vrátil věc zpět MV s pokynem, aby tento orgán ze zprávy Landinfo (2011) při svém opětném rozhodnutí též vycházel.

Z hlediska pojmu právního systému je důležité, že klíčový aktér azylového příběhu, totiž matka žadatele o azyl, byl redukován na aktéra kultury a tradice, a to jak ze strany azylového orgánu a soudu, tak ze strany žadatele samého, byť ten odkazoval na shora uvedenou zprávu Landinfo (2011), zmiňující azylově relevantní pronásledování v kontextu tradičního afghánského práva. V tomto bodě je proto třeba podotknout, že v některých zprávách, které ovšem mezi podklady v tomto řízení zahrnuty nebyly, se uvádí, že rodinné kauzy řeší především rodiny

samy (USAID, 2005, s. 13), případně také rady (džirgy) skládající se z příslušníků rodiny/případně dotčených rodin (Max Planck Institute for Comparative Law, 2005, s. 7), přičemž v daném případě by připadala v úvahu rodina otce i rodina domluvených ženichů. Tito členové jsou přitom v rámci rady pokládáni za „třetí osoby, nepodjaté rozhodce“ (Max Planck Institute for Comparative Law). S ohledem na tyto skutečnosti lze tedy rodinu chápat jako jednu z rovin, na níž lze lokalizovat tradiční právní autoritu, případně rovinu, která je tradiční právní autoritě velmi blízká. Autority obou rodin, eventuálně jejich společná rada, pokud by byla ustavena, mohou tak představovat aktéry hrozeb pro uprchlíka, přičemž způsob jejich jednání, ať už jde o nucený sňatek či krevní mstu, může být autoritativním uplatňováním „tradičních“ či „zvykových“ pravidel, tj. právního systému. Skutečnost, že MV takovou možnost nezkoumalo, souvisí dle mého názoru s tím, že i v rovině dokazování uplatňovalo pouze formální kategorii právního systému.

Slib stařešinů

Jiný případ se týká sestry a bratra, kteří z Afghánistánu uprchli společně, a je zachycen hned dvěma rozsudky (R4 a R11). Jejich útěk byl motivován trojím únosem bratra ze strany Tálibánu. Jak z rozsudků vyplývá, při prvním únosu za bratra zaplatili výkupné „starší“ jeho vesnice, kteří za tímto účelem uspořádali mezi vesničany sbírku poté, co členové Tálibánu zabili na shromáždění jednoho Afghánce z jiné vesnice (R11). Při druhém únosu bratra nutili ke spolupráci a finanční podpoře Tálibánu, což odmítl, a proto mu znovu hrozili zabitím. Jeden z vůdců Tálibánu se však za něj zaručil pod podmínkou, že mu domluví svatbu se svou sestrou. Sestra však vůdce Tálibánu odmítla jako příliš starého brutálního zabijáka, který má již tři ženy (R4). Měla též obavu z toho, že po sňatku by tak či onak následovalo odstranění bratra a Tálibánský vůdce by získal „přes ni jako svoji manželku celý jejich rodinný majetek“ (R4). Bratr tak podmínku nesplnil a byl unesen potřetí. Při třetím únosu slíbil, že sňatek se sestrou opravdu zajistí s tím, že pokud tak neučiní, Tálibán „vyvraždí celou rodinu“ (R11). Sestra však se sňatkem znovu nesouhlasila a sourozenci se rozhodli se svou rodinou z vlasti uprchnout.

Důležitý prvek do tohoto azylového příběhu doplnil svědek. Uvedl, že „čtyři muži z oblasti, kde ... žili, tzv. stařešinové, kteří jsou obecně respektováni ..., se písemně Tálibánu zaručili za propuštění [bratra] a že tento dodrží slib uzavření manželství své sestry ... s vůdcem Tálibánu“ (R4). Tato skutečnost byla v řízení doložena rovněž listinou se slibem/zárukou stařešinů. Svědek k této listině uvedl, že „stařešina, který byl jako první podepsán ve výše citované záruce, byl již zabit“ a jeho rodina „vyhlásila formou vendety soukromou válku“ rodině obou sourozenců, neboť, jak sestra vypověděla, v případě „příslibu ... odpovídá za jeho porušení celá rodina“ (R4). Jeho porušením přitom „pošpinili čest“ nejen vůdce Tálibánu, ale též rodiny zabitého stařešiny (R11). Podle „afghánské tradi-

ce“ je „porušení takového slibu horší než smrt“, proto má [rodina sestry a bratra] proti sobě i celou vesnici, jejíž autority se za něho a dodržení slibu svatby zaručily (R11).

Právě zmínění starší/stařešinové s Tálibánem jako původcem pronásledování aktivně jednali, organizovali i sbírku na výkupné a poskytli slib/záruku. Tyto „místní autority“ (R4), které jsou „obecně respektovány“ (R11), lze na faktické rovině pravděpodobně chápat jako aktéry jakési obecní ochrany (byť by je v tomto bodě nejspíše nebylo možné právně posoudit jako azylově relevantní aktéry) a posléze jako (spolu)aktéry pronásledování, avšak jsou prostorově odděleny od oficiálního státu, který je v naraci zastoupen poněkud odlehlejším starostou, jenž při nočním telefonátu nejen odmítne svou intervenci, ale ještě bratra varuje před nedodržáním tradice (R4).

Je pozoruhodné, že azylový orgán především zpochybnil „platnost slibu-záruky [stařešinů], která byla učiněna pod nátlakem“ (R4). Tento moment je nejspíše soukromoprávní interpretací daného jednání, a jelikož azylový orgán rámuje stařešiny jako soukromé osoby, lze dovodit, že užívá pojem určený k právnímu posouzení aktérů i v rámci důkazní snahy o pochopení jejich jednání. Přesněji řečeno, užívá jej ke zpochybnění jeho azylové relevance: pokud jsou stařešinové soukromé osoby, je i jejich slib soukromoprávní, a pak lze zpochybnit jeho platnost s odkazem na nátlak, jakkoliv není jasné, zda je takový náhled součástí afghánské legislativy či tradičního práva. Aniž by se azylový soud vyjádřil k této dílčí záležitosti, rozhodnutí azylového orgánu zrušil pro nezákonnost a vybídl jej, aby komplexně a objektivně zhodnotil všechna tvrzení a důkazy.

I zde je nicméně nutné podotknout, že stařešinové jsou ve zprávách o afghánském zvykovém právu, které mezi podklady zahrnuty nebyly, obvykle představiteli tradiční právní autority, džirgy, v jejímž rámci „jednají jako soudci“ (např. Yousufzai a Gohar, 2012, s. 20). Místní džirgy jsou poměrně komplexní autority, tj. na dané rovině plní např. soudní, legislativní i diplomatické funkce (Yousufzai a Gohar, s. 12), přesto není hlouběji objasňováno, jakou povahu má způsob jednání stařešinů v daném případě, například zda se rozhodují na základě nějakých principů dohodnutých na úrovni vesnice či na úrovni vztahu mezi vesnicí a Tálibánem, anebo zda pouze situačně intervenují do výjimečné situace vnějšího nebezpečí. Je zřejmé, že pro objektivní omezení při shánění informací nemusí být povaha jednání některých aktérů v zemích původu vždy jednoznačně objasněna.

Jemenské kmeny

Akademická literatura za určitých podmínek připouští, že „klany či kmeny ovládající podstatnou část státu“ mohou být pokládány za azylově zvlášť relevantní aktéry, totiž „organizace“ (Kosař, 2013, s. 61), proto se dále věnuji dvěma případům zahrnujícím kmenové právo. První z nich zachycuje spor dvou kmenů v Jemenu o vlastnictví pozemku, který se z majetkového sporu vyvinul v krevní mstu. A. Q. M. S. M. zdůvodnil svou žádost o azyl obavou z vykonání krevní

msty na své osobě, neboť je členem jednoho ze znesvářených kmenů, a to Al-Qublani, který se dostal do přímého střetu (přestřelky) s kmenem Al-Satihy, při němž byli dva lidé z druhého kmene zabiti a zavražděn byl rovněž bratr žadatele (R12). Předtím se však rodina z kmene Al-Qublani obrátila na soud a zkoušela se s druhým kmenem domluvit i prostřednictvím šejcha kmene (R12).

Azylový orgán (MV) chápal konflikt mezi kmeny jako azylově nerelevantní „spory soukromých osob“, neboť „činnost soukromých osob ... nelze přičítat státním orgánům Jemenu“ (R12). V tomto aspektu je třeba opět zmínit, že KS připouští jako aktéry pronásledování i mimostátní aktéry. V rámci důkazní snahy o interpretaci faktů byly však kmeny pojímány jako kulturní a tradiční aktéři bez právního či politického rozměru. K tomuto problematickému bodu azylový soud zdůraznil náhled právní zástupkyně uprchlíka, která s odkazem na UNHCR (2019, s. 22–23, bod 65) připomínala, že jde o pronásledování z důvodu příslušnosti k „rodině/kmeni, ocitnuvší se pod hrozbou krevní msty“, a přiklonil se tak k její argumentaci, že jde o azylově relevantní pronásledování, byť ze strany soukromých osob (R12).

Jedním z významných argumentů se pro soud stala skutečnost, že justiční aparát jemenského státu pravděpodobně nestíhá krevní mstu, ačkoliv by to formálně činit měl. Tento pohled potvrdila i zpráva amerického ministerstva zahraničí o dodržování lidských práv v Jemenu z 9. dubna 2013, která pojednává mimo jiné o beztrestnosti jako o „všudypřítomném jevu“ i o „slabém a zkorumpovaném soudním systému“ (U.S. Department of State, 2014), přičemž se přiklonil k tvrzení žadatele o azyl, že „Zprávy o zemi původu [stálý a účinný] právní systém nepopisují“ (R12, doplněno autorem). Soud však rozpoznal i „zvykové právo *’urf*, kmenový systém souzení,“ (R12) a přinejmenším připustil možnost aktérů azylového příběhu snažit se o řešení mezikmenového sporu prostřednictvím tradičních právních autorit, jako jsou šejchové kmenů. V tomto smyslu soud rovněž instruoval azylový orgán, aby se zabýval tím, jak se žadatel dozvěděl o hrozbě krevní msty: „Zda takovou skutečnost pouze dovodil ze všech okolností věci a zvykového práva, či mu byla jakkoliv sdělena.“ (R12) Soud tím přímo upozornil na možnost existence azylově relevantního aktéra potenciálně uplatňujícího kmenové právo.

Jeden ze starších rozsudků téhož soudu v téže věci (R13) význam kmenového práva rovněž akcentoval, když do rozsudku přenesl informaci o „*povinnosti* vykonat krevní mstu ze strany kmene Al-Satihy“ (R13, zdůrazněno autorem). Z toho důvodu *mohl* být pojem právního systému vztažen nejen na justiční aparát státu, nýbrž i na pravidla kmenových právních autorit. Problematika krevní msty je však žadatelem, resp. jeho právní zástupkyní, v obou případech zarámována do „kultury a tradice Jemenu“ (R12, R13). Patrně z toho důvodu soud nejprve na procesy na úrovni kmenů odkazoval jako na řešení sporů „mimosoudně“, a to i přesto, že v Jemenu „centrální vláda není plně u moci [a] vše funguje na bázi kmenů“ (R13). Formální kategorii právního systému omezující se pouze na jemenský justiční aparát a legislativu tak zčásti uplatňoval i soud.

Případ beduínské dívky

Poslední analyzovaný případ, který se týká beduínského práva (viz Bailey, 2009), je pozoruhodný mimo jiné proto, že Nejvyšší správní soud se rozhodl k věci vyjádřit, neboť „vyličené důvody pro udělení azylu (zejména ... obava z pomsty beduínského kmene) nebyly [do té doby] plně řešeny judikaturou“ (R14). B. A. J. A. A. pocházel z palestinské rodiny, která se přestěhovala do Jordánska. Svůj útěk odtud odůvodnil tím, že udržoval intimní styk s dívkou z beduínského kmene „a.–H.“ (R14), o čemž se dozvěděli její rodiče. Jeho otec se neúspěšně pokoušel vyjednat s rodinou dívky smír a sňatek. Žadatel měl tedy obavu, že mu při návratu do Jordánska hrozí krevní msta. Ve snaze přiblížit podmínky v Jordánsku zdůraznil, že dívka pochází z beduínského kmene, který má dosti „upjatý“ přístup“, přičemž „státní moc [se] mezi tradice beduínských kmenů neměšuje“ (R14).

Tento příběh azylový orgán porovnával se svou vlastní informací (informací Odboru azylu a migrační politiky MV ze dne 26. 7. 2005 o Jordánsku¹⁰), přičemž zdůraznil, že „západ a jihozápad Jordánska je obýván z velké části beduínskými kmeny, které se řídí vlastními pravidly a zákony a stojí do značné míry mimo jordánskou jurisdikci“ (R14). Dále vyzdvihl, že ve světle beduínských zákonů je předmanželský intimní vztah pokládán za „otázku cti“; žena je v tomto případě „považována za poskvrněnou a vrhá hanbu na celou svoji rodinu“ (R14). Řešením této situace bývá sjednání sňatku nebo útěk páru, někdy však „bývá hanba smyta zavražděním ženy jejími rodinnými příslušníky ... Hrozbám však může být vystaven i muž ... Rozsah ohrožení pak záleží na konkrétním případě, avšak podle názoru expertů není vražda obvyklým řešením.“ (R14)

Azylový soud ve světle této zprávy zhodnotil možnost, že žadateli v Jordánsku skutečně hrozí pronásledování ve formě krevní msty, jako reálnou. Zdůraznil nicméně absenci azylového důvodu (členství v exponované sociální skupině). Při zjišťování skutkového stavu se tak přímo nezabýval „zvyklostmi beduínů“ a dané ohrožení žadatele o azyl kvalifikoval jako „násilí ze strany soukromých osob“ (R14). Ze zmíněné informace nicméně zdůraznil skutečnost, že beduínský kmen a.–H. má „vlastní pravidla a zákony“, a „kmenovou jurisdikci“ pak charakterizoval *odlehlostí* od justičního aparátu státu (R14). Porozumění azylového soudu beduínskému právu bylo určeno především pojmem cti, což v daném kontextu sice je právníká kategorie (Steward, 1994, s. 81), avšak s ohledem na interpretační stanovisko UNHCR, podle něž jde o „archaický kodex cti ... ze středověkých časů“ (UNHCR, 2006, s. 1), je odstíněná temporální *distancí*. V tomto případě se tak výrazy, jako jsou „pravidla“, „zákony“ či „jurisdikce“, sice užívají v kontextu beduínských kmenů, v globálním výkladu azylového práva jsou však zasazeny do „allochronního diskurzu“ středověké kultury (Fabian, 2006, s. 143), což poněkud redukuje možnost, aby na ně byla aplikována formální kategorie právního systému.

¹⁰ Informaci, která je zmíněna pouze v analyzovaném rozhodnutí, se mi nepodařilo opatřit.

Paradox právních autorit jako kulturních aktérů/soukromých osob

V tomto článku jsem se pokusil *otevřít* otázku, do jakých pojmových schémat jsou při azylových důkazních postupech zasazovány cizí právní řády a autority. Jak bylo patrné, v azylových rozsudcích jsou konceptualizovány dvojmo, jednak v rámci snah o pochopení faktů, jednak v rámci jejich právního posouzení. V mém analytickém vzorku jsou justiční aparáty a legislativní systémy cizích států pojímány poměrně neproblematicky, totiž jako skutečné právní systémy a státní orgány, a to v obou rovinách za pomoci doplňkových pojmů (stav dodržování lidských práv, účinnost). Neobvyklé právní autority jsou v rámci důkazní interpretace ve většině případů chápány jako aktéři kultury a tradice, a to za pomoci právě těchto pojmů, případně za pomoci složených pojmů jako beduínské, kmenové či tradiční právo. V zásadě však u nich nenajdeme spojitost ani s odlišně, případně šířeji definovanou státností. Alterita státní moci je spojována s jiným druhem aktérů, jako je například Tálibán. Tato povstalecká teroristická skupina je nejspíše v závislosti na tom, zda ovládá (část) území státu, či nikoliv, rámována jako parastátní či de facto státní struktura anebo jako skupina soukromých osob.

UNHCR definuje mimostátní aktéry pronásledování jako „složky populace, které nerespektují standard založený zákony dané země“ (2019, s. 22),¹¹ nikoliv jako aktéry, kteří by v zemích původu sami zaváděli a uplatňovali zákony. Aktéři v zemích původu, jakými jsou například tradiční právní autority, jsou však zasazením do takové definice v podstatě diskvalifikováni z ontologické *možnosti*, aby jednali uplatňováním vlastního právního systému, byť právě takové jednání u nich fakticky představuje pronásledování nebo hrozbu vážnou újmou.¹²

V zemích původu, jako jsou Afghánistán, Jemen či Jordánsko (a i jinde), justice a legislativa státu totiž nejsou jediným právním systémem na území státu. V tomto ohledu odkazují jen stručně na etnografické a paraakademické zprávy o (1) Afghánistánu, které dlouhodobě uvádějí, že tradiční právní autority nadále řeší přibližně 80 % všech sporů a zločinů (souhrnně např. Ledvinka a Donovan, 2023). Představují komplexní, byť heterogenní právní systémy (EASO, 2020, s. 17–18), vyskytující se v urbánních i rurálních oblastech (USAID, 2005, s. 14), což vedlo etnografku Ask k závěru o „podřízení národního práva místnímu“ v Afghánistánu (USAID, 2005, s. 347). Rovněž (2) beduínské etnografie Jordánska dlouhodobě poukazují na skutečnost, že dodržování beduínských právních tradic podporuje hegemonické hodnoty, které prosazuje stát, k němuž mají tyto kmeny privilegovaný vztah (např. Watkins, 2014, s. 31; srov. též Furr a Al-Serhan,

¹¹ Česká teorie azylového práva zpravidla řadí mezi „nestátní subjekty“ „politické strany a organizace“ (Kosař, 2005, s. 142, pozn. 95), „klany“ (Kosař, 2005, s. 136), „vojenské klany“ (Kosař, 2005, s. 147) či „místní obyvatelstvo“ (Kosař, 2005, s. 137). S „tradičními“ či „zvykovými“ právními autoritami tak v souladu s uvedenou definicí UNHCR spíše nepočítá.

¹² Jeden z nedávných azylových rozsudků naznačuje (R5), že postoj Tálibánu ke krevní mstě je v souladu s tradičním afghánským právem.

2008, s. 2–23). I (3) zvykové právní systémy jemenských kmenů převažují nejen v kmenových oblastech, ale jsou upřednostňovány jako životnější též ve městech. Zpravidla se drží stranou politických konfliktů a řeší až 90 % konfliktů v zemi (Al-Dawsari, 2012, s. 4–10). Kmeny se významně podílejí na utváření státu a politického řádu v této zemi (Al-Dawsari, 2012; z jiného hlediska též Weir, 2007, s. 143–189).

S ohledem na tyto skutečnosti je třeba upřesnit, že pojem státu, s nímž je ztotožňován právní systém ve zkoumaných azylových případech, je ovlivněn specifickou hierarchickou ontologií, která v zemích původu upřednostňuje formální existenci mezinárodně uznaného státu, zatímco jiné druhy aktérů redukuje na populaci či její složky. Zejména tradiční či neobvyklé právní systémy/autority se tak – v důsledku jejího uplatnění – ocitají v konceptuální mezeře mezi státem a populací, tedy tam, kde je touto ontologií postulována toliko dělicí příčka. Právní systém ve formálním smyslu z toho důvodu představuje poměrně *nestabilní* analytické kritérium, totiž nepřesné a arbitrárně použitelné.

Stabilizace analytického kritéria právního systému

Pro jeho stabilizaci proto navrhuji dva kroky. Zaprvé, nahrazení formální kategorie „právního systému“ ve sféře azylového dokazování antropologickou analytickou kategorií „právního systému“, například Pospíšilovou (srov. Holbraad a Pedersen, 2017, s. 22), jež umožní spojení právního systému se způsobem jednání aktérů, kteří jsou obvykle chápáni jako kulturní/soukromí, což je samotné samozřejmě redefinuje. Toto substituování formálního pojmu antropologickým je inspirováno metodou „kontrolované záměny“ prostřednictvím „rekonceptualizace“ (Viveiros de Castro, 2004, s. 4–5). Takový krok je umožněn tím, že právní systém není v azylovém kontextu přesně definován, a tím, že oba pojmy (azylový i právně-antropologický) jsou v konečném důsledku zacíleny na pochopení reality fungování práva v cizím kontextu (Pospíšil, 1997, s. 21, 24). Je však zároveň nutné omezit „ontický dosah“ antropologického pojmu pouze na důkazní epistemologii (Bråten, 2016, s. 286).

Pospíšilův „právní systém“ je totiž vystavěn reprezentativním způsobem a je určen k srovnání a deskripci (Pospíšil, 1997, s. 7). Významné jsou především jeho odlišné teoretické souvislosti. Pospíšilova teorie právo pojímá jako jednání specifického sociálního aktéra, totiž *autority* (osoby či skupiny osob), jejíž rozhodnutí jsou respektována, neboť uplatňují pravidla, která jsou v dané sociální skupině převážně pokládána za žádoucí (Pospíšil, 1971, s. 44–78). Jsou-li tato rozhodnutí činěna zároveň s úmyslem aplikovat pravidla univerzálně na stejné případy („úmysl univerzální aplikace“) (Pospíšil, 1971, s. 78–81), zahrnují-li představu o tom, jaký byl vztah mezi stranami sporu a jak byl narušen („*obligatio*“) (Pospíšil, 1971, s. 81–87), jakož i jak se má toto narušení napravit („*sankce*“) (Pospíšil, 1971, s. 87–95), ustavují tato autoritativní rozhodnutí „právní systém“ (Pospíšil, 1971, s. 107). Důležité v terénu cizí sociokulturní reality je, že sama konvergence těchto atributů vede

k identifikaci práva, přičemž dualismy jako formální–neformální či státní–nestátní nesehrávají při této kognitivní operaci jakoukoliv roli. Právní systémy lze zároveň lokalizovat na různých „právních rovinách“, které korespondují se sociálním uspořádáním dané společnosti, od malých neformálních skupin až po stát či mezinárodní organizace (Pospíšil, 1971, s. 106–115). Mezi těmito rovinami lze přitom detekovat „centrum právní moci“ jako tu rovinu, která se při řešení případu na více úrovních prosadí vůči ostatním, což může být v závislosti na konkrétním sociokulturním prostředí jakákoliv z nich, tj. nejen právní rovina státu (Pospíšil, 1971, s. 115–119). Efektivní redefinice „právního systému“ musí tyto širší pojmové souvislosti zahrnovat.

Ztotožnění práva s legislativou a justičním aparátem států v zemích původu (v azylovém kontextu obvyklé) představuje v Pospíšilově konceptuální perspektivě nepřijatelné zúžení potenciálních spojení právního systému na jedinou sociální rovinu (stát), na níž je a priori předpokládáno právě „centrum právní moci“. V důsledku takto zúženého formátu se aktéři, kteří nespádají do formálního pojmu státu, ocitají vně konceptu práva, a jsou proto zasazováni do kultury, tradice či populace soukromých osob. Pospíšilovo chápání právního systému oproti tomu naopak připouští *možnost*, že způsob jednání neobvyklého aktéra bude skutkově zjištěn jako uplatňování právního systému na některé sociální rovině. Možnost takového jednání není nijak ontologicky vyloučena pouze z toho důvodu, že jeho aktérem není formální státní orgán. Postačí pouze zjištění konvergence zmíněných atributů práva.

Z hlediska azylové relevantnosti je třeba dodat, že u aktérů ochrany v zemi původu nestačí pouze identifikace jakéhosi právního systému, nýbrž právě takového, jenž účinně a trvale brání pronásledování či hrozbě vážnou újmu alespoň v části země původu a je pro danou žadatelku či žadatele o azyl přístupný (zejména čl. 7 a 8 KS). Právní autorita (uplatňující takový systém), která tato azylová kritéria splňuje, se z antropologického hlediska musí zjevně nacházet na sociální rovině, z níž je schopna regulovat či jiným významným způsobem ovlivnit chování pronásledovatele či původce vážné újmy. Pokud jsou pronásledovatelem například dvě rodiny uskutečňující krevní mstu vůči jedinci, představuje azylově relevantní ochranu pouze právní autorita, která má vůči těmto rodinám moc jim v jejich jednání zabránit a tuto moc uplatňuje, ať už je lokalizovatelná na jakékoliv sociální rovině (např. klan, kmen, stát, náboženské či lokální společenství). Z tohoto právně-antropologického hlediska je naopak absurdní, aby byly za aktéry ochrany pokládány například podpůrné sociální sítě, mužští členové rodiny, útulky pro ženy, mužský/rodinný doprovod žen na útěku či jiní aktéři, které popisuje Querton (2022).¹³ V případě aktérů pronásledování a vážné újmy bude

¹³ V těchto případech obvykle neexistuje mocenské postavení právní autority vůči pronásledovateli ani nedochází ke konvergenci výše zmíněných atributů práva. Například v případě mužského doprovodu žen na útěku lze obecně předpokládat toliko situační rozhodování, nikoliv rozhodování s úmyslem univerzální aplikace pravidla. Podobně tomu bude nejspíše i s ostatními antropologickými kritérii práva v takových situacích.

pravděpodobně druhotné, na jaké sociální rovině bude právní systém pomocí antropologického pojmu detekován, ať už bude chápán jako státní, parastátní či mimostátní.

V druhém kroku je nezbytné zahrnout do analytického zájmu soustředěného na právní systém/autoritu i různorodé konfigurace vztahů se státem. Jinými slovy, jaký je vztah právního systému se státem, by mělo být dokládáno stejně jako u jiných aktérů. Azylová praxe i teorie samozřejmě znají situace, kdy soukromé osoby/nestátní subjekty „plní funkci státu“. Standardní azylové řešení nicméně prozrazuje vysunutí svazku státu a práva z pole zkoumání do polohy předpokladu. Např. dle Bishop (2019, s. 525) je třeba primárně určit, zda se stát zřiká svých funkcí či zda je postupuje na jiné „kvazistátní subjekty“ z vlastní iniciativy (delegace státních funkcí) (Bishop, 2019, s. 536–540), nebo si je tito aktéři sami přisvojují státu navzdory (jejich usurpace) (Bishop, 2019, s. 534–536), přičemž není jasné, zda přenesené funkce mohou zahrnovat i funkce justiční a legislativní. Východiskem této analýzy je tak spojení státu a práva ex definitione (např. Kosař, 2005, s. 128, 131; Kosař, 2013). Z Pospíšilovy pojmové perspektivy jde oproti tomu právě jen o zkoumání odlišného způsobu distribuce, struktury a alokace právní autority uvnitř dané společnosti (srov. Pospíšil, 1997, s. 112), přičemž konkrétní konfigurace státu v zemi původu *může* být integrální součástí tohoto procesu a jeho výsledku, aniž by formální kategorie státu musela mít výsadní ontologickou pozici. Jinými slovy, problematická povaha aktérů v zemích původu není dána výlučně tím, že se nacházejí mimo stát.

Závěr

S ohledem na dysfunkční či nominální povahu justičního aparátu např. v Afghánistánu (EASO, 2020, s. 16–17) vyvstává empirická otázka, zda za „kvazistátní“ nepokládat spíše selhávající soudy či orgány státu a zda neobvyklé, avšak funkční, tradiční či zvykové právní autority nepokládat spíše za „nositele atributu státu“ (Větrovský, 2007, s. 7), když v českém kontextu je právní autorita obvykle spojena se specifickou *veřejnou* rozhodovací činností. Azylová rozhodnutí, která jsem rozebíral, odpovídají implicitně na obě otázky záporně. Jsou však v tomto ohledu lapena v ontologické pasti – v představě, že státní orgány a nestátní subjekty spadají do dvou odlišných ontologických zón: státu a populace (či alternativně práva a kultury/společnosti). Uplatňováním tohoto předpokladu však v azylovém kontextu dochází k redukci alterity cizích právních autorit a řádů (a také alterity cizích státních konfigurací) na exterioritu formálních konceptů přinejmenším v rámci právního posouzení. Při azylovém dokazování je mezi těmito zónami nutno dělat konceptuální kompromisy v podobě užívání složených a doplňkových pojmů, jako jsou zvykové právo či parastátní struktura. Variantně, jak výše navrhuji, je v rámci dokazování podmínek v zemi původu možné uplatnit i nedualisticky založený antropologický koncept práva. Ten je primárně koncipován jako analytický či pracovní nástroj pro identifikaci konkrétního právního řádu a autority v cizím sociokulturním terénu (Ledvinka, 2021b, s. 182–183; Pospíšil,

1997, s. 17, 21), a jeho heuristickou hodnotu je tak žádoucí osvědčit i v kontextu informací o zemích původu. Jinými slovy, formální azylové kategorie (jako jsou např. „právní systém“ či „státní orgány“), které se užívají k právnímu posouzení podmínek v zemi původu, by neměly být chápány jako totéž, co koncepty a modely, s jejichž pomocí se při důkazní interpretaci zpřesňuje významový rozsah formálních kategorií ve vztahu ke konkrétním podmínkám a skutečnostem v zemích původu.

TOMÁŠ LEDVINKA je akademickým pracovníkem na Fakultě informatiky a managementu Univerzity Hradec Králové. Vystudoval právo a právní vědu na Zápaadočeské univerzitě v Plzni a doktorát z antropologie získal na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Výzkumně se věnuje právu z antropologické perspektivy, zejména otázce, jak se utváří jeho jinakost; a spojením témat právní antropologie s jinými vědními oblastmi, například s non-human či teorií sítí-aktérů.

ORCID: 0000-0003-1071-8756

Literatura

- Affolter, L. (2021). *Asylum Matters: On the Front Line of Administrative Decision-Making*. Palgrave Macmillan <https://doi.org/10.1007/978-3-030-61512-3>
- Affolter, L., Miaz, J. a Poertner, E. (2019). Taking the 'Just' Decision: Caseworkers and Their Communities of Interpretation in the Swiss Asylum Office. In N. Gill a A. Good (eds.), *Asylum Determination in Europe: Ethnographic Perspectives* (s. 263–283). Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94749-5_13
- Aggarwal, N. a Floridi, L. (2020). Towards the Ethical Publication of Country of Origin Information (COI) in the Asylum Process. *Minds and Machines*, 30, 247–257. <https://doi.org/10.1007/s11023-020-09523-w>
- Al-Dawsari, N. (2012). *Tribal Governance and Stability in Yemen*. Carnegie Endowment for International Peace. https://carnegieendowment.org/files/yemen_tribal_governance.pdf
- Ask, K. (2003). Legal Pluralism and Transitional Justice in Afghanistan: A Gender Perspective. *Human Rights in Development*, 9, 347–369. https://doi.org/10.1163/9789047415879_013
- Bachmann-Medick, D. (2017). Alterity—A Category of Practice and Analysis. Preliminary Remarks. *On Culture: The Open Journal for the Study of Culture*, 4, 1–12. <https://doi.org/10.22029/oc.2017.1138>
- Bailey, C. (2009). *Bedouin Law from Sinai and the Negev: Justice without Government*. Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300153255>
- Bianchini, K. (2021). The Role of Expert Witnesses in the Adjudication of Religious and Culture-based Asylum Claims in the United Kingdom: the Case Study of 'Witchcraft' Persecution. *Journal of Refugee Studies*, 34(4), 3793–3819. <https://doi.org/10.1093/jrs/feab020>

- Bishop, K. (2019). Unconventional Actors. *North Carolina Journal of International Law*, 44, 521–540.
- Bodström, E. (2020). Asylum Decisions as Performances: Intertextuality in Internal Credibility Assessment. *International Journal of Refugee Law*, 32(4), 623–644. <https://doi.org/10.1093/ijrl/eeab001>
- Bodström, E. (2021). The Extraordinary: Asylum Process as an Intertextual Chain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1917349>
- Bråten, E. (2016). Reading Holbraad: Truth and Doubt in the Context of Ontological Inquiry. In B. Bertelsen a S. Bendixsen (eds.), *Critical Anthropological Engagements in Human Alterity and Difference. Approaches to Social Inequality and Difference* (s. 273–294). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-40475-2_12
- Conley, J. a O'Barr, W. (1990). *Rules versus Relationships. The Ethnography of Legal Discourse*. University of Chicago Press.
- EASO. (2020). *Afghanistan – Criminal Law, Customary Justice and Informal Dispute Resolution: Country of Origin Information Report*. European Asylum Support Office. https://coi.euaa.europa.eu/administration/easo/PLib/2020_07_EASO_COI_Report_Afghanistan_Criminal_Law_Customary_Justice_Dispute_Resolutions.pdf
- Fabian, J. (2006). The Other Revisited: Critical Afterthoughts. *Anthropological Theory*, 6(2), 139–152. <https://doi.org/10.1177/1463499606065030>
- Furr, A. a Al-Serhan, M. (2008). Tribal Customary Law in Jordan. *South Carolina Journal of International Law and Business*, 4(2), 17–34.
- Holbraad, M. (2012). *Truth in Motion: The Recursive Anthropology of Cuban Divination*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226349220.001.0001>
- Holbraad, M. a Pedersen, M. A. (2017). *The Ontological Turn: An Anthropological Exposition*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316218907>
- Honusková, V. (2011). *Definice uprchlíka a její výklad a aplikace v současném mezinárodním právu*. Univerzita Karlova, Právnická fakulta.
- Honusková, V. (2016). Evropské azylové právo na rozcestí. *Jurisprudence*, 2, 7–17.
- Cheesman, N. (2018). Rule-of-Law Ethnography. *Annual Review of Law and Social Science*, 14, 167–184. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-101317-030900>
- Chmeličková, N. a Votočková, V. (2016). *Zákon o azylu: Praktický komentář*. Wolters Kluwer.
- Jílek, D. (2005). Věčná idealita: Společný pojem „pronásledování“. In D. Jílek (ed.), *Společný evropský azylový systém: právní pojem pronásledování* (s. 9–43). Masarykova univerzita.
- Kobelinsky, C. (2019). The 'Inner Belief' of French Asylum Judges. In N. Gill a A. Good (eds.), *Asylum Determination in Europe: Ethnographic Perspectives* (s. 53–68). Palgrave. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94749-5_3
- Kosař, D. (2005). Nestátní původci pronásledování. In D. Jílek (ed.), *Společný evropský azylový systém: právní pojem pronásledování* (s. 125–148). Masarykova univerzita.
- Kosař, D. (2013). *Nestátní subjekty v definici uprchlíka*. Masarykova univerzita.
- Kosař, D. (2016). Jak vybrat „případy“ do případové studie a pracovat s nimi v právu: poznatky z výzkumu na pomezí práva a politologie. *Jurisprudence*, 25(6), 21–30.
- Kosař, D., Molek, P., Honusková, V., Jurman, M. a Lupačová, H. (2010). *Zákon o azylu: Komentář*. Wolters Kluwer.
- Křížáková, M. a Honusková, V. (2019). Reforma Společného evropského azylového systému. *Jurisprudence*, 28(2), 13–22.
- Landinfo. (2011). *Report Afghanistan: Blood Feuds, Traditional Law (Pashtunwali) and Traditional Conflict Resolution*. Landinfo – Country of Origin Information Centre. https://landinfo.no/asset/1940/1/1940_1.pdf
- Ledvinka, T. (2016). Subaltern Law: Legal Technology of Making the Law of the Other.

- In K. Pauknerová, P. Gibas a M. Stella (eds.), *Non-humans and after in Social Sciences* (s. 175–188). Pavel Mervart.
- Ledvinka, T. (2021a). Rieger, nebo Grimm? Romantický a pragmatický přístup k etnologickému zkoumání práva. *Národopisná revue*, 2, 134–145.
- Ledvinka, T. (2021b). Právní etnografie a „právo a etnografie“: Dva přístupy k etnografickému výzkumu práva. *Český lid*, 108(2), 175–196.
<https://doi.org/10.21104/CL.2021.2.03>
- Ledvinka, T. a Donovan, J. (2023). Reading Legal Ethnographies to Re-map Legal Pluralism: A Pospisilian Corrective to the Prevailing Dichotomous Description of Afghanistan's Legal Order. *Legal Pluralism and Critical Social Analysis*, on-line first, 1–36. <https://doi.org/10.1080/27706869.2023.2213519>
- Max Planck Institute for Comparative Law. (2005). *Family Structures and Family Law in Afghanistan*. Max Planck Institute for Comparative. https://www.mpipriv.de/1187092/mpi-report_on_family_structures_and_family_law_in_afghanistan.pdf
- Molek, P. (2005). „Pojem a subjekty pronásledování v judikatuře Nejvyššího správního soudu. In D. Jílek (ed.). *Společný evropský azylový systém: právní pojem pronásledování* (s. 63–78). Masarykova univerzita.
- Molek, P. (2010). *Právní pojem „pronásledování“ v souvislostech evropského azylového práva*. C. H. Beck.
- MV. (2018). *Informace o zemích původu*. Ministerstvo vnitra.
<https://www.mvcr.cz/docDetail.aspx?docid=22111977&docType=ART&chnum=5>
- Pospíšil, L. (1971). *The Anthropology of Law: A Comparative Theory*. Harper and Row.
- Pospíšil, L. (1997). *Etnologie práva: Teze o studiu práva z mezikulturní perspektivy*. Set out.
- Querton, Ch. (2022). Non-State Actors of Protection and the Sliding Scale of Protection for Refugee Women. *Refugee Survey Quarterly*, 41, 444–471.
<https://doi.org/10.1093/rsq/hdac020>
- Ramezankhah, F. (2017). The Tale of Two Men: Testimonial Styles in the Presentation of Asylum Claims. *International Journal of Refugee Law*, 29(1), 110–137.
<https://doi.org/10.1093/ijrl/eex014>
- Riles, A. (2006). *Documents: Artifacts of Modern Knowledge*. University of Michigan Press.
<https://doi.org/10.3998/mpub.185485>
- Schittenhelm, K. a Schneider, S. (2017). Official Standards and Local Knowledge in Asylum Procedures: Decision-Making in Germany's Asylum System. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(10), 1969–1713.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1293592>
- Steward, F. H. (1991). *Honor*. University of Chicago Press.
- UNHCR. (2006). *UNHCR Position on Claims for Refugee Status under the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees Based on a Fear of Persecution Due to an Individual's Membership of a Family or Clan Engaged in a Blood Feud*. UNHCR.
<https://www.refworld.org/pdfid/44201a574.pdf>
- UNHCR. (2018). *Eligibility Guidelines for Assessing the International Protection Needs of Asylum-Seekers from Afghanistan*. UNHCR.
<https://www.refworld.org/docid/5b8900109.html>
- UNHCR. (2019). *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees*. UNHCR.
<https://www.asylumlawdatabase.eu/sites/default/files/aldfiles/UNHCR%20Handbook%20-%20Feb%202019.pdf>
- United Nations Children's Fund. (2018). *Child Marriage in Afghanistan: Changing the Narrative*. Dostupné z: https://reliefweb.int/report/afghanistan/child-marriage-afghanistan-changing-narrative?gclid=Cj0KCQiA4OybBhCzARIsAicfn9kw9RxINZvNfFa2TqsMWjDjNy0t3bmO0PQEM-Mx4rWaaQFC6MHaxTVkaAtYjEALw_wcB

- U.S. Department of State. (2014). *2013 Country Reports on Human Rights Practices–Yemen* [online]. U.S. Department of State. <https://ye.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/275/Yemen-HRR-2013-English.pdf>
- USAID (U.S. Agency for International Development). (2005). *Field Study of Informal and Customary Justice in Afghanistan and Recommendations on Improving Access to Justice and Relations between Formal Courts and Informal Bodies*. Afghanistan Rule of Law Project. https://www.usip.org/sites/default/files/file/usaaid_afghanistan.pdf
- Van der Kist, J., Dijkstra, H. a Goede, M. de. (2019). In the Shadow of Asylum Decision-Making: The Knowledge Politics of Country-of-Origin Information. *International Political Sociology*, 13(1), 68–85. <https://doi.org/10.1093/ips/oly029>
- Van der Kist, J. a Rosset, D. (2020). Knowledge and Legitimacy in Asylum Decision-Making: the Politics of Country-of-Origin Information. *Citizenship Studies*, 24(5), 663–679. <https://doi.org/10.1080/13621025.2020.1784645>
- Větrovský, J. (2007). Vliv kvalifikační směrnice na interpretaci pojmu pronásledování v řízení o mezinárodní ochraně. *Hostis: Čtvrtletník zaměřený na problematiku uprchlíků, azylu a s tím související ochrany lidských práv*, 1(1), 1–10.
- Viveiros de Castro, E. (2004). Perspectival Anthropology and the Method of Controlled Equivocation. *Tipiti: Journal of the Society for the Anthropology of Lowland South America*, 2(1), 3–22.
- Watkins, J. (2014). Seeking Justice: Tribal Dispute Resolution and Societal Transformation in Jordan. *International Journal of Middle East Studies*, 46(1): 31–49. <https://doi.org/10.1017/S002074381300127X>
- Weir, S. (2007). *A Tribal Order: Politics and Law in the Mountains of Yemen*. University of Texas Press.
- Yousufzai, H. M. a Gohar, A. (2012). *Towards Understanding Pukhtoon Jirga. An Indigenous Way of Peace-Building and More*. Sang-e-Meel Publications. <https://sites.unicef.org/tdad/pukhtoonjirga.pdf>

Citované právní předpisy

- Kvalifikační směrnice – směrnice Evropského parlamentu a Rady 2011/95/EU ze dne 13. prosince 2011 o normách, které musí splňovat státní příslušníci třetích zemí nebo osoby bez státní příslušnosti, aby mohli požívat mezinárodní ochrany, o jednotném statusu pro uprchlíky nebo osoby, které mají nárok na doplňkovou ochranu, a o obsahu poskytnuté ochrany (přepřacované znění).
- Soudní řád správní – zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní, ve znění pozdějších předpisů.
- Správní řád – zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon o azylu – zákon č. 325/1999 Sb., o azylu a o změně zákona č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky, ve znění pozdějších předpisů, (zákon o azylu).
- Ženevská úmluva – Úmluva o právním postavení uprchlíků z roku 1951 a na ni navazující Newyorský protokol z roku 1967 (publikováno pod č. 208/1993 Sb.)

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydal

BYDLENÍ MLADÝCH V DOBĚ KRIZE

Petr Gibas a kol.

Jednou z řady krizí, které v současnosti čelí – nejen česká – společnost, je i krize bydlení.

Ceny bytů a domů, ale i nájmu raketově rostou a bydlení se stává stále hůře dostupným. Možnost pořídit či zajistit si bydlení se přidává k řadě dalších omezení, jež se propisují do již existujících společenských nerovností a dále je prohlubují. Zároveň se nedostupnost bydlení stává palčivým problémem zejména, i když nikoli výhradně pro mladé lidi, kteří se ocitají v životní situaci, kdy chtějí či potřebují bydlet – sami či v rámci zakládané rodiny.

Jak na tuto skupinu tzv. mladých dospělých dopadá krize bydlení? Jak se k bydlení staví, jak si jej představují a plánují? A jak do představ a plánů promlouvá právě rostoucí nedostupnost bydlení? Jak tato nedostupnost ovlivňuje představy o tom, kdo je a kdo má být za zajištění bydlení zodpovědný? A jak jsme se do situace krize bydlení vůbec dostali a jak na ni reagujeme, ať již jako společnost, nebo jako jednotlivci?

Na tyto a podobné otázky odpovídá kniha určená nejen odborné, ale hlavně širší poučené veřejnosti. Představuje výsledky několikaletého sociologického výzkumu přístupným jazykem tak, aby byla zajímavá jak pro odborníky, tak pro zainteresovanou veřejnost, jako je novinářská obec, studující (na vysokých školách), politická reprezentace a státní správa či samospráva, ale také všichni ti, kteří mají zájem porozumět současné situaci krize bydlení a tomu, jak dopadá (nejen) na mladé lidi.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
112 s.
ISBN (print) 978-80-7330-390-7
ISBN (pdf) 978-80-7330-391-4

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/gibas_a_kol-bydleni_mladych_v_dobe_krize.pdf

Daniel Gerbery: *Podoby práce: Sociologický pohľad*

Bratislava, Stimul 2022, 151 s.

Daniel Gerbery se v knize *Podoby práce: Sociologický pohľad* zaměřuje na několik důležitých aspektů práce. Odcizená práce, práce, která postrádá smysl, pracující chudoba a genderová podoba práce jsou výsekem aspektů práce, které si Gerbery zvolil a představil v různých teoretických a metodologických východiscích. V analytické části svého díla se zaměřuje na slovenskou společnost a její mezinárodní srovnání. Autorem cílem je poodhalit sociologicky relevantní napětí, kontradikce nebo paradoxy ve vztahu k obsahu práce a její sociálně-ekonomické konsekvence a předpoklady (s. 5). Snaží se přispět ke společenské debatě na Slovensku a vyplnit intelektuální a společensky zajímavé mezery (s. 6).

Kniha je rozdělena do pěti kapitol, z nichž dvě jsou věnovány teoretickým (odcizená práce a smysl práce) a tři analytickým konceptům (pracující chudoba, dynamika pracující chudoby a vývoj názorů veřejnosti na participaci žen na pracovním trhu), ve kterých Gerbery analyzuje kvantitativní data EVS (European value study) a SILC (Statistics on income and living conditions).

Úvodní kapitola o odcizené práci je přehledným shrnutím vzniku a vývoje tohoto konceptu a jeho klesajícího významu v současné sociologii práce. Gerbery zde shrnuje také diskuse, které jsou s konceptem odcizené práce neoddelitelně spjaty – o povaze lidského bytí ve společnosti a o povaze práce vycházející z Marxových textů. Právě tyto diskuse, které jsou nám v knize předkládány, potom vedou k rozdělení konceptu odcizené práce na jeho subjektivní a strukturální složku. V úvodní kapitole nechybí přehled nejvýznamnější sociologické literatury na téma práce a odcizení od Seemana, Hortona, Blaunera, Bravermana a dalších. Cílem této kapitoly je předestřít možnosti revitalizace koncep-

tu odcizené práce. K tomuto závěru (možnosti revitalizace konceptu odcizené práce) Gerbery dochází skrze pokračovatele kritické teorie Axela Honnetha a jeho teorie uznání. Gerbery popisuje Honnethův přínos v tom, že přesouvá pozornost z jakéhosi idealizovaného obrazu lidské přirozenosti na zvnitřněná očekávání charakteristik institucionálních rámců a organizace práce. Současně tematizuje odcizenou práci ve vztahu k všeobecně sdíleným představám a normám, co by práce měla přinášet a znamenat (s. 26). V neposlední řadě Gerbery vnímá práci a odcizenou práci jako součást současných sociálních konfliktů a argumentuje za jejich rozvíjení v sociologickém výzkumu a teorii.

Druhá kapitola knihy se věnuje neméně zajímavému a důležitému aspektu práce, tedy smyslu práce v jeho subjektivním i objektivním významu. Právě rozdělení vnímání smysluplnosti práce na ose subjektivní/objektivní představuje výzvu pro sociologickou teorii a výzkum. Gerbery chápe důležitost konceptu smysluplnosti práce pro sociologii v propojení s utvářením socioekonomických nerovností a tvrdí, že právě skrze sociologickou konceptualizaci smysluplnosti práce můžeme pochopit, jak tyto nerovnosti souvisí s možností vykonávat práci, která má pro člověka zvnitřněný význam (s. 31). Jedním z předkládaných pokusů, jak konceptualizovat smysluplnost práce v této knize, je typologie/definice Laasera a Karlssona, kteří smysluplnost práce zkoumají na třech aspektech práce: autonomie, uznání a důstojnost. Každá z těchto tří dimenzí potom má jak subjektivní, tak objektivní aspekty tvořící ve výsledku jakousi typologii smysluplnosti práce, které zvýrazňují dynamickou povahu smysluplnosti práce nejen jako sociologického konceptu, ale především v její neukotvené, neustále vyjednávané sociální a ekonomické dimenzi. K diskusi o smysluplnosti práce určitě patří také koncept Bullshit Jobs Davida Graebera, kterému je v knize věnována jedna podkapitola.

V této podkapitole se projevuje pnutí mezi kvantitativně a kvalitativně orientovanou sociologií. Ačkoli Gerbery představuje Bullshit Jobs jako inovativní, provokativní a cenný vhled do problematiky smysluplnosti práce, je v textu patrná autorova obezřetnost vůči kvalitativnímu zkoumání, která se projevuje častými poukazy na obecně formulované kritiky Graeberovy knihy. Jedna z hlavních výtek, směřujících ke Graeberově knize, se zabývá metodologickými nástrahami plynoucími z povahy Graeberem analyzovaných svědectví. Gerbery bohužel stejným způsobem nepřistupuje také ke kvantitativním statistickým šetřením, která pracovala s Graeberovým konceptem Bullshit Jobs, a opomíjí veškeré limity takového zkoumání.

Po teoreticky laděných úvodních kapitolách následuje kapitola o práci a chudobě se zaměřením na Slovensko. Gerbery se k pracující chudobě staví jako k hybridnímu konceptu, který sice odkazuje k životním podmínkám jednotlivců, zároveň se však při jeho zkoumání musí brát v potaz situace domácností, ve kterých tito jednotlivci žijí (s. 49). Dalšími důležitými faktory zkoumání pracující chudoby jsou veřejné politiky a podoba sociálních transferů. Po vylíčených problémech s definováním pracující chudoby Gerbery přináší obecné parametry pracující chudoby na Slovensku a její evropské srovnání. Poukazuje na fakt, že ačkoli se Slovensko v evropském srovnání řadí mezi země s nejnižší mírou příjmové chudoby, zároveň i samotná hranice chudoby patří k těm nejnižším (s. 54). Mezi nejohroženější skupiny řadí samozivitele, rodiny s více dětmi, domácnosti s vysokou koncentrací nezaměstnanosti a osoby s nižší úrovní dosaženého vzdělání (s. 55). Kontext pracující chudoby na Slovensku a celoevropské zařazení přispívá k celkovému vhledu do této problematiky a zvýrazňuje její důležitost nejen na rovině národních politik, ale i jako globální sociální problém. Zajímavým rozměrem pracující chudoby je její rozdělení a rozlišení v rozmezí zaměst-

nanci a osoby samostatně výdělečné. Zde Gerbery přináší ještě rozměr materiální deprivace, která spolu s příjmovou deprivací tvoří komplexnější obraz. Asi nepřekvapivě Gerbery nachází spojení pracovní chudoby s mentálním zdravím, pohodou a kvalitou interpersonálních vztahů. Co se týče dynamiky pracující chudoby na Slovensku, kterou Gerbery zkoumal na základě longitudinálních dat SILC, Gerbery zjišťuje, že se jedná o částečně tranzitní fenomén. Více jak polovina lidí zařazených v kategorii pracující chudoby se dokáže z chudoby vymanit, přesto pro tu druhou polovinu se jedná o trvalý stav (s. 99).

Poslední kapitola knihy se zabírá tématem práce z roviny kulturní. Otázka, kterou si klade, se zdá na první pohled jednoznačná. Jak se vyvinul názor na participaci žen na pracovním trhu? A jak se vyvinul názor na dělbu rolí mezi ženami a muži? Způsob, kterým Gerbery zpracovává tuto otázku, však nastiňuje širší okolnosti a komplikuje jednoznačnou odpověď. Ačkoli na Slovensku kontinuálně posiluje pozitivní vnímání pracujících matek a žen obecně, došlo k obratu v názoru na preference žen ve vztahu k domácnosti a péči (s. 112). Stejně tak doznala proměny odpověď na otázku participace vdaných žen na pracovním trhu v době vysoké nezaměstnanosti. Gerbery analyzuje vliv věku, věkových kohort a vzdělání na výzkumné téma. Zajímavým zjištěním je oslabení efektu vzdělání a věku na rozdělení genderových rolí a posílení efektu počtu dětí v domácnosti (s. 132).

Knih *Podoby práce: Sociologický pohled* je seskupením pěti zajímavých kapitol o různých aspektech práce. V prvních dvou nás Gerbery zavádí do možností využití a znovuobjevení klasických sociologických konceptů a dělá tak s přehledem a jasným záměrem. Stejně tak kapitoly o pracující chudobě a vývoji veřejného mínění o genderových rolích na pracovním trhu a celkově vnímání zapojení žen na pracovní trh tvoří zajímavý náhled do slovenské společ-

nosti a zajímavý podnět pro srovnání s českou společností. Nicméně celkově kniha působí jako přinejmenším dva texty v jednom, kde teoretické a empirické kapitoly nic kromě tématu práce nespojuje. Gerbery sice jako motivaci pro tuto knihu uvádí snahu rozšířit diskusi o práci ze sociologického pohledu, nicméně z pohledu čtenáře tím nesourodé spojení dvou částí textu nemizí. Knize podle mého názoru chybí kontext současného sociologického bádání na téma práce na Slovensku, který by snad alespoň částečně osvětlil důvody, které Gerberyho vedly k seskupení těchto kapitol do jedné knihy.

Jan Meyer
Fakulta sociálních studií,
Masarykova univerzita
janmeyer@mail.muni.cz

Paul Collier: *Budoucnost kapitalismu: Tváří v tvář novým úzkostem*

Praha, Argo 2020, 300 s.

Paul Collier se ve své osmé knize s názvem *Budoucnost kapitalismu: Tváří v tvář novým úzkostem* na 300 stranách zabývá socioekonomickými otázkami současného světa. Autor díky kombinaci své vědecké práce, vlastních životních zkušeností a syntézy vědeckých poznatků z širšího spektra sociologických oborů hledá důvody vzniku společenských propastí, popisuje jejich dopady na společnost a navrhuje jejich řešení. Jednotlivé oblasti rozebírá ve čtyřech částech knihy s názvy *Krise, Obroda etiky, Obroda inkluzivní společnosti* a *Obroda inkluzivní politiky*.

V první části knihy autor popisuje rozšíření společenských trhlin a politický, ekonomický a společenský vývoj, který toto rozšíření ovlivnil. Collier mimo jiné uvádí historického původce problémů: zničení výhod sociální demokracie středostavovskými intelektuály (s. 23). Na pravici autor inter alia negativně hodnotí ignorování po-

zitivních dopadů státních zásahů na ekonomiku a společnost nebo přeceňování možností neviditelné ruky trhu. Na levici mimo jiné kritizuje posedlost lidskými právy, která jsou ale oproštěná od povinností. Jeho politický postoj, který sám označuje za centralistický, pak shrnuje citace: „aktivní stát potřebujeme, ale musí se spokojit se skromnější rolí. Trh potřebujeme, ale musí jej usměrňovat představa smysluplného cíle zasazeného do pevného etického rámce.“ (s. 37) Collier akcentuje, že kapitalismus je sice stěžejní pro blahobyt a má za sebou mnoho úspěchů, upozorňuje ale také na to, že individuální zkušenost s kapitalismem nemusí být přímočaře pozitivní a že mnoho lidí aktuální stav tohoto systému zpochybňuje. Pro řešení problémů tak kniha nabízí soubor opatření, která autor pojmenovává *sociálním maternalismem* (s. 37).

Druhá část knihy popisuje situaci, kdy moderní ekonomie charakterizuje člověka jako sice racionální ekonomickou, ale také sobeckou a chamtivou bytost. Lidé takoví ve skutečnosti nejsou, sám autor tuto část knihy uvádí: „moderní kapitalismus má potenciál nás všechny dovést k nebyvalému blahobytu, jenže se zmiřuje v mravním rozkladu a má nakročeno ke špatnému konci. Lidé potřebují pocit smysluplnosti, ten jim kapitalismus neskýtá. Přitom by ale mohl.“ (s. 43) Skrze tyto úvahy se autor dostává ke stěžejním tématům knihy: narativům a recipročním závazkům.

Podobně jako se Yuval Noah Harari v knize *Homo Deus: Stručné dějiny zítřka* odkazuje na roli jazyka, vyprávění příběhů a písma pro chápání minulosti a budoucnosti a utváření dějin (Leda 2017, s. 157–178) odkazuje Collier na důležitou roli narativů. Mluví o jejich prospěšnosti při internalizaci našich morálních norem, propojení činů s důsledky, tvoření komunit a propojování sociálních bublin (s. 51–55). O pozitivní roli narativů, a potažmo recipročních závazků na morálních státech v období dvou desítek let po druhé světové válce, kdy: „vymanění z osidel Velké hos-

podáříské krize nebylo jen dílem bezděčného stimulačního balíčku v podobě druhé světové války, ale souběhem mimořádného společného úsilí, v rámci něhož lídři vypracovali narativy o přínaléžitosti a vzájemné povinnosti“ (s. 74). Důraz na reciproční závazky je ale v rozporu s aktuálním politickým diskurzem uplatňujícím především proklamace o právech jednotlivce a povinnostech na straně státu (s. 67). Pokud práva a povinnosti nejdou ruku v ruce, dojde k rozpadu důvěry i recipročních závazků (s. 67–69).

Autor shledává řešení mnoha současných problémů v obnovení vzájemných závazků ve třech sférách: v rodinách, firmách a národech, přičemž každé této oblasti věnuje v druhé části knihy jednu kapitolu. U každé sféry se dočteme o stručném vývoji i faktorech aktuální krize i možných řešeních. Faktory i řešení z podstaty komplexnosti jednotlivých sociálních otázek nemohou být kompletní. Přesto ty, jež byly vyselektovány, jsou popsány jasně a přesvědčivě.

Collier tvrdí, že v minulosti byl osobní status člověka více svázán s jeho národní identitou, kterou nyní nahrazuje povolání nebo odbornost, potažmo vředělky. To vede k rozdělení lidí na kvalifikované obyvatele s vyšší mírou uznání a nekvalifikované obyvatele, kteří po uznání také touží, což má za následek oslabení sdílené identity (s. 75–78). Ta následně vede k poklesu důvěry mezi lidmi, ochabnutí smyslu pro povinnost mezi kvalifikovanou skupinou obyvatel a další eskalaci společenských problémů. Autor státům doporučuje spojovat lidi skrze obrodu prostorových vazeb. Náležitost k národu, potažmo místu, vnímá jako zásadní, aby lidé měli zájem budovat a zlepšovat své okolí. Zjednodušeně se dá shrnout, že pokud se člověk cítí více Yorkshiřanem než inženýrem, bude mu více záležet na tom, aby své vzdělání uplatnil pro rozvoj Yorkshiru. Neopomíná zmínit ani rizika spojená se špatným uchopením národní identity.

V kapitole *Morální firma* autor zastává názor, že pro úspěch společnosti i firmy samotné je nutné, aby firmy byly odpovědné vůči svým stakeholderům. Zisk tak podle něj není cílem, ale spíše omezením, které musí být splněno, aby byla společnost úspěšná. V této kapitole se sám autor vymezuje vůči Miltonu Friedmanovi, u něž odkazuje na jeho doktrínu z roku 1970 tvrdící, že primárním cílem firmy je zisk (s. 99). Opomíná ale Friedmanův doatek, že cíl má být naplňován pouze za dodržení základních pravidel společnosti. Pravidel, která jsou zakotvena v zákonech, i těch, která jsou zakotvena v etických zvyklostech. Osobně tedy nevímám Collierovy a Friedmanovy přístupy jako vzájemně se vylučující. Dále u firem popisuje konkrétní problémy například ve vedení.

Poslední sférou je rodina. Ta je podle Colliera pro vytváření pocitu sounáležitosti a udržování recipročních závazků nejmocnější (s. 133). I ta ale prochází změnou. Společenský, ekonomický i technologický vývoj vedl sice ke zvýšení osobního štěstí mnoha jednotlivců v „kvalifikovaných metropolitních rodinách“, ale také k tomu, že se stávají sobečtějšími a neochotnými přijímat rodinné závazky. Především pak v případě, když jim znepřijemňují nebo znemožňují individuální „sebeobjevování“ a plnění vlastních cílů (s. 134–139). Dopady na rodiny méně kvalifikovaných lidí jsou pak jiného typu, což opět vede k rozevírání sociálních nůžek (s. 139–145). Autor se v této kapitole věnuje tématům, jako jsou například rozvodovost, fenomén „výstavních dětí“, rozvoj antikoncepce nebo vznik dynastických rodin.

V druhé části knihy je též věnován prostor *morálnímu světu*. Autor v ní bezesporu nabízí mnoho podnětů k zamyšlení i návrhů řešení globálních problémů. Toto téma by si ale pro svou složitost a obsáhlou podle mého názoru zasloužilo vlastní knihu.

Třetí část knihy se zabývá konkrétními společenskými propastmi a iniciativami ur-

čenými pro jejich zacelení. Autor při představování jednotlivých propastí postupuje strukturovaně. Stručně představí faktory ovlivňující vznik a rozšíření problému, explicituje jeho dopady, hledá původ a řešení. Někdy využívá seznamy potřebných změn, jindy ilustrativní scénáře. To vše doplňuje teoriemi, výzkumy i příklady z praxe. O proveditelnosti nabízených řešení by se v mnoha případech ale dalo debatovat. Minimálně v kontextu převoditelnosti nabízených řešení do českého prostředí bychom mohli narazit na překážky související s historií i kulturním kontextem. Popisované propasti i se svými důsledky jsou přitom v České republice přítomné.

Konkrétní postup, jakým je autor v knize představuje, si můžeme velmi zjednodušeně ilustrovat na propasti mezi metropolemi a regiony. Collier na úvod představí aktuální data a historický vývoj. Původ propasti vidí v divergenci vztahu mezi produktivitou a specializací a vztahem mezi produktivitou a rozsahem ekonomické činnosti. Vysvětluje, že vliv má globalizační revoluce, která vede k rozpadu průmyslových klastrů a urbanizace. Popisuje sled událostí, kdy se pro nejlepší výsledky firmy i lidé shlukují v metropolích, což znamená odliv specializovaných pracovníků a peněz z regionů a nárůst nákladů pro udržení metropolí (s. 168–173). V těch nutně dojde ke zvyšování nájmů a cen nemovitostí i nároků na služby. Autor následně představí populistická řešení a pak hledá lepší. Konkrétně u této propasti představuje teorém Henryho George, který velmi zjednodušeně vychází z myšlenky, že půda včetně přírodních zdrojů patří všem, přičemž její hodnota roste z důvodu společenských změn, nikoliv z důvodu individuálního úsilí, a proto by měla být ekonomická renta z půdy zdaněna (s. 176–180). Ideálně by pak tato daň podle něj měla být jedinou daní nahrazující všechny ostatní. Collier ale na dalších stranách vysvětluje, proč v dnešní době tato premisa nemůže fungovat a na dvou scénářích ilustruje té-

ma výnosů z aglomerace a popisuje skupiny, které z nich těží (s. 180–184). Patří sem nejen majitelé nemovitostí, ale čím dál více i specializovaní single lidé s nízkými nároky na bydlení, které je stojí malou část jejich vysokého platu (proto není vhodným řešením daň z nemovitosti či půdy). Podle autora jsou výdělky těchto skupin často umocněny činností ostatních v rámci aglomerace, což popisuje spíše tvorbu renty. Koncept ekonomické renty v klasické ekonomii popisuje výnos za majetky, které nejsou vyprodukovány prací, nebo majetky vzniklé za vstupy ve formě určitého privilegia. Tato renta by měla být podle Colliera daněna, k čemuž sepisuje argumenty i postup. Zmíněné dvě skupiny totiž získávají finance na úkor jiných, bez kterých by metropole také nefungovaly: lidí, kteří žijí na venkově, a obecně řadových občanů. Autor proto tvrdí, že výnosy aglomerace „výherců“ by měly být zdaněny a použity na pokrytí nákladů k vytvoření nových shluků produktivní práce v regionech (s. 189–199). Tento proces je popsán v další podkapitole, které předchází shrnutí, proč daný daňový návrh již nebyl realizován a jaké lze očekávat politické argumenty proti jeho zavedení (s. 186–189).

Podobně autor popisuje a hledá řešení dalších společenských trhlin. Mezi konkrétní návrhy této části knihy patří podpora veřejných mateřských škol, snaha o rozmanité zastoupení dětí z různých společenských vrstev ve třídách, nutná změna ve vnímání vysokoškolských titulů a mnoho dalších. Otevírá také například téma globalizace a migrace.

Poslední část knihy je pak primárně shrnutím předchozích, více se ale zabývá tématem polarizace společnosti, zmenšování vlivu středové politiky nebo poklesem důvěry v politiku a dopady těchto trendů.

V kontextu finálního zhodnocení knihy je na začátek nutná úvaha, zda název knihy *Budoucnost kapitalismu* s podtitulem *Tváří v tvář novým úzkostem* odpovídá jejímu

obsahu. Predikce budoucího vývoje kapitalismu totiž v knize veskrze nalézt nelze. Collier se spíše zabývá aktuálním stavem společnosti a socioekonomickými otázkami, které jsou kapitalismem ovlivněny. Dílo každopádně přesvědčivě ilustruje propojenost ekonomie s ostatními sociálními vědami.

Pro českého čtenáře je důležité zmínit, že kniha se zabývá spíše britskou zkušeností, ale nalezneme v ní také příklady třeba z USA a Francie. V některých kapitolách bych ocenila více příkladů ze zemí bývalého východního bloku nebo třeba z afrických zemí, v nichž autor realizuje část svého výzkumu. Jak již bylo řečeno, u mnoha příkladů a návrhů řešení vnímám náročnou převoditelnost do českého kontextu.

Vzhledem ke zvyšující se ekologické úzkosti ve společnosti bych také očekávala, že se autor v knize více zaměří na ekologické otázky, které v kontextu budoucnosti kapitalismu vyvstávají. V mnoha kapitolách mi též chybělo zapojení faktoru víry. Vzhledem k tomu, že autor napříč knihou opakovaně vybízí k budování sdílené identity, pociťuji, že opomíná nebo nepovažuje za důležité historické zkušenosti a strasti minoritních skupin. Důležité je také zmínit, že kniha byla v originále vydána v roce 2018, popisuje tedy problémy světa před pandemií onemocnění covid-19 a válkou na Ukrajině. Tyto dvě události jistě mnoho v knize probíraných témat ovlivňují

V neposlední řadě je nutné říci, že kniha je tematicky rozkročená, což nutně vede ke zjednodušování nebo povrchovému vysvětlení jednotlivých fenoménů. Některá řešení pak mohou působit příliš jednoduše, až utopicky.

Karolína Hájková
Institut komunikačních studií a žurnalistiky,
Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova
karolina.hajkova@fsv.cuni.cz

Ivan Leudar and Jiří Nekvapil. *Dialogical Networks*

Abingdon and New York 2022: Routledge, 342 pp.

In *Dialogical Networks* Leudar and Nekvapil (2022) assemble two decades of their work to achieve two main goals: (1) to advance our understanding of dialogical networks (DNs) and (2) to extend the inquiry into how participants use their past in social activities and conversations. I believe that that the book achieves both these goals, and the resulting historical analysis of past works and reflections comes together at the end to form a basis for a theory of dialogical networks. However, as even the authors suggest in the introduction (p. 6), this is not a book you should read cover to cover. I suggest approaching this historical analysis with your own main goal in mind.

The book is thematically structured into four chapters along with an introduction and a conclusion where a theory of DNs is defined as sequentially organised communications that govern face-to-face interactions. DNs are not coincidences; they are participants' accomplishments, resourced by shared conversational practices (p. 292). Each of the four chapters contains one or more previously published articles analysing different historical events in the Czech Republic or the United States followed by a 'Reflection' chapter that discusses what role the DNs played and how the DNs were developed from the ground up. Every subsequent reflection chapter returns to the preceding chapters, puts them in a historical perspective, and explains how they contributed to the construction of DNs theory. The authors highlight their past mistakes and show how their methodology for analysing different context sources evolved. Starting in chapter three, the analysis of DNs is accompanied by insights on how DN participants use their past in conversations and how it helps define the topics within DNs.

Thus, if your goal is to find out what dialogical networks are, how they are defined, and how we can use them to analyse different discourses, you should jump to the conclusion, where you will find the final polished form of DN theory. Suppose your goal is to observe the historical process by which the theory of DNs emerged, as set out in the chapters demonstrating and reflecting on this process here. In this case, I suggest you first read up on the historical events discussed here, which are not explained in much detail. Once you have familiarised yourself with the Beneš decrees, Czech migration law (1993), and the 9/11 terrorist attack in the United States, I suggest you begin by reading all the analytical articles together, followed in order by the chapters with the authors' reflections, and ending with the conclusion.

This brings me to one of the book's main strengths: the collected analytical articles and reflections. These articles are, on their own, a great interpretation of the discourse surrounding events in the early Czech Republic and the 9/11 attack. They are thorough and dig deep to uncover the context in which the DNs are created. Given that DNs are sequentially organised communications (p. 292), each article traces a sequence of events and statements in different media while grounding them in historicity and highlighting how different actors use historicity. The second strength must be the unique insight the collection provides into the process of the creation of the DN concept. The reader is led through the articles and shown the beginnings of the DN concept, which is later built upon and explained in the Reflection chapters. Towards the end of this journey, you will be equipped with the toolkit that DNs provide while being aware of the pitfalls that come with them. I would compare this toolkit to that of a cultural sociologist in the tradition of the 'strong programme' (Alexander, J., & Smith, P. (2001). *The Strong Program in Cultural Theory: Ele-*

ments of a Structural Hermeneutics. In J. H. Turner (ed.), *Handbook of Sociological Theory* (pp. 135–150). Springer US. https://doi.org/10.1007/0-387-36274-6_7): you will be able to achieve thick description and uncover meaning-making processes in order to obtain a greater understanding of hidden cultural processes.

But how can one utilise such a toolkit now? I believe that the book's main weakness is that it does not address the other sources of context we can analyse in contemporary society. While the authors highlight the importance of using more varied sources of information (p. 54), I have been left with one question: where are the ordinary people? Dialogical networks are mainly used to analyse the conversations of influential public figures and the writings of professional journalists. Apart from one example from an everyday conversation (p. 66), the chapters analyse news articles and public statements or speeches. If DNs are to help us connect the past to the present (p. 294), then we cannot exclude the context of everyday people and, more importantly, social media and smaller chat groups. These also form the views of the public reflected in news articles and public statements. However, this would be exponentially more time-consuming than the already heavily time-intensive work of using DNs. To track all the emerging DNs around one topic and see which survive and thrive while considering all the possible places they can emerge may well be beyond the scope of most studies. However, I believe that this can indeed be done with the help of machine learning that would sort through all the collected data and check the conditions for DNs (p. 292) – which is still a challenging task. I think the next iteration of the still-evolving concept of DNs will try to cover even more ground, and I cannot wait to see where it can be taken.

Still, I believe this book has much to offer. Dialogical networks present a solid

methodological framework for anyone seeking new approaches to discursive analysis. For anyone who wants to read some great interpretations of historical events, this book will appeal to you, too. And anyone interested in tracing the processes by which

a social concept is created from the ground up, you will find just that – the whole story of how DNs came to be.

Ondřej Klíma

*Faculty of Social Sciences, Masaryk University
klíma@fss.muni.cz*

„Umelá inteligencia: sociálne a etické problémy“. Správa o seminári Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV

Bratislava, 24. 5. 2023

Pokročilé komunikačné a informačné technológie prinášajú kvalitatívne spoločenské zmeny, ktoré čoraz viac formujú každodenný život väčšiny súčasníkov. Od začiatku tohto roku sa súčasťou verejných debát a všedného jazyka stal fenomén „umelej inteligencie“. Na jednej strane znejú optimistické hlasy o potenciáli rozširovať poznanie a pokrok, no na druhej strane sa otvorené pomenovávajú rôzne riziká, ktoré tento nový fenomén prináša, alebo môže ešte priniesť. „Umelá inteligencia“ (AI) môže mať rozmanité spoločenské dopady na všetky segmenty či subsystémy spoločnosti – trh práce, zdravotnú a sociálnu starostlivosť, školstvo, vzdelávanie, publikačnú etiku, marketing, súdnictvo, verejnú politiku, rodinný život a i. ako aj vnímanie reality zo strany jednotlivcov. Zatiaľ čo v technických vedách sa o tomto fenoméne vedú diskusie už pomerne dlho, v spoločenských vedách (aspoň v stredoeurópskom priestore) sa takéto diskusie ešte len rozbiehajú. Vo svete môžeme pozorovať rastúci počet konferencií so zameraním najmä na anticipované spôsoby používania „inteligentných“ technológií v jednotlivých sektoroch ekonomiky.

Technologické inovácie a nimi indukované sociálne zmeny majú výrazné interdisciplinárne presahy, doslovne volajú po multidisciplinárnych výskumných tímoch. Napr. chatboty sú technológiou, ktorá využíva strojové učenie na to, aby dokázala vytvárať text imitujúci ľudskú reč a algoritmy imitujúce ľudské uvažovanie by mohli realizovať rutinné činnosti, ale aj selekciu napr. uchádzačov o zamestnanie. V súčasnosti sú vo vývoji rozmanité technológie, ktoré patria do skupiny inovácií označovaných širším pojmom „umelá inteligencia“. No ešte pred tohtoročným „boomom“ verejného záujmu o fenomén umelej inte-

ligencie zaujala téma aj odborníčku na sociologickú teóriu a na sociológiu každodennosti, docentku Dilbar Alievu, ktorá iniciovala na pôde Slovenskej sociologickej spoločnosti pri SAV zorganizovanie medziodborového stretnutia a debát odborníkov z technických, spoločenských a humanitných vied. V jej úsilí, ako vedúcej sekcie sociologickej teórie ju nakoniec podporili aj vedúce ďalších na spoluprácu oslovených sekcií – sekcie sociológie kultúry (doc. A. Kvasničková), sociológie zdravotníctva (S. Capíková) a Východoslovenskej pobočky SSS pri SAV (G. Brutovská). Napokon sa z toho stala akcia celej SSS a Sociologického ústavu SAV v. v. i.

Od okamihu iniciovania akcie do momentu jej konania sa z umelej inteligencie stala celosvetová téma číslo jedna. To sa nakoniec prejavilo aj v obrovskom záujme zúčastnených. Taktiež počtom vystupujúcich už šlo skôr o konferenciu ako o seminár. Táto tematicky aktuálna, no zároveň aj nadčasová téma sa zhmotnila na samotnom podujatí, ktoré sa konalo dňa 24. mája 2023 v Bratislave pod názvom *Umelá inteligencia: sociálne a etické problémy*. Hoci bol seminár plánovaný ako teoretický, nakoniec sa vo vystúpeniach objavilo viacero analýz, ktoré už kriticky pracovali s empirickým materiálom. Počas semináru, ktorý uviedla a moderovala docentka Dilbar Alieva odznelo sedem podnetných prednášok odborníkov a odbornícok z oblasti informatiky, kognitívnych vied, sociológie, zdravotníctva či bioetiky.

V úvodnom slove ku konferencii Dilbar Alieva okrem zoznamu vystupujúcich hostí uviedla ešte dve dôležité mená, ktoré sa neskôr objavovali viackrát aj v príhovoroch vystupujúcich, hoci nemohli byť ich nositeľia osobne prítomní. Práve ich osobný príbeh vyjadroval toto premostenie prírodných a spoločenských vied a obaja tiež výrazne pomohli s prípravou celého podujatia. Išlo o manželov – profesora Vladimíra Kvasničku a docentku Adelu Kvasničkovú, ktorí sú dlhodobo známi prepájaním

sveta prírodných vied, kognitívnych vied a sociológie. Aspoň prostredníctvom hlavnej organizátorky pozdravili účastníkov seminára a zaželeli mu úspešný priebeh, čo sa nakoniec aj splnilo.

Ako hlavný rečník v prvej časti seminára vystúpil významný odborník v oblasti kognitívnej vedy a umelej inteligencie profesor Igor Farkaš z Katedry aplikovanej informatiky a Centra pre kognitívnu vedu Fakulty matematiky, fyziky a informatiky Univerzity Komenského v Bratislave. V prednáške *Umelá inteligencia a spoločnosť: príležitosti a riziká* podal z perspektívy informatiky stručný prehľad vývoja „umelej inteligencie“ a jej špecifik, až po súčasný stav, vrátane technológie GPT (technológia GPT-4 alebo GPT-3), ktorá aktuálne vzbudila celosvetový rozruch schopnosťou oklamať človeka v on-line komunikácii a presvedčiť ho ku konkrétnemu konaniu. V prednáške boli priblížené konkrétne príklady a argumenty ako nám umelá inteligencia môže byť užitočná, prípadne či má potenciál vyhubiť ľudstvo. Vo svojom príspevku a v následnej diskusii došlo k úvahám, ako odlíšiť imitáciu ľudského myslenia (inteligenciu), konanie a ľudské intencionálne konanie. Príspevok bol zároveň výborným zahájením diskusie dvoch jazykových svetov – spoločensko-vedného a prírodovedného, kde bolo nutné si ozrejmovvať pojmy, ktoré síce v rámci jednotlivých disciplín pôsobia ako samozrejmé, no v interdisciplinárnom dialógu spôsobujú rôzne zjednodušenia alebo nedorozumenia.

V svojej prednáške *Quo Vadis, umelá inteligencia?* sa profesorka Ľubica Beňušková, tiež z Centra pre kognitívnu vedu FMFI Univerzity Komenského v Bratislave podrobnejšie zamerala na otázky vedomia, a to v pohľade kognitívnych vied. Zdôraznila problém nášho vnímania technológií schopných imitovať ľudskú reč a myslenie, resp. jazykových modelov. Problematiku uviedla odkazom na udalosť, ktorá sa odohrala v júni 2022, kedy spoločnosť Google

vyhodila jedného zo svojich zamestnancov. Podľa spoločnosti Google, inžinier Blake Lemoine porušil pravidlá zachovania tajomstva a mlčanlivosti, keď začal verejne tvrdiť, že chatbot LaMDA začal byť schopný vnímať a cítiť. Prednáška veľmi dôsledne a zaujímavo priblížila ústredný problém: „Aké sú vlastne naše kritériá toho, že nejaká bytosť je vedomá a či vôbec a ako vlastne dokážeme zistiť, či stroje nadobudli vedomie?“ Autorka príspevku vzbudila bohatú a až vášnivú diskusiu, najmä reprodukciou rozhovoru odborníka s umelou inteligenciou, v ktorom sa ako ústredná téma objavili city, ktoré dokázala umelá inteligencia adekvátne k zadaným otázkam prejavovať. Táto ukážka viedla k polemike nie len o citoch, ale aj o autenticke v komunikácii.

Výborným premostením zo sveta informatiky do sveta sociológie bol príspevok profesora Juraja Schenka, donedávna pôsobiaceho na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vystúpil s príspevkom *Distribúovaná umelá inteligencia v sociológii: multiagentové modelovanie*. V ňom predstavil komplexnú problematiku multiagentového modelovania, ktoré je podľa autora prednášky osobitnou verziou distribuovanej umelej inteligencie. Autor načrtol hlavné znaky virtuálnych agentov ako prvkov virtuálnych spoločností (spoločenstiev či sociálnych systémov) a priblížil dva strategické prístupy k budovaniu multiagentových modelov v sociológii: KISS a KIDS. Súčasťou pútavého výkladu bola demonštrácia modelov segregácie a kognitívnej deľby práce. Prednáška nastolila aj problém možného zneužitia „umelej inteligencie“ a úlohu „hľadačov pravdy“ pri vytváraní poznania, ale aj pri budovaní spoločenského konsenzu. Zaujímavé bolo sledovať, že šlo o jediný príspevok prepájajúci jazyky oboch disciplín – informatikov aj spoločenských vedcov.

Ďalším príspevkom bolo on-line vystúpenie českého sociológa a dlhodobého

svorníka medzi slovenskou a českou komunitou sociologických teoretikov Jakuba Mlynára, pôsobiaceho aktuálne vo Švajčiarskom Valais Wallis, Sierre. Ústrednou témou prednášky „*Umělá inteligence*“ jako sociologický problém bol fenomén „mysle“ a možnosti i limity jeho sociologickej interpretácie. Podľa autora je jedným z hlavných úskalí to, že AI je bežne a aj v sociológii konceptualizovaná na základe kognitivistických analógií – mechanickým a digitálnym procesom je metaforicky pripisovaná akýsi variant „mysle“ a jej prejavov. Položil si otázku, do akej miery je však možné „myseľ“ a jej koreláty sociologicky zmysluplne uchopiť ako pozorovateľné a verejne prístupné javy, ktoré sú zakotvené v jazykovej interakcii. Autor prednášku obohatil príkladmi z výskumného projektu z oblasti zdravotníctva, zameraného na využitie online platforiem vo vzdelávaní o tzv. radiomike (v angličtine „radiomics“, čo označuje postupy využívajúce „umelú inteligenciu“ pri diagnostike pomocou zobrazovacích metód). Podľa autora vzniká otázka, do akej miery môže byť užitočné, ak problematiku „umelej inteligencie“ budú sociológovia konceptualizovať ako fenomén označovaný „mimolidšti intelligentní aktéři“.

Na už empirickejší Mlynárov príspevok nadviazal príspevok zameraný na konkrétne dopady technologických inovácií, vrátane „umelej inteligencie“ na trh práce a jeho segmenty. Z pozície sociológie, s ohľadom na globálne trendy a aj regionálne rozdiely na Slovensku hovorila Gizela Brutovská, ktorá vystúpila aj za svoju kolegyňu a spoluautorku profesorku Beátu Balogovú z Inštitútu edukológie a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Cieľom autoriek prednášky *Vplyv digitálnych technológií a umelej inteligencie na charakter práce* bolo analyzovať charakter práce v spoločnosti označovanej v súčasnosti ako „*Industry 4.0*“, ktorej základom sú zvyšujúca sa flexibilita a výkon človeka, spojené so zavádzaním

digitálnych technológií a komunikujúcich strojov (robotov) do pracovného procesu. Autorky vo svojej analýze poukázali na to, že hlavnými pravidlami štvrtej priemyselnej revolúcie sú prepojenosť, transparentnosť informácií, technická asistencia a decentralizované rozhodnutia, ktoré majú vplyv aj na celú spoločnosť, v ktorej je človek nútený nielen neustále zvyšovať svoju kvalifikáciu, ale byť sám sebe motivátorom a sebakontrolórom výkonu. Poukázali pritom na rozdielne dopady prínosov, ale aj rizík AI ako z hľadiska sociálnych nerovností na Slovensku, tak aj z hľadiska s nimi súvisiacimi regionálnymi disparitami. Podľa autoriek sú ohrozené rutinné pracovné miesta (úkony nutné na ich vykonávanie je možné automatizovať), ale predstava, že umelá inteligencia pripraví v blízkej budúcnosti o prácu kvalifikovaných zamestnancov je úplne chybná, zvlášť v oblastiach, kde je potrebná ľudská interakcia a emočná inteligencia.

Autorkami v poradí šiestej prednášky „*Umelá inteligencia v zdravotníctve v kontexte psychologicko-etických aspektov*“ boli Ivetta Ondriová, a Terézia Fertalová z Katedry ošetrovateľstva Fakulty zdravotníckych odborov Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojej prezentácii predstavili širokú paletu možností aplikácie „umelej inteligencie“ v ošetrovateľskej praxi, aj s poukázaním na konkrétne možnosti a obmedzenia tejto technológie. Venovali sa aj problému rozsahu autonómneho konania „inteligentných“ systémov a tiež potencionálnym rizikám, nakoľko poskytovanie zdravotnej starostlivosti a najmä ošetrovanie chorých má v sebe viaceré zložky, okrem zdravotných výkonov je to najmä terapeutický vzťah medzi pacientom a zdravotníckym pracovníkom. Práve tento psychologický aspekt sociálnej interakcie nemožno opomíňať pri akýchkoľvek úvahách o technologickými indukovaných zmenách v procese poskytovania zdravotnej starostlivosti. Niektoré činnosti nie je podľa autoriek žiaduce delegovať na stroje a aj „umelá intelligen-

cia“ by mala byť využívaná s ohľadom na psychosociálnej potreby človeka, ktoré sú dôležitým komponentom holistického konceptu zdravia. Podľa autoriek, samotná technológia nezmení zdravotnú starostlivosť a potrebuje ľudí, ktorí disponujú odbornými znalosťami potrebnými na vývoj umelej inteligencie, integráciu technológií, migráciu údajov a prepojenie lekárskeho služieb. Využitie pokročilých technológií a „umelej inteligencie“ by malo byť zamerané na podporu zdravotníckeho pracovníka, napr. pri vyhľadávaní a overovaní odborných informácií pri rozhodovaní o ďalšom postupe na základe klinických údajov a stavu konkrétneho pacienta (napr. ktorý farmaceutický prípravok je vhodný na konkrétny typ rany).

Záverečnú prednášku s názvom *Umelá inteligencia v medicíne: eticko-právno-sociálne výzvy a medicínske vzdelávanie* predniesla Mária Kolesárová z Ústavu sociálneho lekárstva a lekárskej etiky Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Z pozícií bioetiky sa venovala problémom dôveryhodnosti, transparentnosti, ochrany súkromia, hrozby diskriminácie, morálnej a právnej zodpovednosti zainteresovaných subjektov, vplyvu automatizácie na zamestnanosť v zdravotníctve, ochrany zraniteľných skupín apod. Sú to kľúčové výzvy z hľadiska utvárania jednak adekvátneho regulačného rámca a jednak adekvátneho obsahu profesijnej prípravy lekárov. Autorka prezentovala tiež vybrané zistenia zo svojho aktuálneho výskumného projektu o postojoch a poznatkoch študentov medicíny zo Slovenska a Chorvátska – ako reprezentantov krajín bývalého východného bloku. Výskum sa týkal „umelej inteligencie“ v zdravotníctve a hlavných eticko-sociálnych otázok, ktoré sú s ňou spojené. Po ukázala na rozdiely v chybovosti pri rozhodovaní medzi AI a lekárom, no zároveň aj v otázkach zodpovednosti za rozhodnutia, ktoré sú v kontakte s pacientom robené. Dokonca aj tí zo študentov, ktorí udelili lepšiu známku v spoľahlivosti AI ako člo-

veku, trvajú na nutnosti ponechať rozhodnutie práve na človeku.

Seminár sa tešil rekordne vysokej účasti (najmä sociológov) a prednesené príspevky vyvolali rozmanité otázky a zaujímavú diskusiu. Zvolený poldňový formát však neumožnil ku každému prednesenému príspevku dostatočný diskusný priestor, možno aj preto, že taký veľký záujem a vôľu diskutovať pri plánovaní akcie asi nebolo možné predpokladať. Je potrebné na tomto mieste vysloviť poďakovanie prednášajúcim a vedúcim zúčastnených sekcií a Východoslovenskej pobočky SSS pri SAV, ktoré spoločne prispeli k organizácii a uskutočneniu tohto podujatia. Seminár totiž ukázal na podnetnosť a vzrušenie z otvorenej a kolegiálnej diskusie zanietených z oblasti prírodných, humanitných a spoločenských vied. Intelektuálna zvedavosť na nejaký čas medzi sebou prepojila odborníkov z rôznych disciplín, poskytla im príležitosť na osobné zoznámenie sa a naznačila možnosti ďalšej plodnej spolupráce. Z tohto kontaktu veľa získali predovšetkým sociológovia, ktorí mali možnosť vypočuť pohľad na „umelú inteligenciu“ od špičkových slovenských odborníkov na kognitívne vedy a aplikovanú informatiku. Môžeme dúfať, že aj pre nich malo toto nie obvyklé stretnutie so sociologickou obcou veľký význam. Mohli si vytvoriť lepšiu predstavu o spôsobe, ako k téme pristupujú v spoločenských a humanitných odboroch. Seminár ukázal, že prvotný a v značnej miere „konzumentský“ záujem o „umelú inteligenciu“ v rámci bežných potrieb, už uvoľnil miesto hlbšiemu vedeckému pohľadu a to napríklad z hľadiska modelov a teórií, ktorými disponuje súčasná spoločenská veda. V tomto zmysle podujatie bolo až vzorovým príkladom možnosti interdisciplinárneho dialógu. Podujatie bolo zároveň ďalšou z mnohých akcií prepájajúcich slovenskú a českú sociológiu, hoci teraz bola česká reprezentovaná len jedným z vystupujúcich. Pripravované Slovensko-české sociologické dni v polovici septembra

2024 v Starej Lesnej môžu byť pokračovaním tejto dlhodobej plodnej spolupráce slovenských a českých sociológov, kde možno práve osobné stretnutia a diskusie ukážu rozdiel medzi živým dialógom a možnosťami „umelej inteligencie“, ktorá sa v nejakej podobe stáva stále viac súčasťou aj sociologickej práce.

Silvia Capíková

Univerzita Komenského v Bratislave

Miroslav Tížik

Univerzita Komenského v Bratislave,

Sociologický ústav SAV, v. v. i.

16. mezinárodní konference etnologů a folkloristů v Brně: SIEF – Žít v nejistotě (*Living Uncertainty*)

Brno, 7.–10. 6. 2023

Ve dnech 7. až 10. června se v Brně konala velká mezinárodní konference s více než třicetiletou tradicí, a sice kongres společnosti Sociétés Internationale d'Ethnologie (SIEF). Téma nejistoty bylo vysoce aktuální. Jeho výběr byl samozřejmě ovlivněný zkušenostmi s pandemií covid-19, jeho přetrvávající význam potvrdila i válka na Ukrajině.

SIEF je největší mezinárodní společnost sdružující etnology, folkloristy a vědce z příbuzných oborů – historie, archivnictví, sociální antropologie, ale třeba i kvalitativní sociologie. Hranice mezi těmito obory není vždy jasná, využívané metody výzkumu jsou totiž podobné, či dokonce totožné. Stejně tomu může být i s předmětem studia. Členění tak mnohdy vzniká spíše arbitrárně, podle tradice a užívaného názvosloví v konkrétních zemích i vědeckých institucích. V našem prostředí vedla cesta od národopisu, přes etnografii a etnologii až ke kulturní a sociální antropologii. Rozdíl mezi kvalitativním výzkumem sociologickým a sociálně antropologickým může být velmi malý, či dokonce žádný. Českou republiku zastupovalo na konfe-

renci mnoho odborníků, nejvíce z Etnologického ústavu Akademie věd ČR a dalších etnologických pracovišť, ale nechyběli ani vědci ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Jednalo se o doposud největší odbornou etnologickou akci na českém území. Je potěšující vidět, že česká akademická obec a univerzitní infrastruktura dosáhly toho, že můžeme podobné konference hostit. Po dlouhé izolaci během vlády Komunistické strany Československa bylo od sametové revoluce k návratu do mezinárodních vědeckých struktur potřeba zhruba čtvrt století. Dnes jsou česká vědecká pracoviště opět atraktivními partnery pro mnoho zahraničních kolegů. A tedy i pro realizaci konferencí podobného formátu. Mezinárodní organizace totiž potřebuje kvalitní lokální pořadatele, kteří naplánují, zařídí a zrealizují většinu věcí v daném místě. V tomto případě to byl Etnologický ústav Akademie věd ČR v Praze a Brně, dále Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a Národní ústav lidové kultury ve Strážnici.

Do čtyř, reálně spíš tří, konferenčních dnů se vměstnalo zhruba 130 panelů či jiných akcí, na které do Brna přijela téměř tisícovka delegátů z různých zemí světa.

První společnou akcí, do značné míry společenskou, byla úvodní uvítací ceremonie v kongresovém hotelu OREA. Ironií osudu je, že bouřka a silný déšť předcházejícího dne způsobily, že se velký sál plánovaný pro tuto akci stal nepoužitelným. Organizátorům se však podařilo nejistou akci zachránit a nakonec se většina nic netušících účastníků mohla s jistotou sejít v náhradních prostorech jen pár stovek metrů od původního místa. Uvítací proslovy byly vhodně proloženy krátkými hudebními skladbami od předních českých skladatelů, živě hranými na housle a klavír. Opětovné ladění klavíru v náhradních prostorách bylo další perličkou, s kterou se organizátoři museli vypořádat, aby potvrdili, že žít v nejistotě se dá. Jen to vyžaduje víc náma-

hy, mají-li být dosaženy původně stanovené cíle.

Kapacita sálu byla naplněna, netroufám si přesně odhadnout počet účastníků, ale mohlo jich být kolem pěti set a rozhodně víc, než jsem očekávala. Většina se zřejmě těšila na osobní společenské setkání s kolegy po dlouhé době přerušené pandemií covid-19, kdy minulý kongres SIEFu musel proběhnout plně online. Dalším popudem k osobní účasti hned první večer byla vedle vinné recepce i přednáška významné britské antropoložky Marilyn Strathern, emeritní profesorky antropologie z Univerzity v Cambridge. Téma konference – žít v nejistotě – vztáhla k antropologickému výzkumu a poukázala na skutečnost, že kladení otázek a získávání odpovědí není jednoduché, protože se do tohoto postupu vždy promítají vztahy mezi aktéry. Navíc je to forma, která je vlastní evropské společnosti, ale nemusí to tak být ve společnostech jiných. Poznání je mnohdy více o vztazích než získání odpovědí. Poznání poskytuje jistotu, ale nejistota pohání vědce ke zkoumání. Nelze tedy jasně říci, co je lepší, existuje i „ctnostná“ či dobrá nejistota. Závěrečná diskuse se i po této přednášce stočila k tématu, které během konference na mnohých fórech opakovaně zaznívalo, protože aktuálně nejistotu mnohých vzbuzuje. Je jím umělá inteligence a její dopad nejen na vědu, ale i na naše životy obecně. Přestože se profesorka Strathern přiznala, že umělé inteligenci nerozumí, její odpověď byla moudrá. Poukázala na skutečnost, že zásadní otázkou na tomto poli není, jak moc se podaří přiblížit umělou inteligenci té lidské, ale jak lidští budeme a zůstaneme my lidé. Tedy co udělá umělá inteligence s lidmi, kulturami a společnostmi.

V průběhu následujících konferenčních dní se nejvíc z nás společně setkal na dvou plenárních akcích, konaných v univerzitním kině Scala. Ano, Masarykova univerzita má k dispozici kino (z roku 1929), které od roku 2013 společně se spo-

lečností Aeropolis provozuje. Vedle filmových projekcí je tento poměrně velký prostor v centru Brna využíván jako reprezentační, přednáškový a konferenční sál pro akademické účely. Pojme téměř pět set pohodlně sedících účastníků. Ve třicátých letech 20. století se jich do hlediště vešlo dvakrát tolik.

Čtvrteční plenární přednáška sestávala ze dvou vystoupení. Vlídne ji uvedl Dani Schire z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě, když poukázal na skutečnost, že nejistota lidstvo provází a je také hlavním tematickým námětem většiny dílů oblíbených animovaných příběhů o Krtečkovi od Zdeňka Milera. Hrdina se zde setkává s různými „nejistotami“ – novým autem, vajíčkem, nemocí, strachem, uvězněním kamaráda ježka. Konkrétní příklady o nejistotách ve výzkumu a vědě následně přednesl polský antropolog Michal Buchowski z Univerzity Adama Mickiewitze v Poznani na příkladu zkoumání migrací, nerovností a sociálních vztahů ve výzkumech o pohybu osob na polsko-běloruských hranicích a migračních cestách mezi Irákem a Evropou. Nejen migranti ovšem zakouší nejistotu, v průběhu pandemie covid-19 ji zakusila většina z nás. O této nejistotě hovořila americká antropoložka Andrea Kita. Zdůraznila, že ve výzkumu je klíčová reflexivita, ale i aktivita, což se projevilo v období pandemie. Jako vědci bychom neměli stát stranou, ale poskytovat nestranné informace. Lidé mají tendenci uchylovat se k jednoduchým řešením, úkolem nás vědců je ukazovat jim různá řešení a možné cesty, kontextualizovat. Oba mluvčí se v diskusi shodli i na tom, že nelze být neangažovaný, jsme součástí dění.

Zajímavých příspěvků i diskusí na rozličná témata zaznělo v průběhu konference mnoho. Panely byly řazeny pod základní tematické okruhy. Jejich výčet zde snad alespoň rámcově naznačí širokou škálu studovaných oblastí, vedoucí od materiálního světa až k nemateriálnímu a zahrnující jak lidské, tak i nelidské aktéry. Šestnáct

základních oblastí odpovídá sekci SIEFu: Archivy, muzea a materiální kultura; Těla, afekty, smysly a emoce; Digitální životy; Životní prostředí; Jídlo; Zdraví a medicína; Dědictví; Historické přístupy; Intersekcionalita/průniky; Produkce znalostí; Mobilita; Narativy; Performativita a rituál; Politika a moc; Náboženství; Urbánní studia.

Zmíním jen jednu z dílčích, paralelně běžících akcí, tematicky obecnější a patřící k těm povedeným. Jednalo se o kulatý stůl Nejistá Evropa, náprava eurocentrismu moderovaný Alexandrou Schwell a Marií Sandberg. Forma kulatého stolu je svižnější v porovnání s klasickými sekcemi s příspěvky následovanými diskusí, na druhou stranu nelze jít tolik do hloubky a musí být společné téma. Smyslem setkání bylo poukázat na nutnost revidovat koncept Evropy tak, aby zahrnovala i okrajové části. Většina příspěvateľů se zaměřila právě na studium okrajů, což paradoxně v diskusi vedlo k poukazu na to, že bychom neměli opomíjet centrum. Evropa se ukázala být stabilním konstruktem. Když v závěru zazněl od jednoho ze sledujících názor, že bychom mohli daný koncept dekonstruovat a zrušit, nesetkal se s velkou podporou. Jakkoliv tedy může být koncept Evropy nejistý a křehký a může být prospěšné se k němu kriticky vztahovat, je to i v nejistých časech stále koncept živý a pevný.

V dalších dnech nás ještě čekalo několik velkých společných akcí. V pátek to byla druhá panelová diskuse. Na ní se čtyři badatelé – Tatiana Bužeková, Eerika Koskinen-Koivisto, Kyrre Kverndokk a Timothy Tangherlini svěřili se svými zkušenostmi s metodologickou nejistotou ve výzkumu. Společně se shodli, že pro jejich překonání není nezbytné vytvářet metody nové. Lze užívat ty zažité, nicméně profitovat můžeme i z jejich kombinace a interdisciplinarity. Pro ni je ovšem nezbytné vytvořit společnou řeč. V závěru přešla diskuse k etickým otázkám výzkumu a k významu prezentace výsledků pro širší než jen vědeckou obec.

Páteční večer byl zakončený skleničkou vína, ale ještě předtím se mnozí z nás sešli na výročním generálním shromáždění SIEFu, kde jsme byli informováni o činnosti organizace v posledním roce. Hned v úvodu připomněla prezidentka Marie Sandberg solidaritu organizace s ukrajinskými kolegy, podpora jim byla vyjádřena hned 26. února 2022, kdy Rusko Ukrajinu vojensky napadlo. Během setkání přítomní členové SIEFu i ti, kteří byli připojeni online, schválili nové představenstvo organizace. Hned po krátké přestávce následovaly dvě přednášky mladých vědců oceněných organizací za nejlepší články. Výhru letos získali Nikola Balaš z Prahy a Camilo Leon-Quijano z Marseille.

Sobota byla posledním konferenčním dnem. Lze vznést námitku, že takové načasování není příliš příznivé pro sladování práce a rodiny. Faktem ovšem je, že je pro podobné konference celkem běžné. Manželé, partneři, děti i další členové rodiny tedy nemusí být víkendovou absencí nás vědců doma překvapení, jen se musí přizpůsobit. Byl to opět den nabitý příspěvky, byť paralelních sekcí bylo o poznání méně. Zájem konferujících byl stále velký, v některých učebnách tak nestačily židle a obsazená byla i místa na okenním parapetu či na zemi. Odpoledne se konala druhá společná přednáška, pronesená Andreou Pető ze Středoevropské univerzity ve Vídni a Demokratického institutu v Budapešti. Následoval diskusní panel věnovaný tématu prekarity a závěrečná ceremonie. Večer se pak ještě pro zájemce konala poslední společenská akce v podobě večere v centru Brna na Zeleném trhu.

Jak tato, tak i konference Evropské sociologické asociace (ESA) pořádaná Sociologickým ústavem AV ČR v Praze v roce 2015 prokázaly, že jsme se stali kvalitní součástí mezinárodní vědecké komunity. Na výsledky můžeme být jistě pyšní. Mohli bychom obě akce srovnat, musím uznat, že zahajovací ceremonie v pražském Kongresovém centru byla rozhodně velkolepější

než v Brně. Větší bylo v Praze na konferenci ESA vlastně vše, počet účastníků byl více než trojnásobný oproti letošnímu setkání SIEF. Čím větší akce, tím víc vědců se o nás dozví a tím je samozřejmě i náročnější najít pro danou akci prostory a vše zorganizovat. V Praze (ESA) se to neobešlo bez namnutí profesionální agentury, která běh celé akce organizačně zajišťovala. V Brně (SIEF) se to podařilo do značné míry svépomocí, s přispěním pracovníků MU a studentů etnologie a příbuzných oborů, kterých bylo na místě téměř sto a kteří ochotně pomáhali všem, kdo jejich pomoc potřebovali. I to lze považovat za úspěch. Je skvělé, když se akce vydaří. Ve srovnání obou konferencí bych ještě ráda vyzdvihla pestrost formátů i doprovodných akcí, která byla na SIEF větší. Po celou dobu například běžely v jedné z učeben filmové projekce, což významně oživovalo běžné panely. A nešlo jen o dobrý výběr uváděných dokumentů, na místě byli vždy přítomni i jejich tvůrci a projekce byla doprovázena bohatou diskusí. Vizuální etnologie a antropologie je nenahraditelnou součástí oboru, video má k dispozici prostředky, které nelze v textu vyjádřit. Podobně byly zpestřením workshopy a ukázky práce s různými materiály – například zpracování vláken kopřiv či tvorba hliněných nepálených cihel. V průběhu konference byly pro zájemce rovněž pořádány komentované tematické procházky Brnem. A komu to nestačilo, mohl navštívit brněnská muzea (Moravské, Romské a Technické), která poskytl účastníkům konference vstup zdarma.

Výběr místa byl do značné míry veden praktickými otázkami. Filosofická fakulta Masarykovy univerzity byla schopná poskytnout výborné materiální a technické zázemí, v nezbytném případě i pro online či hybridní variantu. Volbu Brna ale považuji za šťastnou z mnoha dalších důvodů. Menší město skýtá víc soukromí a příjemnější atmosféru, byť chápu, že toto může každý hodnotit jinak. Nepopiratelná je však skutečnost, že Brno má rozhodně blíže k lidovým tradicím než Praha. Nebyly to jen jejich ukázky, které zpestřovaly konferenční program. Poslední den jsem hned ráno na ulici slyšela příjemnou hudbu flašinetu zvoucí do pasáže na bleší trh. Navozovalo to nostalgickou atmosféru minulých dob. Přimělo mě to zastavit se a zjistit víc. Flašinetářem byl Francouz, který se se svojí českou manželkou usadil na Moravě, pořídili si německý flašinet a hrají na něm irské písně. Vůbec by mě nenapadlo, že melodie nejsou místní. Typický zvuk flašinetu ve mně evokoval pocit důvěry a známosti. A co měl pán na sobě za kroj? Patrně taky nebyl místní, což by všichni moravští etnologové hravě poznali. Lidové tradice se dnes proměňují rychleji než dříve, ale je dobře, že přetrvávají. A je výborné, že existují odborníci, kteří je znají a studují.

Etnologové, folkloristé i odborníci z dalších blízkých oborů se již teď mohou těšit na další kongres SIEFu, který se bude konat v roce 2025 v Bukurešti.

Olga Nešporová
Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.,
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.

SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.,
vydal

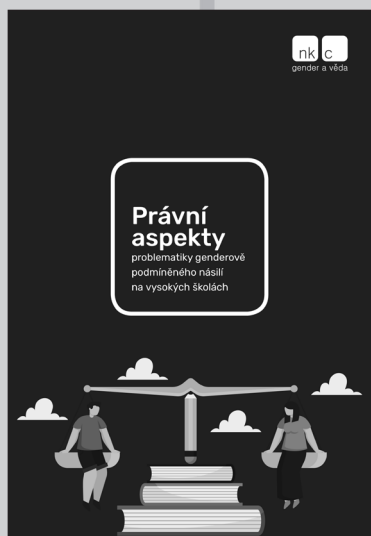
PRÁVNÍ ASPEKTY PROBLEMATIKY GENDEROVĚ PODMÍNĚNÉHO NÁSILÍ NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Šárka Homfray

Genderově podmíněné násilí včetně sexuálního obtěžování jsou závažnými problémy, ke kterým dochází i ve vysokoškolském prostředí. Genderově podmíněné násilí má vážné dopady na studijní a pracovní výsledky osob, které jej zažívají, ale i na osoby, které jsou tomuto jednání vystavovány z pozice svědků. Proto NKC - gender a věda ve spolupráci s právníčkou Šárkou Homfray připravilo příručku, která shrnuje právní aspekty této problematiky a může tak sloužit jako hodnotný podpůrný materiál pro ombudsovy a další pověřené řešením této problematiky v akademickém prostředí.

Cílem této příručky je přispět k hledání řešení genderově podmíněného násilí v akademickém prostředí. Příručka nabízí vysvětlení právního rámce této problematiky, který může osobám odpovědným za tuto agendu přinést konkrétní nástroje k vytváření bezpečného prostředí na vysokých školách. Vedle základní právní analýzy

zároveň osvětluje rozdíly mezi jednotlivými typy právních norem, obsahuje přehled využitelných právních nástrojů a upozorňuje na nedostatky v právní úpravě.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2022
43 s.
ISBN 978-80-7330-402-7

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

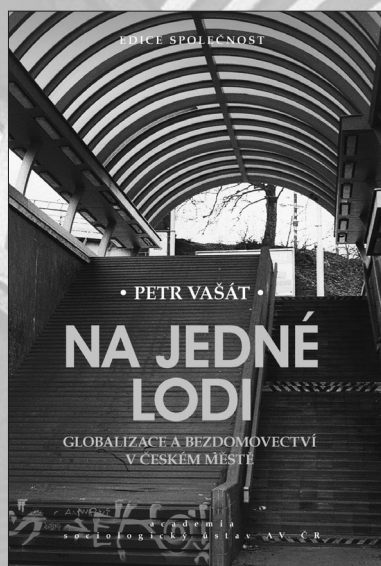
Publikace je volně ke stažení: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/pravni_prirucka_genderove_podminene_nasili_online_final.pdf

EDICE SPOLEČNOST

Nakladatelství Academia a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.,
vydaly v koedici

**NA JEDNÉ LODI:
GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Petr Vašát

Kniha je interdisciplinární a multimetodologickou studií bezdomovectví v Česku. Autor v ní čtenáři ukazuje, jak se bezdomovectví zhmotňuje na průsečíku politickoekonomických faktorů, jako jsou demokratizace společnosti nebo integrace do globální ekonomiky, a specifických doprovodných logik vznikajících na pomezí kultury ulice a určitých podmínek charakteristických pro českou společnost. Na pozadí případové studie Plzně a srovnání s některými prvky bezdomovectví ve Spojených státech a slumů v Latinské Americe tvrdí, že bezdomovectví není vyloučením ze společnosti, jak je obecně laickou i velkou částí odborné veřejnosti přijímáno, ale naopak systémovým komponentem současných měst.

Academia / Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2021
356 s.
ISBN 978-80-200-3200-3
Doporučená cena 316 Kč

**ACADEMIA
NAKLADATELSTVÍ**

Knihu lze zakoupit v nakladatelství
Academia [https://www.academia.cz/
na-jedne-lobi--vasat-petr--
academia--2021](https://www.academia.cz/na-jedne-lobi--vasat-petr--academia--2021)

**Sociologický ústav
Akademie věd ČR**

**GLOBALIZACE A BEZDOMOVECTVÍ
V ČESKÉM MĚSTĚ**

Sociologický časopis / Czech Sociological Review

Pokyny pro autory/autorky – česká čísla:

Redakce přijímá rukopisy pouze v elektronické podobě (formát doc, docx). Rukopis nabízený do recenzního řízení se dodává v plné a anonymizované variantě a musí obsahovat název v češtině a angličtině, anglický a český abstrakt včetně klíčových slov, abecední seznam citované literatury. Plná varianta dále musí obsahovat afilaci autora, informaci o grantové podpoře, kontaktní údaje a stručný profil autora. Recenzované texty jako stati, výzkumné studie nebo metodologické příspěvky nemají přesahovat 35 normostran (NS), recenzní eseje 15 NS, mezdilony 10 NS, recenze 7 NS, zprávy a informace 5 NS. Bibliografické odkazy musí být úplné a odpovídat standardům časopisu.

Závazné pokyny pro autory jsou uvedeny na: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/page/4-pokyny-pro-autory>

Recenzní řízení je oboustranně anonymní. Redakce časopisu si vyhrazuje právo v textu provádět anonymizační zásahy. Nabídnout redakci časopisu již publikovaný text nebo nabídnout rukopis jinému časopisu v průběhu recenzního řízení je považováno za neetické. Redakce provádí základní jazykovou kontrolu přijatých textů.

Manuscript submission – English edition:

Research and review articles must be submitted to SČ/CSR in electronic format. Each article should include an abstract, five keywords, and a complete alphabetic list of references cited in the text. Book reviews should be submitted to the Book Reviews Editor Pieter Vanhuysse at vanhuysse@euro.centre.org. Book reviews should be approximately 7,000–9,000 characters (with spaces) in length. It is the author's responsibility to ensure that all findings and contributions from other sources are duly acknowledged and to secure permission for the reproduction of any copyrighted figures or materials. Authors whose first language is not English may find it useful to enlist the help of a native English speaker to edit the piece for grammar so that the reviewers can give full justice to their work. For detailed submission guidelines, visit the journal's website: <http://sreview.soc.cas.cz/en/page/4-author-guidelines>

The peer-review process is double-blind. Submission of the manuscript to another journal while it is under review by the SČ/CSR is considered unethical and if discovered SČ/CSR will terminate the review process. The editors reserve the right to review and edit the language of all submissions.

Předplatné lze objednat online prostřednictvím služby SEND Předplatné, s. r. o., (<https://send.cz/>), případně e-mailem (send@send.cz) či telefonicky: 225 985 225. Objednávky do zahraničí přijímá redakce. Cena 85 Kč vč. DPH, v zahraničí 4,5 € či 5 \$, roční předplatné 510 Kč (4 česká a 2 anglická čísla). Podávání novinových zásilek povoleno ŘPP Praha, čj. 1043/95 ze dne 20. 3. 1995. MK ČR E 4901.

Orders: Czech Sociological Review, Jilská 361/1, 110 00 Praha 1, Czech Republic, e-mail: csr@soc.cas.cz. One issue costs €4.5 or \$5.

Sociologický časopis

Czech Sociological Review

Contents

ARTICLES

PETRA RAUDENSKÁ, RENÁTA TOPINKOVÁ: The #scicomm Phenomenon: Using and Analysing Big Data to Track Science Communication on Czech Research Institutional Websites

PETR MEZIHORÁK: The Selection of the Chair of the Whistleblowers Protection Office in Slovakia as the Creation of State-Institutionalised Ethical-Political Agency

TOMÁŠ LEDVINKA: Conceptualisations of Legal Otherness in Asylum Evidentiary Practices: From Formal to Anthropological Interpretations of Unconventional Legal Authorities

BOOK REVIEWS

INFORMATION

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Cena 85 Kč / Price €4.5 / \$5

ISSN 0038-0288

